

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Kunstiajaloo osakond

Mio Lize Rebane
Eesti vitraažikunst varauusajal
Magistritöö

Juhendaja: professor Anu Mänd

Tartu 2025

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
Uurimuse eesmärgid, uurimisküsimused ja metodoloogia.....	8
Historiograafia ja allikad.....	10
1. Klaasi valmistamine ja vitraaž.....	13
1.1. Klaasi valmistamise algus ja tehnikad.....	13
1.2. Vitraažikunsti teke ja selle roll sakraalruumis.....	13
2. Klaas ja vitraaž Eestis.....	16
2.1. Klaasimeistrid.....	16
2.2. Varauusaegsed vitraažitehnikad.....	18
2.3. Varauusaegsete vitraažide ning memoriaalkunsti suhe.....	19
3. Tallinna Püha Vaimu kiriku vitraažid.....	21
3.1. Jurgen Tuch.....	21
3.2. Jost Timmermann.....	24
4. Ruhnu puukiriku vitraažid.....	26
4.1. Hans Homodt.....	27
4.2. Ambernus Muraeus.....	28
4.3. Jurgen ja Mattias Bulder.....	29
4.4. Heinrich Elderbrusch ja Herman Arendes.....	31
4.5. Caspar Behrens.....	32
5. Tallinna Toomkiriku vitraažid.....	34
5.1. Klaasimaal rombikujulises rosetis.....	34
5.2. Vapikilp.....	34
6. Jüri kiriku vitraažid.....	36
6.1. Anton Thor Helle.....	38
6.2. Jochim Warnick.....	39
6.3. Johan Lanting.....	40
7. Lohusuu kiriku vitraažid.....	41
8. Kaks üksikut vapiruutu.....	44
8.1. Jochim Warnecke.....	44
8.2. Jürgen Schlüter.....	44
9. Ilumäe kabeli vitraažid.....	46
10. Tallinna Rootsi-Mihkli kiriku aknavari.....	55
11. Tallinna Oleviste kiriku vitraažid.....	58
11.1. Pikihoone.....	58
11.2. Maarja kabel.....	59
11.3. Kooriümbriskäik.....	60
11.4. Lõunakabel.....	62
12. Aknavarjud Eesti Ajaloomuuseumis.....	64
12.1. Aknavari Tallinna suure vapiga.....	64

12.2. 29-osaline aknavari.....	66
13. Vappvitraažide annetamine.....	70
Kokkuvõte ja järeldused.....	73
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	77
Summary.....	92
Lisa 1. Kataloog Eesti varauusaegsetest vitraažidest.....	95
1. Tallinna Püha Vaimu kirik.....	95
2. Ruhnu puukirik.....	98
3. Tallinna Toomkirik.....	104
4. Jüri kirik.....	106
5. Lohusuu kirik.....	109
6. Kaks üksikut vapiruutu.....	113
7. Ilumäe kabel.....	115
8. Tallinna Rootsi-Mihkli kirik.....	129
9. Oleviste kirik.....	132
10. Aknavari Tallinna suure vapiga.....	144
11. 29-osaline aknavari.....	146

Sissejuhatus

Vitraaži all mõistetakse aknasse paigaldatud värvilistest klaasitükkidest laotud mosaiiki, mida hoiab koos tinaribadest raamistik.¹ Värvilist klaasi on võimalik valmistada kasutades erinevaid tehnikaid, näiteks sulatamisprotsessi ajal klaasimassile metalloksiide lisades.² Klaasi peale saab maalida emailvärvide või hõbeda sooladega. Hõbekollasega tehtud maalingu tunnuseks on klaasi kuumutamisel esile tulev läbipaistev kollane värvus.³ Vitraažis võib olla kasutatud ka kahelisklaasi. See on läbipaistva klaasi külge sulatatud värvilise (tavaliselt rubiinpunase) klaasi kiht. Pealmise klaasikihi kraapimine või happega söövitamine annab sellele kahetoonilise lõpptulemuse. Vitraažid võivad olla ka värvusetud klaasid, millele on kantud hallitoonitehnikas klaasimaal ehk *grisaille*.⁴ Vitraaž on materjali hapruse tõttu küllaltki habras kunstivorm. Osa vitraažakna võlust on selle muutumine, aga ka püsimine ajas. Purunemine, kriimustumine ning kulumine on loomulik osa nende eksistentsist. On märkimisväärne, kui vitraažaken säilib terviklikuna aastakümneid või sajandeid oma algses asukohas. Juba ühel ainsal vitraažaknal on võime ruumi atmosfääri mõjutada. Selle kirikukunstiga tihedalt seotud kunstivormi peamisteks tunnusteks on akendest läbikumav värviline valgus ning suuremõõtmelised, ent detailsed kompositsioonid.⁵

Kirikutes on vitraaž valdavalt tuntud oma ülesande poolest olla niinimetatud pildipiibel. Kirikukunst üleüldiselt on mänginud ajalooliselt olulist rolli kristlike põhitõdede õpetamisel, kuid vitraažis peitub lisaks õpetuslikule küljele ka teisi tähendusvarjundeid.⁶ Lisaks religioossele aspektile, mille poolest vitraaž oli jumaliku valguse edasikandja, oli see ka staatuse sümbol. Selle kunstivormi kõrgperioodiks kujunes gootika (12.–16. sajand algus)⁷, kõrgkeskajal oli vitraaž klaasi kõrge hinna ja materjali hapruse tõttu niivõrd kallis, et seda said endale lubada vaid suuremad ja varakamad kirikud. Varauusajal oli klaas aga kättesaadavam. Jõukate linnakodanike seas levinud komme enda isikut jäädvustada kunsti kaudu sai uue väljundi vitraažikunsti näol. Oma tunnusmärkidega (vapp või peremärk)

¹ Virginia Raguin, “Conservation and Restoration of Stained Glass – An Owner’s Guide”, Ernst Bacher (koost.), *Stained Glass: Conservation of Monumental Stained and Painted Glass* (ICOMOS: 1993), lk 163–164.

² Anne Ruusaar. *Klaasimeistrid: Eesti klaasitööstuse ajalugu ja toodang* (Tallinn: Äripäev, 2021), lk 7.

³ Eve Koha, *Klaasimaal: valgusega maalimine* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2024), lk 18–19.

⁴ Raguin, “Conservation and Restoration of Stained Glass”, lk 163–164.

⁵ Lawrence Lee, “Beginnings of an Art Form”, Lawrence Lee (koost.), *Stained Glass* (London: Mitchell Beazley Publishers Ltd, 1976), lk 12.

⁶ Daniel Jütte, *Transparency: The Material History of an Idea* (Yale University Press: 2023), lk 80.

⁷ Lee, “Beginnings of an Art Form”, *Stained Glass*, lk 12.

vitraaže paigaldati kodudesse või annetati avalikesse hoonetesse (nt raekoda, gildimajad).⁸ Esmakordselt oli selline võimalus ka heal järjel talupoegadel, näiteks Lohusuu kirikusse paigutati 1723. aastal kahe eesti soost kiriku vöörmündri portreede ja nimedega vitraažid. Komme kirikutele vappvitraaže annetada on pärit saksa kultuuriruumist, mille kõrgeaeg jäi, peamiselt just Šveitsis ja Lõuna-Saksamaal, 15. ja 16. sajandisse.⁹ Sellised vitraažid on tuntud ka kui vapiruudud. Saksa keeles *Wappenscheibe* või *Kabinettscheibe*, need on väikeseformaadilised klaasimaalid, mis moodustavad aknas justkui omaette väikse pildi. Lisaks vapile võib neil olla kujutatud ka peremärke¹⁰, nimesid, aastaarve, kaitsepühakuid ja muid sümboleid. Eestis hakkas vappvitraažide annetamise praktika populaarsust koguma alates 17. sajandist, ligikaudu samal ajal kui kirikute seintele hakati paigutama aina rohkem epitaafe ja piiblistseene kujutavaid pilte. Vappvitraaže võib käsitleda kui omamoodi epitaafe ehk donaatorite mälestuspilte.¹¹ Sellist tüüpi annetatud vappvitraažid on niinimetatud rubiinid aknas. Need on väikesemõõdulised (tavaliselt u 30cm) erikujulised klaasitükid, millele on hallitootehnikas, hõbekollasega ja/või klaasimaalivärvidega maalitud annetaja vapp, peremärk, aastaarvud jne.¹² Vappvitraažide kinkimine kirikutele ning avalikele hoonetele oli populaarne aadlike, jõukamate linnakodanike ja seisuslike organisatsioonide seas. Annetajate ringi kuulusid aga ka pastoriid, kiriku eestseisjad ning jõukad talupojad. Annetatud akna eesmärk oli vapi kaudu visualiseerida ja samas ka mälestada perekonda või organisatsiooni, kes oli selle kirikule kinkinud.¹³ Pärast reformatsiooni andis annetatud vappvitraaž märku ka donaatori pühendumusest luterlusele.¹⁴

Eestis pole terviklikke keskaegseid vitraaže säilinud. 1930. aastate ja ka hilisemate arheoloogiliste kaevamiste käigus on aga leitud tuhandeid kilde Tallinnas dominiiklaste, Piriita birgitiinide ning Viljandi frantsisklaste kloostrist. Koos värviliste kildudega on leitud ka

⁸ Jane Hayward, "Painted Windows", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 30, 1971, nr. 3, lk 100.

⁹ Helen Bome, Tiiu Viirand (toim.), *Kunstileksikon: arhitektuur, skulptuur, maalikunst, graafika, fotograafia, tarbekunst, sisekujundus* (Tallinn: Kunst, 2000), lk 504.

¹⁰ See on tuntud ka kui majamärk, siinses töös on kasutatud terminit peremärk.

¹¹ Krista Kodres, "Kirikuarhitektuur Eestis 16.–18. sajandil", Krista Kodres (koost.), *Eesti kunsti ajalugu 2: 1520–1770* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005), lk 298.

¹² Timothy B. Husband, "The Silver-Stained Roundel in Northern Europe", Brigitte Kurmann-Schwarz, Elisabeth Pastan (koost.), *Investigations in Medieval Stained Glass: Materials, Methods, and Expressions* (Leiden: Brill, 2019), lk 307.

¹³ Anu Mänd, "Church art, commemoration of the dead and the saints' cult: constructing individual and corporate memoria in late medieval Tallinn", *Acta Historica Tallinnensia*, 2011, nr. 16, lk 3.

¹⁴ Merike Kurisoo, "Kirik ja kunst. Ajalised ja piirkondlikud erinevused luterliku pildikultuuri kujunemises varauusaegse Eesti aladel", Marten Seppel, Madis Maasing (koost.), *Muutused, ümberkorraldused, uuendused: Varauusaja arengujooned Eesti- ja Liivimaal 1520–1800* (Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2023), lk 652–654.

metallvarbu ja tinaraamide katkeid.¹⁵ Piritalt leitud fragmentidel on kujutatud inimfiguuride silmi, käsi, sulgi, geomeetrilisi ornamente ja kirjatahti. Killud on niivõrd väikesed, et nende põhjal pole vitraažide pildiprogrammi tuvastamine võimalik.¹⁶ Hiliskeskaegseid vitraažikilde on leitud 2018. ja 2019. aastal Tallinnas Jahu ja Väike-Patarei tänavate ning 2023. ja 2024. aastal Estonia pst 6 väljakaevamistel.¹⁷ Jahu tänava väljakaevamised viidi läbi ajaloolises prügilas, mistõttu pole kildude põhjal võimalik välja selgitada, kas need on pärit pühakodadest, ühiskondlikest hoonetest või jõukamate inimeste kodudest. Lisaks arheoloogilistele leidudele võib keskaegsete vitraažide kohta infot leida ka erinevates kirjalikes allikates, näiteks aadliku Helmeyt Risebiteri 1469. aasta testamendis.¹⁸ Testamendist selgub muuhulgas, et keskajal paigutati annetatud vitraažaknaid näiteks donaatori rajatud või toetatud kõrvalaltari lähedusse, mis läbi moodustus vitraažist ja altari omamoodi tervik.¹⁹

Minu magistritöö keskendub Eesti varauusaegsele vitraažikunstile, sest just sellest perioodist, täpsemalt 17. ja 18. sajandist, on säilinud vanimad siinsed terviklikud vitraažid. Varauusaeg ei ole rangelt piiritletud ajaaken, pigem on tegu arenguperioodiga kogu Euroopas 16.–18. sajandil. Eesti varauusaeg kätkeb endas laialdasi ühiskondlikke ümberkorraldusi ning konfessionaalse ajastu algust, mis avaldas olulist mõju siinsele pildiloomele. Reformitud kirikus tekkisid kirikukunsti uued pildimotiivid ja narratiivid ning kunst hakkas kandma uut funktsiooni.²⁰ Katoliiklikus kirikus oli memoriaalkunsti eesmärk olla lisaks inimese mälestamisobjektile ka kingitus kirikule eestpalvete jaoks. Luterlikus kirikuruumis oli annetatud piltide eesmärgiks samuti “igavene mälestamine”, kuid nende oluliseks funktsiooniks sai ka luterliku usutunnistuse manifesteerimine. 17. sajandiks kujunes välja eraldiseisev luterlik pildikultuur, mis vastandas ennast “ebajumalaid kummardavale” katoliiklusele ja ikonoklasmist kantud kalvinismile.²¹ Vitraažid olid luterliku sakraalruumi

¹⁵ Jaan Tamm, *Eesti keskaegsed kloostrid* (Tallinn: Eesti Entsüklopeedia kirjastus, 2002), lk 127–128; Elfriede Tool-Marran, *Tallinna dominiiklaste klooster* (Tallinn: Eesti Raamat, 1971), lk 86–88.

¹⁶ Ruth Rajamaa, *Katkenud laul: Pirita klooster 1407–1607* (Tallinn: Kirjastus Argo, 2018), lk 118–119, 163–165; Vt Kersti Markus (koost.), *Eesti kunsti ajalugu 1: 1100–1520* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia), lk 369–370.

¹⁷ Erki Russow *et al.*, “A late medieval treasure trove of Tallinn: Salvage excavations of the 15th-century landfill between the Jahu and Väike-Patarei streets”, *Archeological Fieldwork in Estonia 2018*, lk 199–200; Mai Britt Tomson *et al.*, “Archeological research at Estonia Avenue 6, in the medieval and early modern Karja Gate suburb of Tallinn”, *Archeological Fieldwork in Estonia 2023*, lk 245.

¹⁸ Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. Bd. 12. Hrsg. P. Schwartz. (Rii, Moskva: Deubner, 1910), nr 636, lk 354.

¹⁹ Mänd, “Church art, commemoration of the dead and the saints’ cult”, lk 23–27.

²⁰ Anu Mänd, “Kuidas jagada 16. sajandit? Muutused ja traditsioonid sajandi esimese poole kunstis”, *Muutused, ümberkorraldused, uuendused*, lk 631–648.

²¹ Merike Kurisoo, “Kirik ja kunst”, *Muutused, ümberkorraldused, uuendused*, lk 652–654.

oluliseks osaks. Eesti kirikutest on säilinud peamiselt tinaraamistuses olevaid väikeseid maalitud ovaale või vappe. Tegu on üksikute aknaruutudega; jõukamad annetajad võisid kinkida ka tervet akent täitvaid vitraaže, kuid selliseid näiteid varauusaegsest Eestist paraku säilinud ei ole. Kirjalike allikate põhjal on teada, et Tallinna Niguliste kirikusse paigutati 1634. aastal Mustpeade vennaskonna ja Suurgildi vappide ning Püha Nikolause kujutisega aknad, ent kahjuks pole need säilinud, mistõttu pole ka teada, kas need hõlmasid tervet aknapinda või mitte.²²

Minu uurimus algab 1606. aastaga dateeritud Jurgen Tuchi vitraažiga Tallinna Püha Vaimu kirikust, sest see on vanim terviklikuna säilinud varauusaegne vitraaž Eestis. Uurimuse lõpp-piiriks on 18. ja 19. sajandi vahetus.²³ 17. ja 18. sajandist on vitraaže säilinud Tallinna Püha Vaimu kirikust, Ruhnu puukirikust, Tallinna Toomkirikust, Jüri ja Lohusuu kirikust, Ilumäe kabelist, Tallinna Rootsi-Mihkli ja Oleviste kirikust. Lisaks pühakodadest pärit klaasimaalidele analüüsin oma töös ka kahte Eesti Ajaloomuuseumi kogus hoiustatavat aknavarju, mis on kokku pandud erinevatest klaasimaalingutega ruutudest. Samuti käsitlen kahte üksikut vapiruutu Eesti Ajaloomuuseumi kogus, mille kohta puudub info algsetest asukohtadest. Magistritöö eesmärgiks on kirjeldada ja analüüsida tänaseni säilinud vitraažide pildiprogrammi ning koondada kokku nende annetajate ja valmistajate kohta käivat informatsiooni. Nii nagu Eesti kunst üldiselt, oli ka sinne vitraaž osa Läänemere maade kultuuriruumist. Vitraaže uurides on võimalik avardada teadmisi siinse piirkonna varauusaegsest kunstist. Minu töö on jaotatud 13 peatükiks. Esimeses peatükis avan ma lühidalt klaasi valmistamise ajalugu, vitraažikunsti teket ja selle rolli sakraalruumis. Teises peatükis uurin lähemalt klaasi kui materjali saabumist Eestisse ning siinset klaasi tarbimist. Samuti keskendun varauusaegsetele vitraažitehnikatele ning varauusaegse vitraažikunsti ja memoriaalkunsti omavahelisele suhtele. Edasises 10 peatükis uurin spetsiifilisi varauusaegseid vitraažide näiteid. Peatükid on kronoloogilises järjekorras jaotatud vastavalt vitraažide algsetele asukohtadele kirikutes ning Eesti Ajaloomuuseumi kogus. Viimases ehk 13. peatükis avan vappvitraažide doneerimise praktikaid. Minu magistritöö lisas on kataloog, kus esitatakse kõigi töös käsitletavate vitraažide fotod ja nende kohta käivad andmed, sealhulgas kirjeldus, mõõdud, asukoht, inventarinumber ning koopiate olemasolul informatsioon nende valmistaja ja valmistamisaja kohta.

²² Kodres, "Kirikuarhitektuur Eestis 16.–18. sajandil", *Eesti kunsti ajalugu* 2, lk 298.

²³ 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses hakati Eesti kirikutesse paigutama vanu tehnikaid matkivaid tinaraamvitraaže, suur osa neist imporditi siia Riias asunud Ernst Tode vitraažitöökojast.

Uurimuse eesmärgid, uurimisküsimused ja metodoloogia

Vitraažikunst on Eesti kunstiteaduses vähe käsitletud teema. Sellest on küll kirjutatud kõrvalteemana uurimustes, mis käsitlevad Eesti klaasitööstust ja siinsete alade klaasi tarbimist, kuid põhjalikumaid uurimusi vitraažidest on väga vähe.²⁴ Minu töö eesmärk on täita lünka Eesti kunstiajaloo kirjutuses, keskenduda varauusaegsetele (terviklikele) vitraažidele, neid põhjalikult kirjeldada ja analüüsida nende pildiprogrammi. Samuti pidasin oluliseks koguda võimalikult palju teavet nende kunstiteoste annetajate ja valmistajate kohta.

Töös uurin vappvitraaže kui omaette nähtust Eesti varauusaegses kunstis. Varasemate põhjalike kunstiajalooliste käsitluste puudumise tõttu on esile kerkinud otsene vajadus tuvastada siinses vitraažikunstis kasutatud teemad, žanrid ja tehnikad. Samuti tuleb tähelepanu pöörata siin töötanud meistritele ning teha kindlaks annetajad, kes oma nimede, vappide ja peremärkidega vitraaže kirikutele kinkisid. Oma töös kasutan peamiselt kunstiajaloo meetodeid, nagu ikonograafiline ja stiilikriitiline analüüs. Ikonograafilise analüüsi kaudu uuritakse teostel kujutatud motiive ning sümboleid, ehk analüüsitakse pildi sisu sellel kujutatul abil. Stiilikriitilise analüüsi käigus võrreldakse teost teiste käsitletava ajastu teostega, et teha kindlaks, kas nende vahel leidub sarnasusi, kas kunstiteos on ajastule omane, ning kas sellel esinevad käsitletava perioodi ja/või piirkonna eritunnused. Edaspidi on siinses töös kogutud teavet võimalikult kombineerida teiste samast ajastust pärinevate vitraažidega, luues võimalusi interdistsiplinaarseteks käsitlusteks.

Oma magistritöö peamist eesmärki - uurida Eesti varauusaegseid vitraaže - avan läbi nende põhiliste kujunduselementide, tehnikate ning (graafiliste) eeskujude süvaanalüüsi. Uurimuse käigus olen võimaluse korral teinud kindlaks ka tööde autorid (st kunstnikud) ning koondanud kokku võimalikult palju informatsiooni annetajate kohta, sealhulgas nende sotsiaalse tausta ning ameti kohta. Vitraaže kunstiajalooliste meetodite abil analüüsid soovin teha kindlaks, milliste sümbole ja tekstide abil on donatorid lasknud ennast kujutada.

Töö kõrvalteemaks on ka vitraažide konserveerimine, et juhtida tähelepanu vitraažide säilitamise ja restaureerimise olulisusele. Enamik töös uuritavaid vitraaže on aja jooksul

²⁴ Vt historiograafia.

kulunud ja kahjustada saanud. Habraste teoste kaitsmiseks on näiteks Ilumäe kabeli vitraažid deponeeritud Rakvere muuseumisse ning asendatud koopiatega. Ruhnu puukiriku vitraažid on aga asendatud koopiatega, sest originaalid on ajaloo keerdkäikude tõttu 1944. aastal saarelt ära viidud ning hiljem deponeeritud Rootsi Ajaloomuuseumisse Stockholmis. Ka see, kuidas neid vitraaže on hoitud ja konserveeritud, on osa nende ajaloost, ning osutab nende olulisele väärtusele meie kultuuriloos.

Siinses töös olen käsitlenud vaid Eesti kirikutest pärit varauusaegseid vitraaže. Ehkki tulevikus on mul kavas uurida võrdlevalt Eesti ja naaberriikide vitraažikunsti, siis magistritöö raamidesse see ei mahu.

Historiograafia ja allikad

Nagu eespool mainisin, puuduvad Eesti kunstiajalookirjutuses põhjalikud eriuurimused siinsete pühakodade ajaloolistest vitraažidest. Tallinna Püha Vaimu kiriku varauusaegseid vitraaže on ülevaatlilikult mainitud 1933. aastal avaldatud Hugo Peetsi ja Johann Naha koostatud kiriku kunstivarade voldikus.²⁵ Peamiselt on aga uuritud Eesti klaasitööstuse ajalugu.²⁶ Üks põhjalikumaid arhiivitööl ja arheoloogilistel andmetel põhinevaid uurimusi eelmisest sajandist on Maks Roosma 1966. aastal ilmunud “Hüti klaasikoda”²⁷, mis on oluliseks infoallikaks ka Eesti vitraažikunsti ajaloo kontekstis. Hütis toimusid arheoloogilised väljakaevamised aastatel 1958–1961, nende käigus avastati 17. ja 18. sajandist pärit tahvelklaasi kilde, millel on näha maalinguid ning mille servad viitavad tinaribade kasutamisele. Liina Tiitsmaa (hiljem Lõhmus) on vitraaže uurinud oma 1996. aasta bakalaureusetöös, milles ta andis ülevaate Eesti klaasimaalidest 14. sajandist kuni aastani 1910. Selle teemaga pole ta paraku edasi tegelenud.²⁸ Ave Avalo kirjutas 1998. aastal Ruhnu puukiriku vitraažide restaureerimise protsessist oma kursusetöös.²⁹ Eesti Kunstiakadeemia klaasikunsti õppejõud Eve Koha on koostöös oma tudengitega tegelenud aastakümneid klaasimaalide koopiade valmistamisega ning ta on kirjutanud Tallinna Püha Vaimu kiriku 17. ja 19. sajandi restaureeritud vitraažidest, samuti Tallinna Toomkiriku ja Oleviste kiriku vitraažide restaureerimisest.³⁰ Jaan Tamm on oma raamatus Eesti keskaegsete kloostrite lühidalt maininud arheoloogiliste kaevamiste käigus päevavalgele tulnud vitraažileide.³¹ Pirita kloostri keskaegsete vitraažikildude konserveerimisest on oma kursusetöö kirjutanud

²⁵ Hugo Peets, Johann Naha, *Tallinna Püha Vaimu kirik: ehitus, ajalugu ja kunstivarad* (Tallinn: Tallinna Püha Vaimu kogudus, 1933).

²⁶ Monika Reppo, “Slow and disconnected? The Historiography of 17th–18th Century Glass in Estonia and the Prospects of Interdisciplinary Research Based on a Case of Pärnu County”, *Baltic Journal of Art History* 18, 2019, lk 212.

²⁷ Maks Roosma, *Hüti klaasikoda. Jooni klaasimanufaktuuri tegevusest Eestis XVII sajandil* (Tallinn: Kunst, 1966).

²⁸ Liina Tiitsmaa, “Klaasimaalikunst Eestis: 14. sajand – 1910”, *Bakalaureusetöö*, juh Kaur Alttoa, (Tartu Ülikool: 1996). Käsikiri asub Tartu Ülikooli kunstiajaloo osakonnas.

²⁹ Ave Avalo, *Ruhnu “rubiinid”: Ruhnu Maarja Magdaleena kiriku 17. sajandi vitraažide restaureerimine*, Uurimistö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 1998), juh Eve Koha. Käsikiri asub Eesti Kunstiakadeemia klaasikunsti osakonnas.

³⁰ Eve Koha, “Tallinna Püha Vaimu kiriku haruldased klaasimaalid”, *Muinsuskaitse aastaraamat 2009* (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2009), lk 61–62; Eve Koha, “Kahest Tallinna Piiskopliku Toomkiriku 17. sajandi klaasimaalist”, *Renovatum*, 2012; Eve Koha, “Ajaloolise klaasimaali maalitehnoloogiline analüüs Tallinna Oleviste kirikus asunud 18. saj. Suurgildi vanema Johan Christopher von Husen’i vapimaali (1753) konserveerimise ja koopia valmistamise näitel”, *Renovatum*, 2015, [<https://www.anno.renovatum.ee/ee/renovatum-anno-2015/ajaloolise-klaasimaali-maalitehnoloogiline-anals-tallinna-oleviste-kirikus-asunud-18-saj-suurgildi-vanema-johan-christopher-von-husen-vapimaali-1753-konserveerimise-ja-koopia-valmistamise-nitel>] (Külastatud 01.03.2025).

³¹ Jaan Tamm, *Eesti keskaegsed kloostrid* (Tallinn: Eesti Entsüklopeedia kirjastus, 2002).

Jelizaveta Tsedenova, kes aga samuti pole teemaga jätkanud.³² Muinsuskaitseameti 2019. aastal ilmunud aastaraamatus avasid Linda Lainvoo ja Grete Nilp lühidalt Eesti vitraažikunstist üleüldiselt.³³ Tänapäeval on üks olulisemaid ajaloolise klaasi uurijaid Monika Reppo, kelle uurimisteemaks on kujunenud Eesti klaasi valmistamise ja tarbimise uurimine arheoloogiliste leidude põhjal. Reppo 2024. aastal kaitstud doktoritöö käsitleb kõrvalteemana arheoloogilisi vitraažikilde.³⁴ 2024. aasta novembris ilmus Eve Koha monograafia “Klaasimaal: valgusega maalimine”.³⁵ Teos annab lühiülevaate klaasimaali ajaloost ning avab põhjalikumalt klaasimaali töövõtteid.

Rahvusvaheline vitraažialane uurimistöö on keskendunud põhiliselt kõrggooti perioodile. Alates 1952. aastast on ülemaailmne projekt *Corpus Vitrearum* tegelenud Lääne-Euroopa vitraažide uurimisega, põhifookuses enne 17. sajandit valminud teosed. *Corpus Vitrearumil* on 18 liikmesriiki, Euroopa riikidest on muuhulgas esindatud Skandinaaviamaad, Saksamaa, Prantsusmaa ja Suurbritannia.³⁶ See tähendab, et ka rahvusvahelisel tasandil on varauusaegse vitraaži uurimine veel lapsekingades.

Eesti naaberriikides on sealse vitraaži käsitlusi samuti küllaltki vähe. Soome keskaegseid vitraaže on uuritud alates 20. sajandi keskpaigast. Käesoleval sajandil on vitraaže uurinud arhitektuuriajaloolane Markus Hiekkanen, kes on alates 2005. aastast avaldanud artikleid keskaegsetest Soome vitraažidest ning avanud teemat ka Soome keskaegsete kirikute kohta käivates üldkäsitlustes.³⁷ Alates ligikaudu 2020. aastast on kesk- ja varauusaegsed Soome vitraažid kujunenud ka kunstiajaloolase Joanna Veinio peamiseks uurimisteemaks.³⁸ Sarnaselt Eestile pole Soomes säilinud terviklikke keskaegseid vitraaže ning vanimad terviklikult säilinud näited on varauusaegsed. Tegu on samuti vappvitraažidega, kuid võrreldes Eestiga on Soome vapiruutudel lisaks kasutatud värvilist klaasi.³⁹ Läti kunstiajaloolaste seast on

³² Jelizaveta Tsedenova, *Arheoloogilise klaasi konserveerimine Pirita kloostri klaasileidude näitel*, Kursusetöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010), juh Eve Koha. Käsikiri asub Eesti Kunstiakadeemia klaasikunsti osakonnas.

³³ Linda Lainvoo, Grete Nilp, “Sõnum värvilisel klaasil: pilguheit Eesti vitraažikunstile”, *Muinsuskaitse aastaraamat 2019* (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2019).

³⁴ Monika Reppo, *Glass and its makers in Estonia, c. 1550–1950: an archeological study*, Doktoritöö, juh Andres Tvauri, Erki Russow, Georg Haggrén (Tartu Ülikool: 2024).

³⁵ Eve Koha, *Klaasimaal: valgusega maalimine* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2024).

³⁶ *Corpus Vitrearum* kodulehekülg: [<https://corpusvitrearum.org/>] (Külastatud 22.11.2024).

³⁷ Markus Hiekkanen, *Suomen kivikirkot keskiajalla* (Helsingi: Otava, 2003).

³⁸ Joanna Veinio, *Suomen keskiajan lasimaalaukset: hajooneina varastossa ja melkein ehjinä ikkunoissa*, Magistritöö, (Helsingi Ülikool: 2020). Käsikiri asub Keskustakampuksi raamatukogus.

³⁹ Joanna Veinio, “Uuden ajan alun lasimaalausvaakunat perheen, sosiaalisen aseman sekä muistamisen keinoina”, *Mirator*, 22, nr 1, lk 59-71.

põhjalikumalt sealseid vitraaže käsitlenud Ilona Audere, kes kaitses Läti Kunstiakadeemias 2004. aastal sellel teemal magistritöö.⁴⁰

⁴⁰ Ilona Audere, "Paintings on Glass in Latvia: Heritage of Masters and Workshops", *Magistritöö* (Riia: Läti Kunstiakadeemia, 2004). Käsikiri asub Läti Kunstiakadeemias.

1. Klaasi valmistamine ja vitraaž

1.1. Klaasi valmistamise algus ja tehnikad

Klaasi õpiti valmistama Lähis-Idas ligikaudu 2500 aastat enne meie ajaarvamist. Esmalt õpiti valmistama väikeseid klaashelmeid- ja anumaid.⁴¹ Enne aknaklaasi kasutusele võtmist kaeti majade aknaavasid enamasti kas loomanahkade, puidust aknaluukide või looduslikest kiududest katetega.⁴² Klaas muutus laialdasemalt kättesaadavamaks siis, kui 2. ja 3. sajandil klaasipuhumisel silindertehnikat kasutama hakati.⁴³

Avastati, et klaasi oli võimalik värvida kasutades selle jaoks sulatusprotsessi ajal erinevaid metallioksiide.⁴⁴ Sulatatud klaasimassile vase- ja kroomisoolasid lisades muutub see roheliseks, kollaseks kasutades hõbeda soolasid või siniseks kasutades koobaltiühendeid.⁴⁵ Lisaks avastati, et klaasimassile mangaani lisamine muudab segu värvusetuks. Kasutades erinevaid oksiide või mangaani oli võimalik valmistada pool-läbipaistvat ja läbipaistvat klaasi. Lisaks metalloksiididele kasutati klaasi värvimiseks ka värvilist mosaiigi klaasi ehk smalti, mis purustati õhukeseks pulbriks ning lisati klaasisegule.⁴⁶

Klaasi puhudes on võimalik silindertehnikat kasutades valmistada lamedat tahvelklaasi. Selle jaoks puhutakse kõigepealt vormsilinder, millelt lõigatakse ära mõlemad otsad. Seejärel tehakse silindrile pikkupidi lõige, misjärel rullitakse kuumutamise mõjul silinder lahti klaasileheks.⁴⁷

1.2. Vitraažikunsti teke ja selle roll sakraalruumis

Pole võimalik kindlaks teha millal täpselt vitraažikunst tekkis.⁴⁸ Kunstiajaloolane ja klaasikunstnik Lawrence Lee on oletanud, et vitraaž kui kunstivorm sündis edasiarendusena mosaiikidest või metallitööst.⁴⁹ Varakristlikele kirikutele omased värvilised mosaiigid on

⁴¹ Jütte, *Transparency*, lk 25–26.

⁴² Virginia Chieffo Raguin, *The Illuminated Window: Stories across Time* (Reaktion Books Ltd: 2023), lk 11.

⁴³ Jütte, *Transparency*, lk 35–36.

⁴⁴ *Ibid.*, lk 34–35.

⁴⁵ Anne Ruusaaar. *Klaasimeistrid: Eesti klaasitööstuse ajalugu ja toodang* (Tallinn: Äripäev, 2021), lk 7.

⁴⁶ Jütte, *Transparency*, lk 69.

⁴⁷ Chieffo Raguin, *The Illuminated Window*, lk 11.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Lee, “Beginnings of an Art Form”, *Stained Glass*, lk 12.

loodud kindlas järjekorras üksteise kõrvale paigutatud klaasitükkidest. Olemuslikult on see sarnane vitraažile. Inspiratsiooniallikaks võis olla ka kullasepatöö või kärgtehnika (*cloisonné*) emailikunst. Kullasepatöös pehmesse kulda asetatud värvilised vääriskivid, mis on omavahel liidetud kuldrivadega, meenutavad pliirivadega ühendatud klaasitükke.⁵⁰ Kärgtehnikat kasutati, et kaunistada metallesemeid. Selle jaoks joodeti esemetele serviti õhukesed metall-liistud tekitamaks kontuurjooned, ning tekkinud tühimikud täideti värvilise klaasimassiga.⁵¹

Vitraaž on otseselt seotud oma asukohaga sakraalruumis. Vitraažaknaid on võimalik käsitleda kui ideaalseid tööriistu vahendamaks vaatajatele teoloogilisi ning filosoofilisi ideid.⁵² Enne 12. sajandit domineeris Lääne kirikus arusaam kunstiteostest ning pühapiltidest kui rangelt pedagoogilistest tööriistadest. Piltide funktsioon oli anda edasi õppetunde või visualiseerida stseene Piiblist ja pühakute elusid. Piltide kaudu edastati olulisi sõnumeid: maailmas eksisteerivatest hierarhiatest; sellest, mis on hea ja mis on halb; maailma loomisest ja eesootavast viimsest kohtupäevast. Kirikus olevad pildid olid kui mikrokosmos tolle ajastu maailma vaimsetest väärtustest ja sellest, mis oli inimestele oluline.⁵³

Pildid edastavad sõnumeid nii oma jutustava sisu (narratiivide) kaudu kui ka selle kaudu, kus need kirikuruumis asuvad ja kuidas üksteisega suhestuvad. Erinevalt Idakirikust, kus pühapiltidele omistati võime kujutada kujutamatu, püsis Läänes arusaam kehalisest nägemisest kui takistusest vaimsele nägemisele. Kinnistus arusaam, et kirikukunst pole vaid niinimetatud vaese mehe pildipiibel, vaid vahend väljendamaks teoloogilisi tõdesid, mida pole võimalik sõnadesse panna; kujutamaks midagi, mis võib inimhõimusele olla raskesti hoomatav.⁵⁴

Peamise valgusallikana olid aknad iga hoone hädavajalikud osad. Vitraaž kujunes sakraalruumi valguse idee suurimaks edasikandjaks ning siiani püsivaks viisiks, kuidas defineerida sakraalruumi.⁵⁵ Vitraažidel kujutatu sõltus akna asukohast kirikus. Kooriruum kui

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Bome, Viirand, *Kunstileksikon*, lk 125.

⁵² Herbert Kessler, "Consider the Glass, It Can Teach You: The Medium's Lesson", *Investigations in Medieval Stained Glass*, lk 144.

⁵³ Jütte, *Transparency*, lk 80–81.

⁵⁴ Christopher Iacovetti. "Imagery and Anagogy: The Influence of Pseudo-Dionysius on Byzantine and Medieval Image Theory", *VII: Journal of the Marion E. Wade Center*, 2016, vol 1, lk 74.

⁵⁵ Francesca Dell'Acqua Boyvadaoğlu, "Between Nature and Artifice: 'Transparent Streams of New Liquid'", *Anthropology and Aesthetics*, 2008, nr. 53/54, lk 93–103.

kiriku kõige püham osa oli enamasti reserveeritud kesksete kristlike põhitõdede kujutamisele, nagu Jeesuse elu, kannatuslugu, surm ja ülestõusmine. Pikihoone vitraažid kujundati vastavalt sellele, kas need asusid põhja- või lõunaseinal. Põhjapoolsetel akendel kasutati tüüpiliselt jahedat koloriiti ning sinakaid toone, mida külmal põhjavalgus kõige paremini võimendab. Lõunapoolsed aknad olid aga soojades toonides, kus lõunavalguse mõjul soe koloriit kõige paremini esile tuleb.⁵⁶ Põhjaseina vitraažidel kujutati enamasti Vana Testamendi lugusid, lõunaseina akendes aga stseene Uuest Testamendist.⁵⁷

⁵⁶ Koha, *Klaasimaal*, lk 56.

⁵⁷ Elizabeth Pastan, "Glazing Medieval Buildings", Conrad Rudolph (koost.), *A Companion to Medieval Art: Romanesque and Gothic in Northern Europe* (Malden: Blackwell, 2010), lk 445–446.

2. Klaas ja vitraaž Eestis

2.1. Klaasimeistrid

Kaubavahetuse teel jõudis klaas kõigepealt väikeste helmeste ning pärlite kujul Eestisse esimesel aastatuhandel pKr. Eestist leitud vanimad klaasesemed on põhiliselt pärit Kesk-Euroopast ja Skandinaaviast. 13. sajandil hakati saksa aladelt Eestisse ka aknaklaasi sisse vedama. Klaas oli kuni 17. sajandi keskpaigani Eestis importkaup, vaatamata sellele olid klaasist lauanõud ning peekrid siinsetes linnades kasutusel juba 13. ja 14. sajandil.⁵⁸ Klaasi kõrge hind tulenes selle välismaalt sissevedamisest ning materjali haprusest.⁵⁹ Samuti mängis klaasi hinnas rolli selle valmistamiseks kuluva materjali hulk, ühe kilogrammi klaasi tootmiseks oli vaja põletada 1–3 kuupmeetrit puitu, et toota klaasi valmistamiseks vajalikku potast.⁶⁰ Imporditud (akna)klaasi kõrge hind osutab ka sellele, et arvatavasti klaasiti algselt vaid jõukamate ja suuremate kirikute aknaid. 14. sajandiks oli klaas kättesaadavam, tänu millele oli varakamatel linnakodanikel võimalik oma majadele väikeseid klaasaknaid paigaldada.⁶¹

Meistrite seas on nimetatud klaasitegijaid (alamsks *glazemaker*) ning klaasseppasid (ld *vitrifex*, alamsks *glazewarter*, *glaser*). Klaasitegijate peamiseks tööks oli klaasakende parandamine ja aknaruutude vahetamine, klaassepad tegelesid klaasimaalingute valmistamise ja vitraažide tinaraamidesse jootmisega. Samas ei tehtud arvatavasti neil erialadel ranget vahet. Klaassepad esinevad Tallinna allikates alates 14. sajandist, näiteks 1358. aastal on Tallinna märkmeteraamatus mainitud Stephanus *vitrifex*'i.⁶² Arvatavalt ei olnud klaasimeistreid Tallinnas suur hulk, sest 1513. aastal moodustati liittsunft, mis ühendas üksteisega sarnastel erialadel töötavaid meistreid: klaasseppasid, maalijaid, puunikerdajaid ja tislereid. Tallinnas kasutati keskajal valdavalt sõna “amet” (sks k *das Amt*), sellest tulenes ka termin ameti oldermann (*der Amtsältermann*), kuid hiljem võeti selle sünonüümina kasutusele sõna “tsunft”. Klaasimeistrite, maalijate, puunikerdajate ja tislereite tsunft kuulus

⁵⁸ Ruussaar, *Klaasimeistrid*, lk 15.

⁵⁹ Erki Russow, “Uued inimesed, uued toidud, kombed ja nõud”, Kersti Markus (koost.), *Eesti kunsti ajalugu 1: 1100–1520* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2023), lk 206.

⁶⁰ Reith, “Fensterglas auf dem Weg vom Luxus zum Alltagsprodukt”, Annette C. Cremer (koost.), *Glas in der Früher Neuzeit* (Heidelberg: Heidelbergi Ülikooli kirjastus: 2022), lk 228.

⁶¹ Ruussaar, *Klaasimeistrid*, lk 15.

⁶² Roosma, *Hüti klaasikoda*, lk 6; Paul Johansen (toim.), *Tallinna märkmeteraamatud: 1333–1374* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 1935), lk 51.

Kanuti gildi koosseisu.⁶³ Kuna käsitöötsunftidel ei olnud oma majasid, hoiti oma dokumente ja olulisi esemeid Kanuti gildi hoones vastavas ameti laekas.⁶⁴ Skraa järgi kestis tsunftis sellide õpingute periood 3–4 aastat ning klaassepaks pürgija meistritöö pidi kujutama kas ratsutavat Püha Jüri, istuvat Neitsi Maarjat või Veroonika rätti.⁶⁵ Tsunfti liikmeskonda kuulusid suuremas osas sakslased, sellele viitab ka Kanuti gildi koosseisu kuulumine.⁶⁶ Peamiselt olid sisserännanud meistrid pärit hansalinnadest nagu Lübeck, Bremen, Königsberg, Gdańsk ning Riia.⁶⁷ Keskajal olid ligikaudu pooled Tallinnas töötavad käsitöömeistrid siia sisserännanud.⁶⁸ Välismaalt tulnud meistrid tõstsid siinse käsitöö kvaliteeti ning nende oskused hoidsid Eesti ala kunsti ühenduses ülejäänud Läänemereeruumiga.⁶⁹ 17. sajandil hakkasid seoses käsitöö kasvava spetsialiseerumisega liitsunftid aina enam erialade põhiselt jagunema, klaasijad asutasid eraldi tsunfti 1644. aastal.⁷⁰ Käsitööliste jaoks oli tsunfti kuulumine hädavajalik linnas töötamiseks, 17. sajandiks võisid seda teha vaid organiseerunud, st tsunfti kuuluvad meistrid.⁷¹

Kahe klaasija 18. sajandist pärit varaloendid annavad märku siinsete meistrite majanduslikust seisust, aga ka klaasi päritolust, mida Tallinna meistrid eelistasid. Caspar Johann Ernsti 1773. aasta varaloendis on üles loetletud muuhulgas meistri tööriistad nagu haamid, jootekolvid, tangid ja pintslid. Samuti ka mitu kasti “tavalist” (*ordinaire glaß*) tahvelklaasi ja erinevates suurustes aknaruute. Tema varade hulgas oli ka neli kasti Põltsamaa (Oberpahlsch) klaasi. Eraldi on märgitud ligikaudu sada lehte eri suurustes böömi klaasi. Oma varaloendi põhjal oli tegu jõuka mehega, üles on loetletud nii hõbe- kui ka kuldehteid, rõivaid, nõusid ja hulganisti mööblit.⁷² Gottfried Michaloffsky 1783. aasta varaloendis on samuti märgitud tööriistad nagu poldid, haamid ja tangid. Üles on kirjutatud 5 kasti “tavalist” tahvelklaasi, ning eraldi on mainitud erinevates suurustes böömi ja prantsuse klaasilehti.⁷³ Võrreldes Ernsti varaloendiga,

⁶³ Krista Kodres, “Tallinna maalijad 17. ja 18. sajandil”, *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 7, 1994, lk 137.

⁶⁴ Tiina Kröönström, “Meistriks saamine. Tallinna maalijate ametiskraad 1513–1665”, *Tallinna Linnamuseumi toimetised* 3 (Tallinn: Tallinna Linnamuseum, 2024), lk 88–89.

⁶⁵ Anu Mänd, “Käsitöölised-kunstimeistrid ja nende organisatsioonid”, *Eesti kunsti ajalugu* 1, lk 220.

⁶⁶ Kodres, “Tallinna maalijad 17. ja 18. sajandil”, lk 137.

⁶⁷ Krista Kodres, “Kirchliche Kunst in den von Esten bewohnten Gebieten im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung”, Matthias Asche (koost.), *Die baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung: Livland, Estland, Ösel, Ingermanland, Kurland und Lettgallen*, Teil 2 (Münster: Aschendorff, 2010), lk 51.

⁶⁸ Krista Kodres, *Esitledes iseend: tallinlane ja tema elamu varauusajal* (Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2014), 249–250.

⁶⁹ Mänd, “Käsitöölised-kunstimeistrid ja nende organisatsioonid”, lk 220.

⁷⁰ Inna Põltsam-Jürjo, “Vanad ja uued ametid”, Lea Kõiv (toim.), *Tallinna Ajalugu II: 1561–1710* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), lk 140.

⁷¹ Kodres, *Esitledes iseend*, lk 240–242.

⁷² Raimo Pullat, *Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker in Tallinn* (Tallinn: Estopol, 2006), lk 211.

⁷³ Pullat, *Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker in Tallinn*, lk 304.

oli Michaloffskyl märkimisväärselt vähem värtesemeid, samuti kuulus talle oluliselt vähem ametiga seonduvaid tööriistu ning klaasi.

2.2. Varauusaegsed vitraažitehnikad

Sarnaselt teistele kunstivormidele asendus 17. sajandil ka vitraažikunstis renessanss-stiil barokiga. Tallinna Püha Vaimu kirikus paiknev Jurgen Tuchi 1606. aasta vappvitraaž on veel renessansile omaselt värviküllane, kuid edasistel kümnenditel hakkasid klaasimaalis värvilised maalingud asenduma graafilisema stiiliga. Kasutusele võeti värvusetu klaas, millele maaliti mustades ja pruunides toonides.⁷⁴ Arvestades akent läbivat valgust kanti maalingud klaasi mõlemale poolele, et tagada teose ruumilisus. Graafilisem stiil tähendas, et klaasile maalimise tehnika meisterlikkus oli väga oluline ning klaas ise muutus vahedimensiooniks värvipindade vahel.⁷⁵ Läbipaistva klaasi kasutamiseks oli ka praktiline põhjus. Klaasimaalivärvid on läbipaistmatud, mille tõttu ei lase maalingutega klaas läbi palju valgust. Värvusetu klaasipind tagas seega ruumi maksimaalse valgustatuse.⁷⁶

Reformitud kirikule omane alalhoidlikkus väljendus ka vitraažiformaadi muutuses. Tervet akent täitvad värvirohked vitraažid asendusid väiksemate maalitud vapiruutudega läbipaistval klaasil. Vitraažide väiksem formaat ja graafiline stiil tähendas, et klaasimaalid muutusid justkui üheks tahvelmaali alaliigiks.⁷⁷ Vappvitraažide värvipalett võis olla limiteeritud ka heraldikas kehtivate reeglite tõttu. Vappide kujutamisel kehtivad reeglid, kasutada võib kindlaid värve ja tuleb jälgida seda, kuidas need omavahel on kombineeritud. Arvatavasti oli lihtsam maalida vappvitraažid hallitoonitehnikas.⁷⁸ Eesti varauusaegsete vitraažide näidetel on tüüpiliselt vaid vappidel olevad detailid värvilised, näiteks vapikilbi kohal olev kiiver võib olla tehtud hõbekollasega kuldseks.

Vitraaže valmistades maaliti klaasi esi- ehk ruumipoolsele küljele tumedates toonides graafilised kontuurid. Tagumisele küljele kanti värviline maalipind ehk foon. Klaasimaalil oli valguse langemisnurk kokkuleppeliselt ülal vasakult. Meistrite oskuste seas oli oluline võime modelleerida välja klaasimaalil kujutatut. Selleks, et maaling võimalikult ruumiline ja sügav välja näeks, tehti valguspoolsed kontuurid peenemalt kui varjupoolsed. Seejärel kanti klaasile

⁷⁴ Koha, "Kahest Tallinna Piiskopliku Toomkiriku 17. sajandi klaasimaalist", lk 168.

⁷⁵ Koha, *Klaasimaal*, lk 87.

⁷⁶ Jütte, *Transparency*, lk 177.

⁷⁷ Koha, *Klaasimaal*, lk 37.

⁷⁸ Jütte, *Transparency*, lk 168.

kihtide haaval tumedamaid toone. Värvipinna klaasile kandmiseks kasutati hõbekollast või klaasimaalivärve. Foon tupsutati ettevaatlikult ridade haaval klaasile kasutades vatist tampooni, mis kaeti siid- või batistkangaga. Värvipinda õrnalt nõela või pulgaga kraapides, oli võimalik luua maalingule pisikesi detaile.⁷⁹ Emailvärvidega maalitud klaasimaale tuli põletada madalal kuumusel. See, aga ka klaasimaalivärvide kvaliteedi kõikumine ning asjaolu, et värvipinnad jäid välitingimustesse, on põhjuseks, miks emailvärvidega tehtud klaasimaalid on vähem püsivad. Tänapäevaks võivad värvipinnad olla lahti koorunud ning vajavad tihtipeale konserveerimist. Hõbekollasega tehtud maalingud on reeglina ajas püsivamad.⁸⁰

2.3. Varauusaegsete vitraažide ning memoriaalkunsti suhe

17. sajandil aset leidnud ühiskondlikud arengud mõjutasid tugevalt linnakodanike eneseteadvust. Seoses linnakodanike eliidi sotsiaalse prestiiži tõusuga tekkis jõukamates ühiskonnakihtides senisest laialdasem huvi kunsti vastu. Aina enam kaunistasid linnakodanikud oma kodusid näiteks lae- ja seinamaalingutega. Varasemalt levinud komme kodusid kaunistada oma sümbolitega võis hoogu koguda ka seoses Tallinna keerulise majandusliku olukorraga. 17. ja 18. sajandi vahetusega kaasnesid näljahäda (1695–1697), Põhjasõda (1700–1721) ning 1710. aastal puhkenud katkulaine. Linna areng oli takistatud, mis tähendas, et kui polnud võimalik maja tervenisti moodsaks ümber ehitada, pöörati rohkem tähelepanu interjööridele ning väikestele iluesemetele, näiteks vitraažidele.⁸¹ Ka avalikesse hoonetesse nimeliste teoste annetamise praktika kogus sel perioodil populaarsust.⁸² Peremärgi või vapiga vitraaž oli justkui viis visualiseerida kellegi isikut teda päriselt kujutamata.⁸³ Vitraažide annetamise kombes võib leida üldisi sarnasusi varauusajal tekkinud huviga luksusesemete vastu linnakodanike seas. Kodusid ei kaunistatud vaid enda rõõmuks, olulist rolli mängis ka oma varanduse teistele eksponeerimise aspekt. Samal eesmärgil paigutati ka avalikesse hoonetesse oma nimede ja sümbolitega vitraaže ning muid kunstiteoseid: kõrge ühiskondlik positsioon tähendas, et vaja oli ennast näidata kui heldet annetajat.⁸⁴ Näiteks oli teadaolevalt 18. sajandil Haapsalu kodanikel kombeks oma kodudes

⁷⁹ Koha, *Klaasimaal*, lk 87.

⁸⁰ Koha, "Tallinna Püha Vaimu kiriku haruldased klaasimaalid", lk 61.

⁸¹ Krista Kodres, "Innenraumgestaltung von Tallinner Bürgerhäusern des 17.–18. Jahrhunderts", Aleksander Loit, Lars Olof Larsson (koost.), *Kunst und Architektur im Baltikum in der Schwedenzeit und andere Studien zur baltischen Kunstgeschichte* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1993), lk 168–170.

⁸² Kodres, "Tallinna maalijad 17. ja 18. sajandil", lk 135.

⁸³ Kodres, "Memoriaalkunst", *Eesti kunsti ajalugu* 2, lk 396.

⁸⁴ Kodres, *Esitledes iseend*, lk 174–175.

pühendada vitraažaknaid oma sõpradele, lastes neile maalida nende vapid. Akna eest maksis aga pühenduse saanud sõber.⁸⁵ Vappvitraažidega oma kodu kaunistamine oli hea viis esitlemaks oma perekonda laiemale ühiskonnale.⁸⁶ Ka kirikuruumis tõstis vitraažakna asukoht esile annetaja staatust. Mida kõrgemal aknas oli vapp, seda kõrgem ka annetaja staatus. Vaatamata sellele, et kõrgel aknas olevaid vitraaže on keeruline näha, oli olulisem nende positsioon. Kuna vitraaže “loeti” alt üles, tähendas see, et kõrgel olev aken oli justkui taevale ja Jumalale lähemal.⁸⁷

Kingitud klaasimaalid kandsid sarnast eesmärki nagu kivisse raiutud või puidust nikerdatud mälestuspildid. Selle põhjal võib vappvitraaže käsitleda kui omamoodi epitaafe.⁸⁸ Vappvitraažide ja puidust või kivist epitaafde peamine erinevus seisneb aga selles, et kuigi ka vitraaže võidi lahkunu mälestuseks annetada, kingiti neid peamiselt tähistamiseks elulisi sündmusi, näiteks abiellumine, gildi oldermanniks või raenõunikuks saamine. Epitaafe paigutati aga kirikuruumi pärast annetaja surma lahkunu mälestuseks. Need olid justkui hauatähised, sest asusid samas kirikus, mille põranda all paiknevasse hauakambris oli annetaja maetud.⁸⁹ Varauusaegsete vitraažide valmistamise ja kinkimise kohta on võimalik andmeid leida kirjalikest allikatest. Näiteks 1625. aastal paigutati Niguliste kirikusse aadlipinkide lähedusse klaassepp Jürgen Vogtilt tellitud vitraaž Püha Jüri kujutisega. Samal aastal valmistas klaassepp Johan Berner Väikesesse kabelisse vitraaži, kuid sellest pole teadaolevalt ühtegi kirjeldust säilinud.⁹⁰ 1634. aastal paigaldati kirikusse Mustpeade Vennaskonna ja Suurgildi vappide, ning Püha Nikolause kujutistega aknad.⁹¹ Arvatavasti oli kooriruumis ka Tallinna rae poolt tellitud vitraaž linnasümbolitega ning ka erinevaid linnakodanike annetatud aknaid.⁹²

⁸⁵ Monika Reppo, “Kümme liitrit klaasikilde Haapsalu piiskopilinnuse käimlast ehk De La Gardie'd kui oletatav lüli Haapsalu ja Hüti vahel”, *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2019*, lk 16–19.

⁸⁶ Jütte, *Transparency*, lk 166.

⁸⁷ *Ibid.*, lk 174

⁸⁸ Kodres, “Kirikuarhitektuur Eestis 16.–18. sajandil”, lk 298.

⁸⁹ Sulev Mäeväli, “Suhtumisest Tallinna kirikutes asuvatesse epitaafidesse nelja sajandi vältel”, *Tallinna Linnamuuseumi aastaraamat 2003/2004*, lk 138–140.

⁹⁰ Mai Lumiste, Rasmus Kangropool, *Niguliste kirik* (Tallinn: kirjastus “Kunst”, 1990), lk 45–46.

⁹¹ Kodres, “Kirikuarhitektuur Eestis 16.–18. sajandil”, lk 298.

⁹² Lumiste, Kangropool, *Niguliste kirik*, lk 45–46.

3. Tallinna Püha Vaimu kiriku vitraažid

Tallinna Püha Vaimu kirik on ehitatud 13. sajandi lõpu ja 14. sajandi alguse vahemikus. Pühakoda oli keskajal seegikirik, hiljem sai sellest kogudusekirik.⁹³ Pärast dominiiklaste kloostri põlengut 1531. aastal, tuli eesti kogudusel, kes seni oli kasutanud Katariina kirikut, leida uus kogunemiskoht. Selleks sai Püha Vaimu kirik, ent ka seek jäi sinna kuni 17. sajandi lõpuni.⁹⁴ Seegikirikule omaselt on lääneportaali asemel kiriku sissepääs hoopis põhjaseinas. Kiriku põhiplaani on asümmeetriline, kooriruum ei asu keskteljel vaid on kokku liidetud põhjalööviga.⁹⁵ Tähtsamate kirikuvarade hulka kuuluvad 1483. aastal Bernt Notke töökojas valmistatud kappretaabel, 1597. aastal valminud kantsel ning 17. sajandi oreliväärid.⁹⁶ Lisaks kahele varauusaegsele vitraažile, kuuluvad kirikule neli 19. sajandi teisel poolel valmistatud vitraaži. Kahel neist on kujutatud perekonna vappe, ühel on säilinud fragment Tallinna suurest vapist ning ühel on kujutatud Tallinna väikest vappi. Püha Vaimu kiriku ajaloolised vitraažid on kiriku lõunapoolse seina rõdul eksponeeritud alates 2009. aastast.

Märkmeid Püha Vaimu kirikusse vitraaži paigutamise kohta leidub juba 15. sajandi lõpust. Säilinud on aadliproua Gertrud Wrangeli leping kirikuga, milles ta lubas kinkida kirikule vitraažakna. See pidi saama paigutatud kiriku põhjaseinale Neitsi Maarjale pühendatud altari lähedusse. Aknal pidi olema kujutatud naise perekonna vapp ning tema kaitsepühak Püha Andreas. Asjaolu, et aken pidi asuma Neitsi Maarja altari läheduses, näitab naise soovi siduda oma varandust ning perekonda ühe kõige olulisema altariga kirikuruumis. Lepingus ei toodud välja, kas tegu pidi olema tervet akent täitva vitraažiga või vapiruuduga. Vitraaž pole paraku säilinud, kuid lepingu olemasolu toob esile jõukast ja mõjuvõimsast suguvõsast pärit naise soovi rõhutada enda isikut, perekonnasidemeid ja rikkust annetatud kunsti läbi.⁹⁷

3.1. Jurgen Tuch

Jurgen Tuchi vapiruut⁹⁸ on vanim Eestis terviklikuna säilinud vitraaž. See asus algselt kiriku pikihoone läänepoolseimas põhjaseina aknas. Värviliste maalingutega vappvitraaž on

⁹³ Egle Tamm, Olev Liivik, *Tallinna kirikud: ajalugu ja restaureerimine* (Tallinn: Kultuuriväärtuste Amet, 2009), lk 25–26.

⁹⁴ Merike Kurisoo, “Tallinna sakraalmaastik varauusajal”, *Vana Tallinn* 31 (27), 2016, lk 87.

⁹⁵ Tamm, Liivik, *Tallinna kirikud*, lk 25–26.

⁹⁶ Mai Lumiste, *Pühavaimu kirik: ajalugu ja kaasaeg* (Tallinn: Eesti Raamat, 1971), lk 25–33.

⁹⁷ Mänd, “Church art, commemoration of the dead and the saints’ cult”, lk 23–25.

⁹⁸ Vt Lisa 1. Kataloog Eesti varauusaegsetest vitraažidest.

jaotatud kolmeks osaks. Vitraaži keskel on kujutatud sinises krookkraega vammuses voorimeest. Tal on peas kõvakübar ja käes hobusepiits. Mees istub traavival hobusel, kes veab vankril viljakotte. Tema taga on näha ka teist vankri ette rakendatud hobust. Mehe kujutise all, vitraaži alumises osas, on tekst “IVRGEN*TVCH ANNO*1606”. Teksti all on keerub. Voorimehe kujutisest üleval olevas jaotuses on sinistes ja punastes toonides kartušsidest ümbritsetud vapikilp perekonnamärgiga. Mõlemal pool vappi on greif. Vitraaži äärtes on taimedega ümbritsetud sambad. Keerub, kartušid ning taimornamentika on ajastutruud kujutised, mis ilmusid siinsesse kunsti 16. sajandi alguses levivate humanistlike ideede ning renessanssiga. Samuti käivad ajastuga kokku ka kujutatud voorimehe riietus ning nime kirjutamisviis, kus U tähtede asemel on kasutatud V tähti.⁹⁹ Kujutusviis on ajastule omane ka sellepoolest, et voorimehed ei istunud vankris, vaid hobuse seljas. Vitraažil kujutatud kahehobuserakendil istus voorimees tavaliselt kordamööda ühe või teise hobuse sadulas.¹⁰⁰

Kunstiajaloolane Ants Hein on oletanud, et Jurgen Tuchi vitraaž võib olla kõige varasem säilinud portree Eestis, millel on kujutatud eestlast. Tallinna voorimehed olid valdavalt “mittesakslased”, seega olid nad eestlased (harvem lätlased), sakslastest voorimehi tuli harva ette.¹⁰¹ Märginine on sellisel juhul ka vitraaži asukoht Püha Vaimu kirikus, sest kirikut kasutas eesti kogudus. Üks võimalus on, et Jurgen Tuchi päritolu selgitaks, miks Tallinna kodanikeraamatus ei ole sellise nimega isikut, kuigi linnakodanikud võisid olla ka mittesakslased.¹⁰² On ka võimalus, et Tuch võis olla mõne teise linna kodanik või voorimees mõne Tallinna kaupmehe teenistuses.¹⁰³

Püha Vaimu kiriku ja voorimeeste vahelisi seoseid võib nimetada veelgi. Näiteks, asus Pühavaimu tänaval ait, mis kuulus sel ajal Olavi gildile, kuhu kuulusid ka voorimehed. Vankris olevad viljakotid võivad viidata kiriku pööningul hoitud teraviljatagavarale.¹⁰⁴ Seda kinnitab ka Püha Vaimu kiriku põhjaseina ülaosas olev luuk, mis osutab pööningu kasutamisele kaubalaona. See oli Läänemeremaade kaubalinnadele omane tava.¹⁰⁵ Voorimehi

⁹⁹ Kodres, *Eesti kunsti ajalugu 2: 1520–1770*, lk 290.

¹⁰⁰ Küllike Kaplinski, *Tallinn - meistrite linn*, (Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 2015), lk 87.

¹⁰¹ Ants Hein, “Eestlane pildis. Lisandeid siinse portreekunsti varasemale ajaloole”, *Acta Historica Tallinnensia* 2018, nr 24, lk 51.

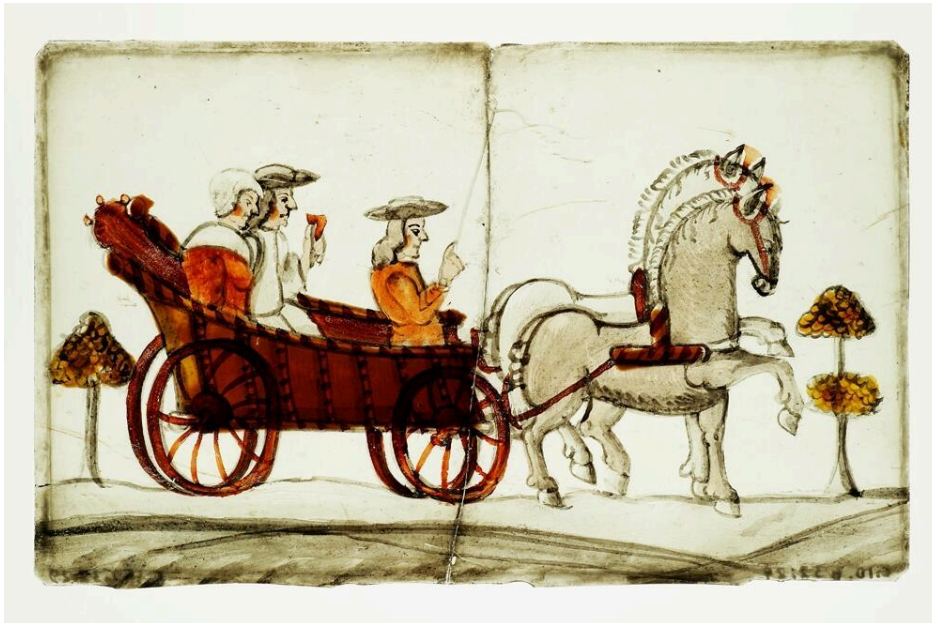
¹⁰² Otto Greiffenhagen (toim.), *Tallinna kodanikkuderaamat 1409–1624* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 1932).

¹⁰³ Riho Paramonov, “Tallinna sõiduvorimehed aja tuultes”, *Tallinna Linnamuuseumi toimetised 1*, (Tallinn: Tallinna Linnamuuseum, 2019), lk 89.

¹⁰⁴ Koha, *Klaasimaal*, lk 36.

¹⁰⁵ Kaur Alttoa, *101 Eesti pühakoda* (Tallinn: Varrak, 2018) lk 16.

kujutavaid vitraaže võib leida ka Gotlandi klaasimaalide hulgas, mis viitab Eesti sidemetele Läänemereruumiga.

Illustratsioon 1. Vitraaž Gotlandi muuseumist, 17. sajand. (DigitaltMuseum, <https://digitaltmuseum.se/0210213410635/glasmalning-defekt>, külastatud 24.04.2025).

Mittesakslastest voorimehed olid võrreldes teiste linnaeestlastega enamasti varaliselt paremini kindlustatud.¹⁰⁶ Madalamas staatuses inimestel, nagu olid voorimehed, oli linnas võimalik saavutada kõrgem staatus ning rõhutada seda hinnaliste annetuste kaudu nagu vitraažid. Käsitöömeistrid või muid ameteid pidavad jõukad mittesakslastest tallinlased võisid piisavalt varakaks saades jõuda ligikaudu sarnasele tasemele nagu kaupmehed.¹⁰⁷ Vitraaži annetamine võis olla ka ajendatud sellest, et majanduslikult kindlustatud linnaeestlased võtsid üle sakslaste kombeid, sealhulgas avalikele hoonetele nimeliste annetuste tegemine.¹⁰⁸ Vappvitraažil enda ameti esiletõstmine oli levinud kõikjal saksa aladel. Lisaks tüüpilistele vappvitraaži elementidele nagu nimed ja aastaarvud, kujutati neil ametitega seonduvaid sümboleid, embleeme ning töö tegemist. Oluline oli visualiseerida ametit vaatajale ning näidata uhkust oma elukutse üle. Kõrgehinnaline annetatud aken oli kirikuruumis justkui töövili.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Paramonov, "Tallinna sõiduvõorimehed aja tuultes", lk 89.

¹⁰⁷ Kodres, *Esitledes iseend*, lk 81.

¹⁰⁸ Enn Küng, "Tallinna eestlased", *Tallinna ajalugu II*, lk 71.

¹⁰⁹ Chieffo Raguin, *The Illuminated Window*, lk 165.

3.2. Jost Timmermann

Jost Timmermanni vitraaž asus algselt koos Jurgen Tuchi vapiruuduga kiriku pikihoone läänepoolseimas põhjaseina aknas. Ovaalsel vitraažil on kujutatud inglit, kelle jalge ees on vapikilp perekonnamärgiga. Ingel hoiab oma paremas käes punast linti ja tema vasak käsi toetub vapikilbile. Tema taustal on linnavaade. Ovaali alumises osas on tekstilint nimega “[JO]ST*TIMMERMAN”. Vitraažil pole peal daatumit, küll aga on võimalik see stiililiste tunnuste ning teiste sama perioodi Läänemereruumi näidete põhjal dateerida 17. sajandi esimesse poole. Vapikilbiga inglil motiivi näiteid leidub saksa aladel, Madalmaades ning Rootsis Gotlandi saarel.¹¹⁰ Vitraaž on raskelt kahjustunud, sellest on puudu kaks kildu ning ovaalist jooksevad läbi mitmed praod.

Vitraaži annetaja pole kindlalt teada, küll aga on Tallinna trahviraamatus kirjutatud 1608. aastal Jost T[z]immermannist, kelle kodus toimus kolmanda isiku pulmapidu. Peo ajal olevat tuli puhkenud, mis päädis ühe hukkunuga.¹¹¹ Lisaks sellele on Rootsi aadlimatriklis mainitud Jost Timbermanni, kes oli kaupmees Viiburis. Teadaolevalt suri Timbermann enne 1643. aastat.¹¹² On võimalik, et vitraaž võib olla annetatud Viiburi Jost Timbermanni poolt. Varauusajal oli Läänemereruumis ja luterlikel aladel normiks väljastpoolt kodulinna kirikutele kingituste tegemine. Sarnane näide on pärit ka Malmö Peetri kirikust, kuhu 16. sajandi lõpus linnaga seotud Lübecki kaupmehed olid annetanud oma vappvitraažid.¹¹³ Seega võis Jost Timbermann olla Tallinnaga seotud näiteks äriliselt või perekondlikult, millest ajendatuna võis ta Püha Vaimu kirikule vitraaži annetada.

¹¹⁰ Eve Koha, *Tallinna Püha Vaimu kiriku ajaloolised klaasimaalid XVII ja XIX sajandist*, buklet (EELK Tallinna Püha Vaimu kirik: 2009).

¹¹¹ O. Riesemann, “Aus der Strafrechtspflege in Reval zu Beginn des XVII. Jahrhunderts”, *Baltische Monatsschrift*, Bd. 23(Riia: 1874), lk 274–281.

¹¹² Gustaf Elgenstierna (koost.), *Den introducerade svenska adelns ättartavlor: med tillägg och rättelser. I, Abrahamsson - Celsing* (Stockholm: Norstedt, 1925), lk 620.

¹¹³ Jürgen Beyer “Donations by Strangers to Lutheran Churches during the Seventeenth and Eighteenth Centuries”, *Journal of Social History*, sügis 2013, nr. 47, lk 196–221.

Illustratsioon 2. Vitraaž ingli ja vapikilbiga, 1644, Rootsi Ajaloomuseum, Stockholm. (Rootsi muuseumide andmebaas, <https://samlingar.shm.se/object/9F274E92-4ABE-482D-9845-CA0AF01F08ED>, külastatud 24.04.2025).

4. Ruhnu puukiriku vitraažid

Ruhnu saarel asuv Maarja-Magdaleenale pühendatud kirik on vanim säilinud puitehitis Eestis. Hoone on ehitatud aastatel 1643–1644 tõenäoliselt varasema kabeli asukohale.¹¹⁴ Ehitust rahastas Rootsi riigiamiral Carl Carlsson Gyllenhielm.¹¹⁵ Ta oli saarel viibinud juba 1621. aastal, kui ta koos Rootsi laevastikuga Ruhnu lähedal tuulevarjus oli.¹¹⁶ Kirik sai oma tänapäevase kuju 19. sajandil kui tehti ümber haritorn, lisati käärkamber ja laudvooderdis.¹¹⁷ Ruhnu vana kirik on haruldane oma puidust barokkinterjöörü poolest. Kirikuvarade hulka kuulus muuhulgas 6 varauusaegset klaasimaali.¹¹⁸ Ruhnu vitraažid eemaldati kirikust rannarootslaste poolt 1944. aastal saarelt põgenedes.¹¹⁹ Stockholmis deponeeriti klaasimaalid Rootsi Ajaloomuuseumisse 1973. aastal.¹²⁰

Kõik vitraažid on ovaalsed ning mõõtudelt ligikaudu 17 cm kõrgused ja 13 cm laiused. Kunstiteadlane Armin Tuulse on pakkunud, et suure tõenäosusega valmisid Ruhnu vitraažid saarele lähimas linnas Riias. Maalingutel on Läänemere ruumis levinud motiivid nagu ingel vapikilbiga ning luterlikule kirikukunstile omane Kolgata-stseen. Vitraažid on valmistatud küllaltki meisterlikult. Nende autorid ega töökojad pole teada.¹²¹ Vitraažidel on näha 17. sajandile omane kirjaviis, kus U tähe asemel on kasutatud V tähte.¹²² Mitmel vitraažil on peremärgid, mis olid saarel laialdaselt kasutusel. Neid kasutati talude, aga ka isiklike tööriistade ja muude esemete märgistamiseks.¹²³

¹¹⁴ Armin Tuulse, “Runö gamla kyrka”, *Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat II* (Stockholm: Eesti Teaduslik Selts Rootsis, 1955), lk 33.

¹¹⁵ Beyer “Donations by Strangers to Lutheran Churches”, lk 196–221.

¹¹⁶ Fredric Joachim Ekman, *Kirjeldusi Ruhnust Liivimaal*, (tlk Ivar Rüütli) (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2022), lk 151.

¹¹⁷ Ederma, Blumenfeld, *Eesti Evangeeliumi Luteriusu kirikud* (Tallinn: R. Tohver, 1939), lk 32–33.

¹¹⁸ Tuulse, “Runö gamla kyrka”, lk 34–35

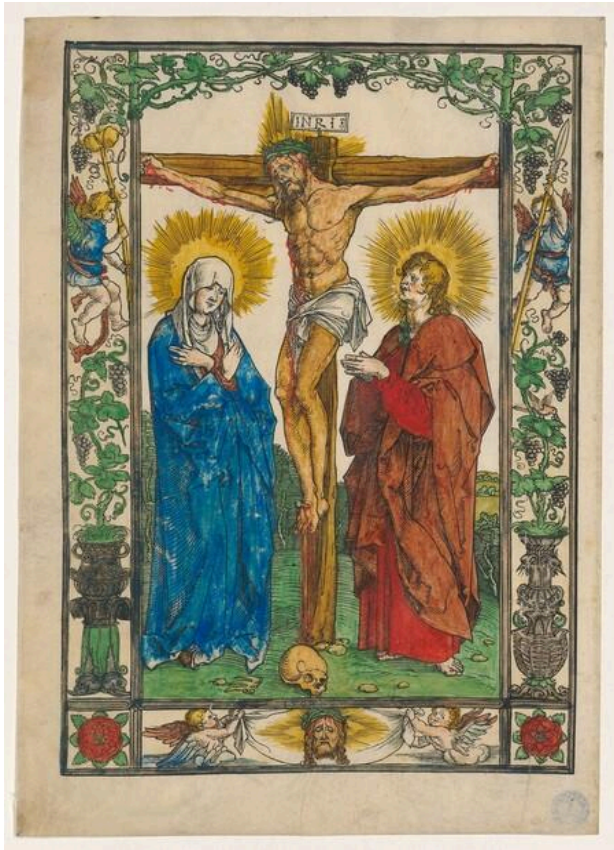
¹¹⁹ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr28638. Vitraažaken koopiaga klaasimaalidest "Paadimehed. Jurgen Bulder 1650" ja "Paadimehed. Mattias Bulder. 1650". Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, sisestatud 02.02.2012. [<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28638>], (Külastatud 26.11.2024).

¹²⁰ Rootsi muuseumide andmebaas Statens Historiska Museer, “Oval fönsterruta”, [<https://samlingar.shm.se/object/C6EBA477-A3BA-4D13-B642-4020E0040525>] (Külastatud 18.03.2025).

¹²¹ Tuulse, “Runö gamla kyrka”, lk 38.

¹²² Kodres, *Eesti kunsti ajalugu 2*, lk 290.

¹²³ Elin Eliasson, *Runös folkdräkter: En berättelse om Rigabuktens svunna svenska kultur* (Stockholm: Signum 2009), lk 10.

Illustratsioon 3. Hans Suess von Kulmbach, “Kristus ristil”, 1509, gravüür, Albertina muuseum, Viin. (Albertina muuseumi digikolleksioon, [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=\[DG1960/1016\]&showtype=record](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=[DG1960/1016]&showtype=record), külastatud 27.03.2025).

4.1. Hans Homodt

Kiriku kuuest vitraažist vanimal on dateering 1621. Kooriruumi põhjapoolses aknas olev vitraaž on pühendatud preestrile Hans Homodtile ning daatum 1621 on arvatavasti tema surma-aasta.¹²⁴ Sellel on kujutatud luterlikus kirikukunstis levinud motiivi Kolgata-stseenist, kus ristilöödud Kristuse juures leinavad Neitsi Maarja ja apostel Johannes. Ikonograafiliselt rõhutab kujutis vaatajale Kristuse vereohvri olulisust inimkonna päästmisel.¹²⁵ Kristuse kannatusloo stseenid visualiseerivad ka usklike lootust surmajärgsele elule paradiisis.¹²⁶ Nii nagu vapiga vitraažidel viitab vapp annetaja kõrgele staatusele, on selle vitraaži keskmes olev religioosne motiiv seotud Homodti elukutsega pastorina. Samuti viitab pastori ametile vitraaži asukoht kiriku kõige pühamas osas ehk kooriruumis. Vitraažil olev daatum 1621,

¹²⁴ Tuulse, “Runö gamla kyrka”, lk 40.

¹²⁵ Kodres, “Trööst ja mäle(s)tamine: matuserituaal ja memoriaalkunst varauusaegses Eestis”, *Rahvusarhiivi toimetised 1*, (32) (Tartu: Rahvusarhiiv, 2017), lk 455–456.

¹²⁶ Kodres, “Memoriaalkunst”, *Eesti kunsti ajalugu 2*, lk 396.

osutab selle asumisele varasemas kabelis.¹²⁷ On võimalik, et vitraaž on valminud Hans Suess von Kulmbachi graafikalehe põhjal. Seosele osutavad graafikalehel ning vitraažil olevate figuuride käte asendid ning viis, kuidas nende rõivaid kujutatud on.

4.2. Ambernus Muraeus

Kooriruumi lõunapoolse akna vitraaž on pühendatud Ambernus Muraeusele. Vitraažil on tekst “AMBERNVS*MAVRAEUVS*PASTOR*AVF*RVHNEN*1650” (Ambernus Muraeus Ruhnu pastor 1650). Rootsist, Mariestadist pärit pastori nimi oli algselt Ambjörn Larsson (Laurentii/Laurentij).¹²⁸ Tema vend Stefan Larsson oli riigiamirali Carl Carlsson Gyllenhielmi õukonnakaplan. Ambjörn tuli arvatavasti venna soovitusel koos Gyllenhielmiga Eestisse. 1636. aasta 16. septembril immatrikuleeriti ta Tartu Ülikooli kui “*Ambernus L. Muraeus (Muraeus, Moraeus) Mariestadia-Suecus*” (Ambjörn Larsson Muraeus rootslane Mariestadist). Matrikli järgi oli tema isa nimi Lorenz. Muraeus oli Ruhnul alates 1643. aastast kuni 1663. aastani.¹²⁹ Vitraažil olev aastaarv 1650 on seega annetamise, mitte surma-aasta.¹³⁰ Mariestadi päritolu vaimulikke oli Eesti läänerannikul ja saartel sel perioodil teisi, näiteks oli Noarootsi Püha Katariina kiriku ja Vormsi saare preestriks Mariestadist pärit ja Tartu Ülikoolis õppinud Isaac Hasselblad.¹³¹ Muraeus oli saareelanike seas luugupeetud mees, seoses Rootsi võimu kehtestatud kõrgete maksudega saareelanikele, reisid ta 1655. aastal koos delegatsiooniga Stockholmi, et paluda seal Ruhnul elanike elutingimuste parandamist.¹³²

Vitraažil on kujutatud Noa laeva ning loomi selle poole suundumas. Ikonograafiliselt sümboliseerib Noa laeva stseen inimese sidet Jumalaga, patukahetsust ning lootust päästetud saada. Olukorra dramaatilisust rõhutavad vitraažil kujutatud tumedad pilved.¹³³ Sarnaselt Hans Homodti vitraažile on pastori klaasimaalil kujutatud piiblistseeni. Muraeuse vitraažil on laeva kõrval mees ja naine, kelle taga on patside ja pika kuldse kleidiga naisefiguur.

¹²⁷ Ekman, *Kirjeldusi Ruhnu Liivimaal*, lk 168.

¹²⁸ Eliasson, *Runös folkdräkter*, lk 42.

¹²⁹ Arvo Tering, *Album academicum der Universität Dorpat 1632–1710* (Tallinn: “Valgus”, 1984), lk 165; Martin Ottow, Wilhelm Lenz, *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918* (Köln, Wien: Böhlau), lk 333.

¹³⁰ Bror Olsson, “Svenska präster på Runö”, *Svio-Estonica XVI*, 1962, lk 103–104.

¹³¹ H. R. Paucker (koost.), *Ehstlands Geistlichkeit in geordneter Zeit- und Reihenfolge* (Reval: Lindfors Erben, 1849), lk 310.

¹³² Tuulse, “Runö gamla kyrka”, lk 31–33.

¹³³ Sabine Poeschel, *Handbuch der Ikonographie: Sakrale und profane Themen der bildenden Kunst* (Darmstadt: Primus-Verlag, 2007), lk 42–43.

Piibliloos pääsevad laevale ka Noa kolm poega ning nende naised, seega võib paari taga kujutatud naine olla üks Noa miniatest (1 Mo 6:18). Vitraaž on maalitud 1586. aastast pärit Jan Sadeleri graafikalehe põhjal. Graafikalehel ning vitraažil on inimfiguuridel kujutatud ühesugused rõivad. Naise peakate ja kleit, mehe rõivad, saapad, tema puusal olev lähker, ning paari selja taga olev patside ja pika kleidiga naine on identsed Sadeleri gravüürile. Graafilise lehe põhjal teostatud maaling rõhutab saareelanike sidet ülejäänud Läänemereruumiga. Samuti olid teadaolevalt Sadeleri graafikalehed siinsete alade kunstnike seas levinud.¹³⁴

Illustratsioon 4. Jan Sadeler, Maerten de Vos, “Loomad Noa laeva minemas”, 1586, gravüür, Metropolitan Kunstimuseum, New York. Allikas: Wikimedia Commons.

4.3. Jurgen ja Mattias Bulder

Kiriku lõunaseina läänepoolsel aknal on Jurgen ja Mattias Bulderi vitraažid. Mõlemal on kujutatud kahte paadis istuvat karvamütsidega meest. Figuuridel on seljas saarele omased mustade nõõpidega heledad kuued, karvamütsid aga saarel levinud polnud. Tüüpiliselt kandsid mehed madalat musta kaabut.¹³⁵ Ka sajand hiljem valminud etnoloogi Johann Christoph Brotze joonistusel ruhnu elanikest, oli meestel seljas vitraaži figuuridele sarnased

¹³⁴ Kodres, “Kirchliche Kunst in den von Esten bewohnten Gebieten im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung”, lk 52.

¹³⁵ Ülli Kont, Anu Randmaa, Inna Raud, *Pärnumaa rahvarõivad* (Pärnu: Pärnu muuseum, 2017), lk 263.

helepruunid, nõõpidega kuued. Brotze joonistus põhines ruhnlastel, keda ta Riias näinud oli, see näitab saareelanike kauaaegset olulist kaubasuhet lähima suurlinna Riiga.¹³⁶ See kinnitaks ka Tuulse oletust, et Ruhnu puukiriku vitraažid olid tõenäoliselt Riias valmistatud.

Illustratsioon 5. Johann Christoph Brotze, “Ruhnlastes Riias”, u 1758. Allikas: Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viires (koost.), *Johann Christoph Brotze. Estonica* (Tallinn: Estopol, 2006), lk 445.

Vitraažil on paadi masti heisatud sinine, valge ristiga lipp. Mõlema klaasimaali parempoolsetes ülaosades on perekonnamärgid, mis erinevad üksteisest. Ruhnu saarel oli arvatavasti kaks Bulderi suguvõsa haru, mille perekonnamärgid olid üksteisest veidi erinevad.¹³⁷ Ovaalide alumistes osades on tekstilindid kirjadega “IVRGEN*BVLDER*1650” ja “[MA]TTIAS*BVLDER*1650”. Bulderite vitraažidel on kujutatud Ruhnu saarele omast vana paaditüüpi, mis 19. sajandi lõpus kasutuselt kadus. Paadil oli järsk pükspriit, kaks nina ja puudus tekk.¹³⁸ Bulderite perekond oli üks saare jõukamaid, kes võttis samuti osa eelnevalt mainitud delegatsioonist Rootsi.¹³⁹ Perekonna varakusele võivad viidata ka vitraažidel kujutatud meeste karvamütsid. 19. sajandi keskpaigas elas Ruhnul veel Bulderite suguvõsa esindajaid.¹⁴⁰ Kohaliku legendi kohaselt kinkisid mehed vitraažid pärast laevahukust

¹³⁶ Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viires (koost.), *Johann Christoph Brotze. Estonica* (Tallinn: Estopol, 2006), lk 445.

¹³⁷ Eliasson, *Runös folkdräkter*, lk 10.

¹³⁸ C. Mettig, *Illustrierter Führer durch Riga mit Umgebung und Runö* (Riia: Jonck & Poliewsky, 1914), lk 108.

¹³⁹ Tuulse, “Runö gamla kyrka”, lk 36

¹⁴⁰ Ekman, *Kirjeldusi Ruhnust Liivimaal*, lk 169.

pääsemist.¹⁴¹ Laevaõnnetusest pääsemise järel rannikualastele ja saarte kirikutele kingituste tegemine oli varauusajal levinud komme. Sarnane näide on Soomest, kus Maria Sophia de la Gardie annetas raha, et ehitada Nötö saarele kabel, mille lähistel ta merehädast pääsenud oli. Samuti tavatsesid laevamehed annetada mereäärsetele kirikutele reisi lõpus raha, ka siis kui merereisi jooksul probleeme ei tekkinud.¹⁴² Seega võisid Bulderite vitraažid olla annetatud ka laevahukust pääsemise asemel hoopis pärast edukat merereisi.

4.4. Heinrich Elderbrusch ja Herman Arendes

Kaks klaasimaali on arvatavasti saarelt äraviimise käigus kaduma läinud. Ühest oli säilinud mustvalge foto, mille põhjal oli Eve Kohal ja Eesti Kunstiakadeemia klaasiosakonna tudengitel 1998. aastal võimalik valmistada koopia. Vitraažil oli nimi Heinrich Elderbrusch (HINRICH*ELDERBRVSCH). Kujutatud oli vapikilpi ülal hoidvat inglit. Kilbil oli reha kujutis ja peremärk. Inglise selja taga oli linnavaade kahe kirikutorniga. Heinrich Elderbruschi nimi on ka kiriku pikihoone pingistikule graveeritud kui “HINR*ICH*ELLER*BVSCH*FODE*PA*RYNE” (Heinrich Elderbrusch Ruhnu foogt).¹⁴³ Ta oli saare kubjas.¹⁴⁴ Elderbruschi nimeline talupoja sugu elas saarel veel 19. sajandi keskpaigas.¹⁴⁵

Teisest kaduma läinud klaasimaalist oli säilinud vaid üldine kirjeldus, mille põhjal koopiat teha polnud võimalik. Teadaolevalt oli klaasimaalil kujutatud vappi ning nime “HERMAN ARENDES*1665”. Vapi kohal olevat olnud võrekiiver, mida ehtisid kaks elevandi võhka. Vapikilbil oli kujutatud viljapead. Teadaolevalt ei ole sellise nimega meest saarel elanud.¹⁴⁶ Küll aga on sarnast nime mainitud Tallinna kodanikeraamatus. 1614. aasta 19. augustil on andnud kodanikuvande Herman Arens.¹⁴⁷ Sarnase perekonnanimega Tallinna kodanikust on märges ka 1588. aastast, mil 17. detsembril andis kodanikuvande Heinrich Arents.¹⁴⁸ Seega

¹⁴¹ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr28638. Vitraažaken koopiaga klaasimaalidest "Paadimehed. Jurgen Bulder 1650" ja "Paadimehed. Mattias Bulder. 1650". Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, sisestatud 02.02.2012. [<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28638>], (Külastatud 26.03.2025).

¹⁴² Beyer, "Donations by Strangers to Lutheran Churches", lk 11–12.

¹⁴³ Tuulse, "Runö gamla kyrka", lk 41.

¹⁴⁴ Ibid., lk 37.

¹⁴⁵ Ekman, *Kirjeldusi Ruhnust Liivimaal*, lk 169.

¹⁴⁶ Ibid., lk 170–171.

¹⁴⁷ Otto Greiffenhagen (toim.), *Tallinna kodanikkuderaamat 1409–1624* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 1932), lk 107.

¹⁴⁸ Greiffenhagen, *Tallinna kodanikkuderaamat 1409–1624*, lk 93.

võib oletada, et ühe Ruhnu vitraaži annetajaks on Tallinnas elanud Arensite perekonna liige. Teise variandina võib tegu olla Kuressaare prominentse Arendese perekonna liikmega. Alates 1574. aastast olid Kuressaare elanikena üles loetletud Hans Arendes ja Heinrich Arendes Vätta poolsaarelt. 1594. aastaks oli üks Kuressaare linnajuhte Heinrich Arens, kes kuulus ka linnakohtu koosseisu. Edasi on Rootsi ajal Kuressaare raehärrade seas mainitud Jürgen Arens *seniorit* ja Jürgen Arens *juniorit*. 1654. aastal sai Kuressaare raehärraks Wilhelm Arens ning 1657. aastal sai ta linnapeaks.¹⁴⁹ Pole teada, milline oli Herman Arensi/Arendese suhe Ruhnu saarega ega tema päritolu. On võimalik, et ta sattus saare lähedal merehätta, mille järel ta vitraaži annetas. Teise variandina on ta maetud kirikuaeda, pärast seda kui ta mingil põhjusel saarele tuli ning seal suri.¹⁵⁰ Kuna vitraažist polnud võimalik valmistada koopiat, valmistasid Eve Koha ja EKA klaasiosakonna tudengid selle asemele uue. Klaasil on punasel taustal kujutatud valget talle, mille all on tekst “*Lammet tillhör lovsången H.-J. R. pastor på Runö. 1996*” (Tallele olgu kiitus. H.-J. R. Ruhnu pastor. 1996) (Jh 5:13).¹⁵¹

4.5. Caspar Behrens

Kiriku pikihoone lõunaseina idapoolses aknas on Caspar Behrensi nimega vitraaž. Klaasimaalil on kujutatud inglit, kelle jalge ees on vapikilp musta peremärgiga. Teadaolevalt kuulus Behrensi suguvõsa Ruhnu saare jõukamate elanike hulka.¹⁵² Tallinna Püha Vaimu kirikus olev Jost Timmermanni vitraaž sarnaneb Ruhnu inglitega klaasimaalidele. See osutab inglite motiivi populaarsusele 17. ja 18. sajandil.

Pärast klaasimaalide äraviimist olid kiriku aknad kahjustunud ning kaeti 1959. aastal kiriku seisundit hinnanud erikomisjoni soovitusel laudade ja luukidega. 1960. aastatel viidi aknaraamid restaureerimiseks Tallinnasse, kuid selleni jõuti alles 1997. aasta sügisel kui Ruhnu kogudus akende restaureerimise protsessi uuesti algatas.¹⁵³ Akendesse otsustati paigutada algsete klaasimaalide koopiad. Selle jaoks käis Eve Koha 1997. aastal Stockholmis

¹⁴⁹ Kalle Kesküla, “Kuressaare kodanikkond 1563–1710”, *Saaremaa muuseumi kaheaastaraamat 2011–2012*, lk 69, 71, 75, 79, 80.

¹⁵⁰ Ekman, *Kirjeldusi Ruhnust Liivimaal*, lk 170–171.

¹⁵¹ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 28633. Vitraažaken “Lammet tillhör lovsången H.-J. R. pastor på Runö. 1996”. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2012). [<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28633>], (Külastatud 17.03.2023).

¹⁵² Tuulse, “Runö gamla kyrka”, lk 37.

¹⁵³ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr28638. Vitraažaken koopiaga klaasimaalidest “Paadimehed. Jurgen Bulder 1650” ja “Paadimehed. Mattias Bulder. 1650”. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, sisestatud 02.02.2012. [<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28638>], (Külastatud 26.11.2024).

originaale uurimas. Restaureerimistöodel olid abiks Eesti Kunstiakadeemia klaasiosakonna tudengid. Vanaaegse klaasi matkimiseks puhuti ise silindertechnikas klaas. Restaureeritud aknad ja klaasimaalid paigaldati kirikusse 11. juulil 1998. aastal.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Ibid.

5. Tallinna Toomkiriku vitraažid

Tallinna Toomkiriku esialgne hoone valmis 13. sajandil, mil Toompeale ehitati väike ühelööviline kirik. Tänapäevase basilikaalse, kolmelöövilise kuju sai Toomkirik 15. sajandil. Eripäraselt on kiriku sissepääs lõunaseinas.¹⁵⁵ Toomkirikut laastas 1684. aastal tulekahju, mille käigus hävines suur osa hoone raiddekoorist ja sisustusest, sealhulgas ka vitraažid.¹⁵⁶ Allesjäänud klaasifragmendid paigutati pärast kiriku restaureerimist tagasi akendesse.

Aastatel 2005–2006 avastati Tallinna Toomkiriku renoveerimise käigus kaks 17. sajandi klaasimaali. Esimene nendest paiknes põhjaseina kolmandas aknas, alt üles lugedes viiendas paneelis. Järgmisel aastal avastati teine klaasimaal koorilõpmiku kagukülje aknast, alt üles lugedes neljandas paneelis. Põhjus, miks klaasimaalid olid senini jäänud märkamata, oli nende halb tehniline olukord. Seoses värvikihi õhukeseks kulumisega oli neid võimalik näha vaid külgvalguses, vastu valgust vaadates olid need peaaegu loetamatud. Samuti asusid klaasimaalid kõrgel aknas, mille tõttu ei olnud neid palja silmaga hästi näha. Mõlemad vitraažid konserveeriti Eve Koha poolt ning on hoiul Tallinna Toomkirikus.¹⁵⁷

5.1. Klaasimaal rombikujulises rosetis

Tegu on ruudukujulise fragmendiga suuremast kompositsioonist. Ruudule on maalitud hallitoonitehnikas baroksete voluutidega ümbritsetud daatum 1663. Klaasiruut on paigutatud rombikujulisse pliiraamistuses rosetti ning ümbritsetud värviliste klaasitükkidega. Kuna vitraažil puudub nimi, pole selle annetajat võimalik kindlaks teha.¹⁵⁸

5.2. Vapikilp

Teisel klaasimaalil on tõenäoliselt kujutatud Eestimaa Rüütelkonna vapikilpi. Rüütelkonna vapp on sarnane Tallinna omale: vapikilbil on kolm kroonitud, küljele vaatavat lõvi. Erinevus seisneb selles, et Tallinna vapi ülaosas on naisekuju. Rüütelkonna vapil naisekuju puudub ning selle asemel on kilbi kohal kroon.¹⁵⁹ Asjaolu, et Eestimaa Rüütelkond tihedalt

¹⁵⁵ Tamm, Liivik, *Tallinna kirikud*, lk 7–8.

¹⁵⁶ Alttoa, *101 Eesti pühakoda*, lk 10.

¹⁵⁷ Koha, "Kahest Tallinna Piiskopliku Toomkiriku 17. sajandi klaasimaalist", lk 168–169.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Eve Koha (koost.), *Konserveerimistöde kaart ennistuskogas "Kanut"*, "Klaasimaalid 17. sajand", 2010.

Toomkirikuga seotud oli, osutaks, miks seal Rüütelkonna vapiga vitraaž olla võis.¹⁶⁰ Hallitõonitehnikas maalingul on kujutatud kolme küljele vaatavat lõvi (leopardi), klaasi teisele poolele on hõbedakollasega maalitud lõvide peas olevad kroonid. Vapikilbi kohal on säilinud vaid kiivri kaelaosa. Kilbi all on akantusornament. Arvatavalt pääsesid kaks klaasimaali 1684. aasta tulekahjust, teisi klaasimaale Tallinna Toomkirikus säilinud pole.¹⁶¹ Arvatavasti kuulusid rombisis oleval daatumiga fragment ja vapikilp ühte suurde vapikompositsiooni. Pärast tulekahjut klaasimaalide akendesse tagasi paigutamine näitab nende väärtustamist Toomkiriku vaimulike ja koguduse poolt.¹⁶²

¹⁶⁰ Wilhelm von Wrangell, Georg von Krusenstjern, *Eestimaa rüütelkond: rüütelkonna peamehed ja maanõunikud* (Tallinn: Argo, 2019), lk 195.

¹⁶¹ Koha, "Kahest Tallinna Piiskopliku Toomkiriku 17. sajandi klaasimaalist", lk 168–169.

¹⁶² Ibid.

6. Jüri kiriku vitraažid

Esimene pühakoda ehitati praeguse Jüri kiriku asukohale arvatavasti 13. sajandi esimesel poolel. Toonane Vaskjala kihelkonnakirik oli pühitsetud Püha Jürile. Nimipühakust arenes välja ka kohanimi Jüri. 14. sajandil asus seal ühelööviline nelinurkse kooriruumiga kirik. Hoone halva seisundi tõttu lammutati see 1884. aastal vundamendini maha. Kiriku müüride peale ehitati uus neogooti stiilis kirik, mis pühitseti sisse 1885. aastal.¹⁶³ Esimeses kirikuhoones asusid 18. sajandil valminud vitraažid, mis deponeeriti pärast uue kiriku ehitust Eestimaa Provintsiaalmuuseumisse. Tänapäevaks asuvad need Eesti Ajaloomuuseumi tarbekunsti ja võõretnoloogia kogus. Säilinud on 14 maalinguga klaasiruutu, mis olid Provintsiaalmuuseumis ühte värviliste klaasiruutudega ääristatud aknavarju paigutatud. Vitraaže restaureerisid 2008. aastal Eve Koha ja Antwerpeni ülikoolis tegutsev klaasikunstnik Joost Caen, töö viidi läbi konserveermis- ja digiteerimiskeskuses Kanut. Restaureerimise järel paigutati kolm vitraažikompositsiooni eraldi raamidesse.

Säilinud vitraažid on valminud vahemikus 1717–1719. Klaasimaalidel on kujutatud Tallinna raehärrade ja Jüri kiriku pastori vappe. Vappe ümbritsevad neljale ruudule maalitud lillevanikud, mida hoiavad käes inglid. Ühel vapiruutudest (Johan Lantingi vapikilbil) on signatuur “Jo.S.Reimers Anno 1719”. Vitraažide autoriks on Tallinnas tegutsenud klaasimeister Johann Samuel Reimers. Temast on märge Tallinna kodanikeraamatus 1722. aasta 1. juunil, kus ta nimi on kirjas kui Johan Samuëll Reimers. Ta oli Lübeckis sündinud klaassepp ning klaasijate ameti ehk tsunfti oldermann.¹⁶⁴

Mõned algetest klaasiruutudest ei ole Eesti Ajaloomuuseumi kogus. Need on teadmata põhjustel pärast 2008. aasta restaureerimist kaduma läinud. Puuduolevad vitraažid kuulusid Jakob Friedrich Beckele (vitraažil daatum 1750), Berend Johan von Wehrenile, Hinrich Fresele (vitraažil daatum 1717), Solomon Cämmerherile ja Hermann Clayhillsile.

Jakob Friedrich Becke sündis 1689. aastal Tallinnas. Ta oli oma karjääri jooksul esmalt restitutsiooni komisjoni sekretär ning 1725. aastast vaeslaste kohtu sekretär. 1728. aastal sai ta alamkohtu sekretäriks. Becke sai 1737. aastal raehärraks ning 7 aastat hiljem sai ta 1744.

¹⁶³ Ederma, Blumenfeld, *Eesti Evangeeliumi Luteriusu kirikud*, lk 50.

¹⁶⁴ Georg Adelheim (toim.), *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786* (Tallinn: Estländische Buchdruckerei, 1934), lk 23.

aastal bürgermeistriks. Ta oli oma elu jooksul ka korduvalt rae presiidiumis.¹⁶⁵ Ta oli bürgermeister kuni oma surmani 1763. aastal.¹⁶⁶ Nagu edaspidi näha, on tema vappvitraažid ka Tallinna Rootsi-Mihkli kirikust pärit aknavarjul (vitraažil daatum 1733) ning Eesti Ajaloomuuseumis oleval aknavarjul Tallinna suure vapiga (vitraažil daatum 1737). Jüri kirikusse annetas vitraaži ka Berend Johann von Wehren, kellest on sissekanne Tallinna kodanikeraamatus 1. märtsil 1717. aastal. Von Wehren oli Tallinnas sündinud kaupmees, Suurgildi oldermann ja raehärra. Ta suri 1764. aasta 13. detsembril.¹⁶⁷

Heinrich Fresest on sissekanne Tallinna kodanikeraamatus 1698. aasta 8. novembril. Ta sündis 1633. aastal Kielis. Frese oli alates 1710. aastast Tallinna raehärra, vahemikus 1718–1720 kohtufoogt ja alates 1721. aastast bürgermeister.¹⁶⁸ Frese oli bürgermeister kuni oma surmani 1742. aastal.¹⁶⁹ Solomon Cämmerher on Tallinna raehärrade raamatus üles kirjutatud kui Salomo Caemmerer. Ta oli Tallinnast pärit ning sai raehärraks 1710. aastal. Salomo Caemmerer oli ka Rakvere kohtufoogt. Ta suri 1726. aastal.¹⁷⁰ Hermann Clayhills andis Tallinnas kodanikuvande 1697. aasta 7. mail. Ta oli Riias sündinud kaupmehesell, ent tema suguvõsa liikmeid tegutses ka Tallinnas. Clayhills sai raehärraks 1710. aastal ning oli rae teenistuses kuni oma surmani 1720. aastal.¹⁷¹

Jüri kirikus asunud Tallinna raehärradele pühendatud vappvitraažid võivad olla seotud kiriku lähedal asuva Rae (sks k Johannishof) mõisaga. Keskajal kuulusid Vaskjala kihelkonnas asuvad maad, sealhulgas Rae mõis, Jaani seegile. Pärast reformatsiooni läksid Jaani seegi varad linna ühislauasse. Seega oli Rae mõis juriidiliselt Tallinna rae oma, see tähendas, et ka mõisa haldamise eest kandis hoolt linn.¹⁷² Mõisa rentnikeks võeti vaid bürgermeistreid ning raehärrasid ja nende perekonnaliikmeid. Mõisast saadud tulused kasutati Tallinna kirikute, seekide ja koolide rahastamiseks ning linna vaimulikele ja kooliõpetajatele palkade

¹⁶⁵ Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Beck (Becke), Jacob Friedrich (1689-1763)”, [<https://bbld.de/GND1195564856>] (Külastatud 14.02.2025); Friedrich Georg von Bunge (koost.), *Die Revaler Rathslinie nebst Geschichte der Rathsverfassung und einem Anhang über Riga und Dorpat* (Hannover-Döhren: Hirschheydt, 1973), lk 81.

¹⁶⁶ Adelheim, *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786*, lk 80.

¹⁶⁷ Ibid., lk 15.

¹⁶⁸ Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Frese, Heinrich (ca.1639-1742)”, [<https://bbld.de/GND1195521979>] (Külastatud 14.02.2025).

¹⁶⁹ Adelheim, *Tallinna kodanikkuderaamat 1624–1690*, lk 147.

¹⁷⁰ Bunge, *Die Revaler Rathslinie*, lk 85.

¹⁷¹ Adelheim, *Tallinna kodanikkuderaamat 1624–1690*, lk 144; Bunge, *Die Revaler Rathslinie*, lk 86.

¹⁷² Kalmer Mäeorg, “Linnamõisad”, Lea Kõiv (koost.), *Tallinna ajalugu II: 1561–1710* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), lk 169–170.

maksmiseks.¹⁷³ Jüri kiriku seosele Tallinna linnavõimuga võib viidata ka asjaolu, et raad lasi Jüri kirikusse 1652. aastal paigutada varasemalt teadmata Tallinna kirikus olnud Brüsselist tellitud keskaegse retaabli.¹⁷⁴

Olemasolevad vapid Jüri kirikust on nimedega Anton Thor Helle (1718), Jochim Warnick (1717) ning Johan Lanting (1719).

6.1. Anton Thor Helle

Vitraaž koosneb viiest maalinguga klaasiruudust. Keskmisele ruudule on hallitoonitehnikas maalitud vapp. Vapiruut on ümbritsetud nelja värvilise maalitud ruuduga, millel on inglid ja lillevanikud. Vapikilbil on tagajalgadel seisev kahe sabaga lõvi, kilbi kohal olevat kiivrit ehib sarnane lõvi ja kaks tiiba. Vappi ümbritseb lopsakas akantusornament. Mõlemal pool vappi hoiavad inglid käes lillevanikuid, vapist ülemisel klaasiruudul on vibuga puto. Vapist alumisel klaasiruudul on ovaalne tekstitahvel kirjaga “*H*Anthony*Torhe[lle]*Pastor*an*Diser*Kir[gen]*Ao 1718*” (Härra Anthony Torhelle selle kiriku pastor 1718). Tema perekonnanime ja sõna *Kirgen* kaks viimast tähte ei mahtunud ridade lõppu ja on maalitud sõnade alla. Tekstitahvli ülaosas on inglipea, allosas on maskaroon ja lillevanikud. Taimornamentide kujutamisel on kasutatud kollaseid, punaseid, siniseid ja lillasid toone. Kuldsete juustega inglite tiivad on värvilised. Ülejäänud kahel Jüri kiriku vitraažil on inglid ja taimornamentika samamoodi maalitud.

Anton Thor Helle sündis arvatavasti 1683. aastal Tallinnas. Tema samanimeline isa oli Lübeckist pärit kaupmees ja Tallinna kodanik.¹⁷⁵ Thor Helle õppis Kielis usuteadust ning asus 1713. aastal tööle Jüri koguduse õpetajana. Koostöös Kullamaa kirikuõpetaja Heinrich Gutsleffi ning Tallinna kirikuõpetajate Eberhard Gutsleff Juniori ja Vierohtiga, oli ta peamine esimese eestikeelse Piibli tõlkija. Eestikeelne Piibel ilmus esmakordselt 1739. aastal.¹⁷⁶ Anton Thor Helle oli Jüri kiriku õpetaja kuni oma surmani 1748. aastal.¹⁷⁷

¹⁷³ Ibid., lk 169–170; Kalmer Mäeorg, “Linnamõisad”, Tiina Kala, Lea Kõiv, Olev Liivik (koost.), *Tallinna ajalugu III: 1710–1917* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv: 2019), lk 201–203.

¹⁷⁴ Kodres, “Kirchliche Kunst in den von Esten bewohnten Gebieten im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung”, lk 50.

¹⁷⁵ Adelheim, *Tallinna kodanikkuderaamat 1624–1690*, lk 99.

¹⁷⁶ A. R. Cederberg (toim.), *Eesti biograafilise leksikon* (Tartu: Loodus, 1926–1929), lk 123–124.

¹⁷⁷ Ederma, Blumenfeld, *Eesti Evangeeliumi Luteriusu kirikud*, lk 50; H. R. Paucker, *Ehstlands Geistlichkeit in geordneter Zeit-und Reihenfolge* (Reval: Lindfors Erben, 1849), lk 137–138.

6.2. Jochim Warnick

Vitraaž koosneb viiest klaasimaalinguga ruudust. Keskmisel ruudul on hallitoonitehnikas vapp, mida ümbritsevad klaasiruudud värviliste lillevanikutega. Vapikilbil on känd, millest kasvavad välja oksad. Selle peal seisab lind, kelle nokas on viinamarjakobar. Kilbi kohal olevat kiivrit ehivad kolm liiliat, mis sümboliseerivad ikonograafiliselt süütust ja hingepuhtust.¹⁷⁸ Vapikilpi ümbritseb lopsakas akantusornament. Vapist vasakpoolne klaasiruut on keskelt horisontaalselt murdunud, säilinud on vaid lillevaniku alumine osa ja ingli jalg. Vapist ülemise klaasiruudu parempoolne ülemine nurk on diagonaalselt murdunud. Ära on katkenud ingli parem tiib ja tema taga olevad taimed. Vapist alumisel ruudul on ovaalne tekstitahvel, millel on tekst “*H*Jochim*Warni[ck]*Rahtes*vor*Wanter*Anno*1717*” (Härra Jochim Warnick raehärra anno 1717). Warnicki perekonnanime kaks viimast tähte on maalitud teisele reale. Tahvli kohal on inglipea, selle allosas on maskaroon ja lillevanikud.

Jochim Warnicke kohta on sissekanne Tallinna kodanikeraamatus 1689. aasta 29. novembril, kus ta perenimi on kirjas kui Warncke. Ta oli Saksamaalt Gadebuschist pärit kaupmehesell. Warnicke oli raehärra aastatel 1710–1729. Ta maeti 14. jaanuaril 1753. aastal 79-aastaselt.¹⁷⁹ Oma varanloendi (kus tema perenimi oli kirjas kui Waarnick) järgi oli ta väga jõukas mees. Varaloendis olid välja toodud muuhulgas suures koguses kuld- ja hõbeehteid, nõusid, rõivaid, mööblit jne.¹⁸⁰

¹⁷⁸ George Ferguson, *Signs & Symbols in Christian Art* (New York: Oxford University Press, 1959), lk 17.

¹⁷⁹ Adelheim, *Tallinna kodanikkuderaamat 1624–1690*, lk 127.

¹⁸⁰ Pullat, *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn 1702–1750*, lk 64–65.

6.3. Johan Lanting

Vitraaž koosneb neljast klaasimaalinguga ruudust. Keskmisel klaasiruudul on hallitoonitehnikas perekonnavapp, mida ümbritsevad klaasiruudud värviliste inglite ja lillevanikutega. Vapikilbil on hirvepea, kilbist paremal on autori signeering “Jo.S.Reimers” ja vasakul “Anno 1719”. Kilbi kohal olevat kiivrit ehivad aadlikroon ja kaks jaanalinnusulge. Vappi ümbritseb lopsakas akantusornament. Vapiruudu ülal olnud klaasiruut on tõenäoliselt murdunud ja seejärel ovaalseks lõigatud, sest puto kujutis on katkenud. Vapiruudust parempoolse klaasiruudu alumine osa on horisontaalselt murdunud. Sellel on kujutatud lillevanikut hoidvat inglit. Vapist vasakpoolne klaasiruut on puudu. Vapi all oleval klaasiruudul on ovaalne tekstitahvel, millel on tekst “H*Johan*Lanting*Bürer*Meister*Anno*1719” (Johann Lanting bürgermeister anno 1719). Tahvli ülaosas on inglipea, allosas on maskaroon ja lillevanikud.

Johann Lantingist on sissekanne Tallinna kodanikeraamatus 1680. aasta 23. novembril. Ta oli Tallinnas sündinud kaupmees.¹⁸¹ Lanting sai 1710. aastal raehärraks ja bürgermeisteriks. Samal aastal juhtis ta Tallinna kapituleerimise läbirääkimisi venelastega.¹⁸² Algselt oli ta Suurgildi oldermannina Tallinna kaitsmisel olnud venelaste vastu. Hiljem oli Lanting aga Vene valitsuse pooldaja.¹⁸³ Ta oli bürgermeister kuni oma surmani 1720. aasta 11. novembril.¹⁸⁴

¹⁸¹ Adelheim, *Tallinna kodanikkuderaamat 1624–1690*, lk 99.

¹⁸² Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Lanting, Johann (-1720)”, [<https://bbld.de/GND1195409230>] (Külastatud 14.02.2025).

¹⁸³ Cederberg, *Eesti biograafilise leksikon*, lk 251.

¹⁸⁴ Adelheim, *Tallinna kodanikkuderaamat 1624–1690*, lk 99.

7. Lohusuu kiriku vitraažid

Lohusuu asub Peipsi järve looderannikul. Esialgne puukirik ehitati praeguse kiriku asukohale 1667. aastal Laiuse mõisa omaniku Erich Flemmingi algatusel. Arvatavasti sai kirik kahjustada Põhjasõja käigus, 1723. aastaks oli see halvas seisundis ning kokku varisemas. Kirik suudeti säilitada, ning samal aastal paigutati sinna 5 vitraaži. 1732. aastal lammutati see aga vundamendini maha ning ehitati koos torniga uuesti üles. 1878–1882 ajavahemikus ehitati vana kiriku müüridele praegune neogooti stiilis pühakoda.¹⁸⁵ Lohusuu kiriku vitraažide originaalid on hoiul Eesti Evangeelse Luterliku kiriku konsistooriumi arhiivis. Eve Koha ja Eesti Kunstiakadeemia klaasiosakonna tudengid valmistasid aastatel 1998–1999 vitraažidele koopiad. Need on kirikule üle antud ja seal eksponeeritud.

Originaalsest viiest klaasimaalist on tänaseks säilinud 3, ning ühest kaduma läinud vitraažist on valmistatud fotomaterjali abil koopia. Kõik vitraažid on maalitud hallitoonitehnikas ja nende detailid hõbekollasega. Üks vitraaž on pühendatud Torma ja Lohusuu kirikute preestrile Magnus de Moulinile. Vitraažil on ovaalne vapikilp tuuleveskiga, kilbi kohal olevat kiivrit ehivad tiivad ning lind, kelle nokas on lilleoks. Oksaga linna motiiv võib olla viide Noa piibliloole, kus ta saatis laevast tuvi lendu, et näha kas uputuse järel on vesi taandunud: “Ja õhtul tuli tuvi tema juurde, ja vaata, tal oli nokas õlipuu haljas leht. Siis Noa mõistis, et vesi oli maa pealt kahanenud.” (Mo 8:11). Selline motiiv on leiduv ka mitmes embleemiraamatus, millest üks võis olla vitraaži inspiratsiooniks. Piiblilool põhinev kujutis vitraažil läheks kokku annetaja pastori ametiga. Vitraaži allosas on tekstilint kirjaga “*Magnus de Moulin*Pastor zu Torma u. Lohhusu*” (Magnus de Moulin Torma ja Lohusuu pastor). Vapil olev tuuleveski on viide annetaja perekonnanimele, mis prantsuse keeles tähendab veskit. Magnus de Moulin oli Torma ja Lohusuu pastor alates 1720. aastast kuni oma surmani 1743. aastal.¹⁸⁶ Arvatavasti oli de Moulin Suure-Jaani kiriku samanimelise õpetaja poeg. Ta oli Suure-Jaani kiriku adjunkt aastatel 1704–1710.¹⁸⁷ Pärast pastori ametisse astumist, hakkas Magnus de Moulin 1722. aastal korrapäraselt kirikuraamatuid pidama.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Ederma, Blumenfeld, *Eesti Evangeeliumi Luteriusu kirikud*, lk 91; Krista Kodres (koost.), ENSV Ehituskomitee Arhitektuurimälestiste Kaitse Inspektsioon. Arhitektuurimälestiste pass. Lohusuu luteri kirik. 1984.

¹⁸⁶ Ottow, Lenz, *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*, lk 348.

¹⁸⁷ Johannes Hiimets, *Torma kihelkonna ajalugu [Magistritöö]* (Põltsamaa: Vali Press, 2014), lk 81–84.

¹⁸⁸ Kersti Kuuse, *Lohusuu läbi aegade* (Jõgeva: Trükk ja teenused, 1995), lk 12.

Illustratsioon 6. Sebald Meinhard, *Geistliche emblemata oder Sinn-Bilder, aus den Sonntags-Evangelien vom I. Advent biss auff Trinitati*, 1675. (Internet Archive, <https://archive.org/details/alphaomegageistl00mein/alphaomegageistl00mein/page/43/mode/2up>, külastatud 15.04.2025).

Teine vitraaž on pühendatud Lohusuu kiriku eestseisjale Berend Reinhold von Skoghile. Vitraažil on vapikilp ristatud mõõga ja tulirelvaga, mille ümber on neli tagurpidi hobuserauda. Vapikilbi kohal olevat kiivrit kaunistavad sarnased relvad ja tagurpidine hobuseraud. Vitraaži alumises osas on tekstilint kirjaga “*Berend Reinhold von Skogh*Captain 1723*” (Berend Reinhold von Skogh kapten 1723). Skoghi perekonna vapp on Balti vapiraamatus kujutatud punase vapikilbina, mida ümbritseb punastes, sinistes ja kuldsetes toonides akantusornament.¹⁸⁹ Von Skogh oli Avinurme mõisa rentnik-kasutaja. Ta oli alates 1723. aastast Lohusuu kiriku eestseisja, koguduse juht ning selle peamine organiseerija. Seega on vitraaž tõenäoliselt annetatud tema kiriku eestseisjaks saamise puhul. Ta rahastas ka uue kirikuhoone ehitust 1735. aastal. Berend Reinhold von Skogh suri 7. jaanuaril 1752. aastal ning on maetud Lohusuu kirikuaeda.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Carl Arvid von Klingspor (koost.), *Baltisches Wappenbuch: Wappen sämtlicher der Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehöriger Adelsgeschlechter* (Stockholm: 1882), lk 107.

¹⁹⁰ Kuuse, *Lohusuu läbi aegade*, lk 14–15; Korrespondenz. *Das Inland. Eine Wochenschrift für Liv- Ehst- und Kurlands Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur*, 31. jaanuar, 1855, lk 73–74.

Lohusuu kirikus oli kaks eripärast vitraaži, mis arvatavasti olid annetatud kahe eestlasest talupoja poolt. Mõlemal on kujutatud nende portree ning nimi. Esimesel klaasimaalil on nööpidega pikk-kuues mees, kes hoiab käes nupuga keppi. Vitraaži alumises osas on tekst “*Johan Carl Soñ Lohhesú Kerko wöörmünder*” (Johann Karli poeg Lohusuu kiriku wöörmünder). Ta oli Lohusuu kiriku endise köstri Karli poeg. Johann suri 15. juunil 1744. aastal. Teisel klaasimaalil on hobusepiitsa hoidev nööpidega pikk-kuues mees. Vitraaži allosas on tekst “*Andres Hans Poick Lohhesú Kerko wöörmünder*” (Andres Hansu poeg Lohusuu kiriku wöörmünder). Andres oli Avinurme mõisa valdustesse kuulunud Vadi külast pärit talupoeg. Ta suri 8. detsembril 1734. aastal. Vitraažide annetamine kirikule võis meestele olla jõukohane tänu nende ametile wöörmündritena. Amet tagas meeste majandusliku kindlustatuse, ning sellega kaasnesid ka muud privileegid, näiteks võimalus istuda jumalateenistuse ajal mõisateenistujate taga; vabastus kirikukoormistest ning wöörmündrite matustel löödi matusekelli ning kaeti lahkunu kirst matusetekiga tasuta.¹⁹¹ Keelekasutus vitraažidel märgistamiseks meeste isade nimesid erineb omavahel, Johani vitraažil on kasutatud saksakeelset sõna Soñ (*der Sohn*) ning Andrese omal eestipärast sõna Poick (poeg).

Pole võimalik kindlaks teha, kas mehed annetasid vitraažid ise või tegid seda kiriku eestseisja Berend Reinhold von Skogh ja pastor Magnus de Moulin. Ants Hein on pakkunud, et kiriku kordaseadmist juhtinud Skogh võis olla tellinud vitraažid samal ajal Tallinnas tegutsenud klaasijalt Johann Samuel Reimersilt. Küll aga, võrreldes Lohusuu vitraaže mõned aastad varem valmistatud Jüri kiriku omadega, mille autoriks Reimers oli, siis on Lohusuu klaasimaalid valmistanud palju vähem oskuslikum meister. Lohusuu kandist on ka varasem näide talupoja annetatud vitraažaknast. Torma kirikusse olevat 1688. aastal paigutatud klaasimaal nimega Ookatku Hinnu (Howokatko Hind), mis pole säilinud.¹⁹²

¹⁹¹ Hein, “Eestlane pildis”, lk 53–54.

¹⁹² Ibid.

8. Kaks üksikut vapiruutu

Eesti Ajaloomuuseumi kogusse on endisest Eestimaa Provintσιαalmuuseumi kogust jõudnud kaks üksikut vapiruutu, mille algsed asukohad pole teada. Jochim Warnecke nimega vapiruut on ka Jüri kirikus (Jüri kiriku vitraažil on nime kirjapilt Jochim Warnick ning dateering 1717). Mõlemal klaasiruudul on ühesugune vapikilp.

8.1. Jochim Warnecke

Klaasiruut hallitoonitehnikas maalitud vapiga. Klaasiruut on horisontaalselt murdunud ja selle ülemine osa on puudu. Vapikilbil on känd, millel seisab tuvi, oks noka vahel. Kilbi kohal on kiiver. Vapikilpi ümbritseb akantusornament. Vitraaži alumises osas on nimelint tekstiga “*H*Jochim*Warnecke*Rahtsverwanter*1725*” (Härra Jochim Warnecke raehärra 1725). Alumine parempoolne nurk on murdunud. Jüri kiriku ja antud üksiku vapiruudu erinevuseks on, et Jüri kiriku vapikilbil oleva linnu nokas on viinamarjakobar, üksikul vapiruudul hoiab ta aga oksa.

8.2. Jürgen Schlüter

Klaasiruut hallitoonitehnikas maalitud vapiga. Ovaalse vapikilbi vasakpoolsel väljal on kolm horisontaalset palki. Parempoolsel väljal on püstine võti. Kilbi kohal on kuldne kiiver, mida ehivad kaks võtit. Vapimantliks on kangas. Vitraaži allosas on ornamentidega nimelint, millel on tekst “*H*Jürgen*Schlüter*Eltester der löbl*Schwarzenhö... 17*33*” (Härra Jürgen Schlüter auväärsete Mustpeade vanem 1733). Klaasiruudu parempoolne alumine nurk on kahjustunud, mille tõttu on tekst raskesti loetav.

Jürgen Schlüter (Tallinna kodanikeraamatus perenimi kirjas kui Schlütter) oli Eestis sündinud kaupmees. Ta andis kodanikuvande 28. aprillil 1749. aastal. Schlüter oli Mustpeade vennaskonna vanem. Ta maeti 24. oktoobril 1754. aastal.¹⁹³ Schlüteri nimelisi isikuid on Tallinnas elanud varemgi ja vähemalt üks neist, Heinrich Schlüter, on olnud samuti

¹⁹³Adelheim, *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786*, lk 64.

Mustpeade vennaskonna liige.¹⁹⁴ Heinrich Schlüter olid Lübeckis sündinud kaupmees ja raehärra, ta andis 1650. aastal Tallinnas kodanikuvande. Schlüter suri 1698. aastal.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Pia Ehasalu, *Rootsiaegne maalikunst Tallinnas: 1561–1710, tootmine ja retseptioon*, Doktoritöö, juh Krista Kodres, (Eesti Kunstiakadeemia: 2007), lk 188.

¹⁹⁵ Adelheim, *Tallinna kodanikkuderaamat 1624–1690*, lk 31.

9. Ilumäe kabeli vitraažid

Ilumäe kabel on seotud Palmse mõisaga, esmalt ehitati mõisa juurde puitkabel 1729. aastal, sest kihelkonnakirik Kadrinas jäi mõisarahvale liiga kaugeks. Kreeka risti kujulisse kabelisse paigutati 16 vappvitraaži, millest tänaseks vaid üks on aja jooksul hävinud.¹⁹⁶ Katkisest vitraažist on aga alles Aleksander Tassa maalitud akvarellkoopia 1924. aastast.¹⁹⁷ 19. sajandi alguseks oli puitkabel halvas seisukorras ning suuremaks kasvanud kogudusele väikseks jäänud. Uue kabeli lasi rajada Carl Magnus von der Pahlen, kes 1840. aastatel praeguse kivitabeli ehitust toetas. Kabel õnnistati sisse 1843. aastal. Vitraažid paigaldati sinna ümber, kuid selleks, et sobitada need neogooti stiilis tervakaarsetesse akendesse, lõigati klaasiruutude servad kaarjaks.¹⁹⁸ On teadmata, kas 19. sajandil paigutati vitraažid akendesse samas järjekorras nagu need olid olnud 18. sajandi puitkabelis.

Kabelis olnud viieteistkümnest vitraažist neli kuuluvad mõisahärrale Arend Dietrich von der Pahlenile (1707–1753) ning tema abikaasale Magdalena Elisabeth von der Pahlenile (sünd. Dörfelden/Derfelden) (1710–1793). Neli vitraaži on pühendatud mõisaametnikele ja seitsmel on talupoegade nimed ja vapid. Ants Hein on oletanud, et vitraažide autor oli Tallinna klaasimaalija Johann Samuel Reimers.¹⁹⁹ Küll aga on üks vitraažidest pühendatud Tallinna klaasimaalijale Daniel Öhlersile, mille põhjal võib oletada, et hoopis tema on teoste autor. Vitraažidest valmistasid ajavahemikus 1986–1989 koopiad Eve Koha ja toonase ERKI klaasiosakonna tudengid.²⁰⁰

Arend Dietrich ja Magdalena Elisabeth von der Pahlen

Arend Dietrichi kahel identsel vappvitraažil on kujutatud Pahlenite parunivappi, mille keskel on väiksem südakilp. Magdalena Elisabethi vitraažidel on kujutatud tema neiupõlvenime Dörfelden ning tema perekonna vappi.²⁰¹ Abikaasade vappide kõrvuti kujutamine oli aadlikultuuris levinud komme. Hauaplaatidel, epitaafidel aga ka klaasiruutudel paigutati mehe vapp heraldiliselt paremale poole (vaataja vasakule) ja naise oma heraldiliselt vasakule

¹⁹⁶ Ants Hein, *Palmse: ein Herrenhof in Estland* (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1996), lk 73.

¹⁹⁷ Mühlen 1729. Ilumäe kiriku vapp (klaasimaalingu koopia), EKM j 153:971/6 G 664, Eesti Kunstimuseum SA, [<http://www.muuseum.ee/museaalview/1483385>] (Külastatud 20.02.2025).

¹⁹⁸ Uno Trumm, *Ilumäe kabeli varasem ajalugu* (Ilumäe: VR kirjastus, 2023), lk 11, 17.

¹⁹⁹ Hein, *Palmse*, lk 73.

²⁰⁰ Eve Koha e-kirjas autorile, 7. veebruar 2025.

²⁰¹ Trumm, *Ilumäe kabeli varasem ajalugu*, lk 17–19.

(vaataja paremale). Saksa aladel levis komme maalida abikaasade vappe kõrvuti ühele klaasiruudule. Selliseid näiteid Eestis säilinud pole, küll aga on Ilumäel abikaasade vapid kõrvuti ühes aknas. Paari vitraažide kõrvuti paigutamine viitab heade perekonnasidemete olulisusele, tuues välja naise neiupõlvenime ja perekonna vapi.²⁰² Perekonnasidemete esiletõstmine peegeldab ka luterlikku pere- ja abielumudelit, milles olid olulised vaga abielu, lähedased peresuhted ja lasterikkus.²⁰³

Mõisaametnike (valitseja Mühlen, opman Jacob Johan Krahn, Daniel Öhlers, Ewalt Muick ja Gustaff Christian Mühlenbach noorem) ja talupoegade vapid erinevad üksteisest. Mõisaametnike vitraažidel on kujutatud mõlemal pool vapikilpi raudturvises kilbihoidjat, talupoegade omadel on nende asemel loorberioksad. Paaril klaasimaalil on kõnelevad vapid ehk vapil olevad kujutised viitavad otseselt omaniku nimele, näiteks opman Krahni vapikiivri kaunistuseks on kurg (sks k *der Kranich*).²⁰⁴ Talupoegade vappidel on kujutatud eestipäraseid nimesid ning talutöödega seotud sümboliteid. Nagu mainitud, on vapisulaste asemel kujutatud loorberioksi ning kiivri kohal on tavapärase jaanalinnusulgede asemel kaunistuseks kolm viljapead. Vapikilpidel on tööriistad nagu veskiratas, sirkel ja nurgalaud. Jacob Muicki vapikilbil on kujutatud kahte künnihärga atra vedamas.

Omapäraseid vapid eestipärase nime ja talutöödega seotud sümbolitega on ajaloolase Enn Tarveli arvates mõeldud olema talupojavapid. Vitraažidel kujutatud nimed nagu Muick, Porggast, Lawick ja Sae on talu- ja külanimed, mis on perekonnanime moodi eesnime järel esitatud. Tarvel on oletanud, et talupojavappide eesmärk oli ümbritseda kabelis von der Pahlenite vitraaže, justkui suurhärja oleks ümbritsetud mõisateenistujatest.²⁰⁵

Arendt Porggast

Arendt Porggasti (Porgaste Arend) vitraažil on vapikilbil kujutatud veskiratast, sirklit ja nurgalauda. Vapikilbi kohal on kuldne kiiver, mida ehivad kolm viljapead. Kilbihoidjate asemel on mõlemal pool vappi loorberioks. Arendt Porggaste oli mõisas pooladrik. Tema vanemad olid Joaveski mölder Hans (surn. 1689) ja tema abikaasa Malle (1632–1729). 1732.

²⁰² Chieffo Raguin, *The Illuminated Window*, lk 159–160.

²⁰³ Pia Ehasalu, “*Sub specie aeternitatis*. Varauusaegne epitaafmaal Eesti luterlikus kirikus 16.–17. sajandil”, *Kunstiteaduslikke uurimusi*, 2004, lk 14.

²⁰⁴ Tiiu Oja, Eero Medijainen, *Eesti vapid ja lipud- 16. sajand–1940* (Tallinn: “Olion”, 1993), lk 8–9; Hein, *Palmse*, lk 72–73.

²⁰⁵ Enn Tarvel, “Vapimaalidest ja “vabatalupoegadest”, *Horisont* (September 1986), lk 35–36.

aasta adramaarevisjoni vakuraamatu järgi tegi Arend teotööd ning tasus mõisale naturaalandameid võrdselt teiste pooladrikutega.²⁰⁶

Arendt Porggastega on seotud veel üks kunstimeos. Tallinnas annetati 1723. aastal Kanuti gildi möldrite tsunftile Christopher Mansfeld noorema poolt valmistatud osaliselt kullatud hõbepeeker. Sellele on graveeritud loorberiokstest ümbritsetud poolik veskiratas, nurgalaud ja sirkel ning nimi Arendt Purgatz. Arvatavasti oli peeker kingituseks tsunftile meistriks saamise puhul. Arendt Porggast ei olnud Tallinna kodanik, küll aga võis ta olla väljaspool linna tegutsev meister. Samuti on võimalik, et ta viibis Tallinnas niivõrd lühidalt, et temast ei jäänud maha kirjalikke märkmeid.²⁰⁷ 1723. aasta hõbepeekril Tallinnas ja 1729. aasta vitraažil Ilumäel on ühesugused motiivid ning sama mehe nimi. Arvestades, et Arendt Porggaste nimi on kahel hinnalisel esemel ning et ta ka Ilumäe kabelile kella kinkis, pidi tegu olema jõuka ning lugupeetud mehega.²⁰⁸ Arendt Porggaste kõrget staatust väljendab ka see, et tema naisele Mallele on samuti kabelis vitraaž pühendatud. Mõlemad, nii mees kui ka naine, on kabeli akendel esindatud, samamoodi nagu parun ning tema abikaasa.

Mall Porggast

Mall oli Arendt Porggasti abikaasa. Tema vapikilbil on veskiratas, sirkel ja nurgalaud. Kilbi kohal olevat kuldset kiivrit ehivad kolm viljapead. Mõlemal pool vapikilpi on loorberioks.

Daniel Öhlers

Daniel Öhlersi vapikilbil on kujutatud maalivat kunstnikku, kelle kõrval on kaks lõvi. Tegu on viitega annetaja nimele ning piibliloole Taanielist lõvikoopas (Tn 6:22). Vapikilbi kohal olevat kuldset kiivrit ehivad lind, kelle nokas on sõrmus. Sõrmus sümboliseerib igavest ühendust, näiteks abielusõrmus sümboliseerib kahe inimese vahelist igavest liitu.²⁰⁹ Mõlemal pool vapikilpi on turvise kilbihoidja. Tallinna kodanikeraamatus on märges Öhlersist 1721. aasta 28. veebruaril. Daniel Öhlers (Öhlert) oli Hamburgist pärit klaasimaalija. Ta maeti 13. veebruaril 1732. aastal Tallinnas.²¹⁰

²⁰⁶ Uno Trumm, "Ilumäe", Lahemaa pärandisõprade seltsi koduleheküljel [<https://lahemaa.org/malumaastikud/ilumae>] (Külastatud 21.03.2025).

²⁰⁷ Anu Mänd, *101 Eesti kullassepateost* (Tallinn: Varrak, 2018), lk 78–79.

²⁰⁸ Enn Tarvel, *Lahemaa ajalugu* (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1993), lk 80.

²⁰⁹ Ferguson, *Signs & Symbols in Christian Art*, lk 110.

²¹⁰ Adelheim, *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786*, lk 21.

Diedrich Muick

Nimi Muick on ilmselt saksapärase versioon Muike talukohast Kadrina kihelkonnas. 1726. aasta adramaarevisjoni kohaselt elas Muikel kaks perekonda: Vanapere ja Noorpere. Muike elanikud on vakuraamatute ja adramaarevisjonide järgi olnud ainsad pered, kes järjepidevalt neilt nõutava teotöö eest osaliselt või täies mahus maksid, ehk nad kompenseerisid teotöö kohustust rahaga.²¹¹ Selle põhjal võis tegu olla silmapaistvate põllumeestega, mis põhjendaks, miks kolmele nendest Ilumäe kabelis vitraažid pühendatud on. Vitraažidel nimetatud inimestest polnud aga ükski vabatalupoeg.²¹² Muickide perekonna tähtsusele ja jõukusele viitab ka asjaolu, et Palmse mõisa raamatukogus on kaks raamatut, millel on Muickide nimedega sissekanded. Raamatud on kingitud 18. sajandi lõpul mõisahärrale. Ühel raamatul on peal järjekorranumber 147, mis näitab, et perekonnal pidi olema talupoegade kohta erakordselt suur raamatukogu.²¹³

Diedrich Muicki vapikilbil on kujutatud pukktuulikut. Kilbi kohal olevat kiivrit ehivad kolm viljapead. Mõlemal pool vapikilpi on loorberioks. Vapikilbil kujutatud veski põhjal on peetud Diedrich Muicki möldriks, kuid sellist infot ei ole mõisa ega adramaarevisjonide vakuraamatutes. Arvatavasti oli Muickide perekonnal seos tuuleveski sümboliga juba enne vitraaži valmimist. Enne Teist maailmasõda oli Palmse vallas, Soe talus säilinud 1701. aastast pärit hõbepeeker. Peekrile oli graveeritud vapikilp veskirattaga. Kilbi kohal olevat kiivrit ehtis veski kujutis. Vapi juures oli nimi Tönnis Muick. Arvatavasti oli ta Diedrich Muicki vanaisa.²¹⁴ Meistrimärki peekril ei olnud, kuid see võis olla valmistatud mõne Rakvere kullassepa poolt. Vappi ümbritsev akantusornament oli sarnane Rakvere meistrite kasutatud kuhiksõlgede ornamendile. Peekri asukoht ei ole teada.²¹⁵

²¹¹ Uno Trumm, "Palmse mõisa Muike küla ja selle inimesed 18. sajandil", *SA Virumaa muuseumid toimetised 2017*, lk 132, 142

²¹² Susanna Murel, "Palmse Pahlenid raamatupeeglis – pöngus pilguheit mõisahärra raamatukokku", *SA Virumaa muuseumid toimetised 2017*, lk 61–62.

²¹³ Murel, "Palmse Pahlenid raamatupeeglis", lk 61–62.

²¹⁴ Trumm, "Palmse mõisa Muike küla ja selle inimesed 18. sajandil", lk 147.

²¹⁵ Kaalu Kirme, *Eesti hõbe: 800 aastat hõbe- ja kullassepakunsti Eestis* (Tallinn: Kunst, 2000), lk 134.

Illustratsioon 7. Tönnis Muicki nimega hõbepeeker, 1701. Allikas: Juhan Libe (toim.), *Eesti rahva ajalugu 5, Vene aeg, Saksa aadlivõim, Ärkamisaja algus* (Tallinn: JK, 1997), tahvel CIII.

Diedrich Muick oli 1726. aasta vakuraamatu järgi Jacob Muicki järglasena peremeheametis ning talle kuulus ühe adramaa suurune talu. Diedrich maksis teotöö ja naturaalandamite asemel mõisale 1732. aasta vakuraamatu järgi 24 riigitaalrit.²¹⁶ 1759. aastal asutati Muicke karjamõis, kus ta rentnikuks (arrendator) nimetati. See tähendab, et Muick võis olla isiklikult vaba mees.²¹⁷

Ewalt Muick

Ewalt Muicki vapikilbil on süda, millest kasvavad välja kolm liiliaõit. Vapikilbi kohal olevat kuldset kiivrit ehivad vapikilbile sarnased liiliad. Mõlemal pool vappi on turvises kilbihoidja. Embleem südamest kasvavate liiliatega oli 18. sajandil laialdaselt levinud.²¹⁸ Vitraažil kasutatud motiivile sarnane näide on näiteks 1700. aastal Saksamaal välja antud embleemiraamatus. Südamega embleemil on pealkiri “*der Wahre Abriss der Liebe*” (armastuse tõene kavand) ning seda ümbritseb ladinakeelne fraas “*Amabile ob puritatum*”

²¹⁶ Trumm, “Palmse mõisa Muicke küla ja selle inimesed 18. sajandil”, lk 132, 142–143.

²¹⁷ Ibid., lk 142.

²¹⁸ Hannelore Sachs *et al*, *Christliche Ikonographie in Stichworten* (Leipzig: Koehler & Amelang, 1991), lk 173.

(armastusväärne puhtuse tõttu).²¹⁹ On võimalik, et Ewalt Muicki vitraaž võib olla tehtud selle või mõne sarnase embleemiraamatu põhjal.

Illustratsioon 8. Johann Christoph Weigel, *Gedancken Muster und Anleitungen*, (ca. 1700), (Internet Archive, <https://archive.org/details/gedanckenmusteru00weig/page/10/mode/2up>, külastatud 12.04.2025).

Ewalt (Ewold) Muick oli mitmete laste ristiisa. Esimest korda ilmus ta nimi meetrikaraamatusse 1712. aasta veebruaris Naugaste Micku tütre Madli ristiisana. 1713. aasta oktoobris oli ta koos Johan Muicki lese Helena Jungiga Jõepere mõisavalitseja Johan Hinrich Frantzi tütre Anna Christina ristivanem. Järgmise aasta aprillis sai ta Saksi mõisast pärit Johan Hammeri ristiisaks, selles sissekandes nimetati Ewalt Muicki esmakordselt mõisavalitsejaks. Sama aasta juunis on Muicki nimetatud Watku (Watküll) mõisavalitsejaks. 1716. aastal sai Ewalt Muick kommissar Otto Fabian Nylander poja ning Carel Gustav Manfieldi tütre ristiisadeks. Selle põhjal, kui tihti Ewalt Muicki laste ristiisaks paluti, võib järeldada, et ta oli nii talu- kui ka mõisarahva seas lugupeetud mees. Alates 1731. aastast on meetrikas mainitud Ewalt Muicki abikaasa Anna Helena (Anlena) Jung, samal aastal sündis ka nende tütar Anni.²²⁰

Gustaff Christian Mühlenbach

Gustaff Christian Mühlenbachi vapikilbil on kujutatud merevaadet. Kilbi kohal olevat kiivrit

²¹⁹ Johann Christoph Weigel, *Gedancken Muster und Anleitungen*, (ca. 1700), [<http://emblematica.grainger.illinois.edu/detail/emblem/E009569>].

²²⁰ Trumm, "Palmse mõisa Muike küla ja selle inimesed 18. sajandil", lk 145–146.

ehivad kolm roosi, mis sümboliseerivad taevalikku ilu ja hingepuhtust.²²¹ Mõlemal pool vapikilpi on turvises kilbihoidja. Oletatavalt on Mühlenbachi vapp seotud Ilumäe purunenud vitraažiga. Purunenud vitraaž oli tõenäoliselt pühendatud Hulja mõisa valitsejale Matthias Mühlenbachile, kes oli abielus Gustav Christian von der Pahleni toatüdruku Kayga (Kaysa), Matthias Mühlenbach oli samuti mitmete Palmse mõisa talulaste ristiisa. Vitraaž on pühendatud Matthias ja Kay Mühlenbachi pojale Gustaff Christianile. Gustaff Christian Mühlenbach ristiti 10. veebruaril 1728. aastal, kuid ta suri 1731. aasta 24. oktoobril.²²²

Jacob Falck

Jacob Falcki vapil on kujutatud veskiratast, sirklit ja nurklauda. Vapikilbi kohal olevat kuldset kiivrit ehivad kolm viljapead. Mõlemal pool vappi on loorberioks. Jacob Falck oli veerandadrik ning mölder. 1732. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu järgi tegi ta mõisas teotööd ning tasus naturaalandameid võrdselt teiste veerandadrikutega. Ta suri ajavahemikus 1734–1739.²²³

Jacob Johan Krahn

Jacob Johan Krahni vapikilbil on pelikan, kes oma südameverega poegi toidab. Tegu on levinud motiiviga kristlikus kunstis, mis viitab Kristuse vereohvrile inimkonna ees.²²⁴ Motiiv oli väga levinud ka erinevates embleemiraamatutes. Seni pole õnnestunud tuvastada kindlat näidet, mille põhjal vitraaž valmistatud on.²²⁵ Vapikilbi kohal oleva kuldse kiivri peal seisab toonekurg. Toonekure kujutis on viide Krahni perenimele, mis tähendab saksa keeles kurge (*der Kranich*).

Esmakordselt mainitakse Jacob Johan Krahni meetrikaraamatus 1726. aastal, ajavahemikus 1728–1733 on teda nimetatud valitsejaks. Teadaolevalt oli ta ka paljude mõisa talulaste ristiisa.²²⁶

²²¹ Ferguson, *Signs & Symbols in Christian Art*, lk 20.

²²² Uno Trumm, "Ilumäe", Lahemaa pärandisõprade seltsi koduleheküljel [<https://lahemaa.org/malumaastikud/ilumae>] (Külastatud 21.03.2025).

²²³ Ibid.

²²⁴ Ferguson, *Signs & Symbols in Christian Art*, lk 9.

²²⁵ Vt Hendrik Graauwhaart, *Leerzame zinnebeelden: bestaande in christelyke bedenkingen door vergelykinge eeniger schepfelen* (Amsterdam, 1704), lk 125.

²²⁶ Uno Trumm, "Ilumäe", Lahemaa pärandisõprade seltsi koduleheküljel [<https://lahemaa.org/malumaastikud/ilumae>] (Külastatud 21.03.2025).

Jacob Muick

Jacob Muicki ehk Muike Vanapere peremees (Wanna Muick Jack/Jacob) vapikilbil on kujutatud kahte künnihärga harkatra vedamas. Kilbi kohal olevat kuldset kiivrit ehivad kolm viljapead. Mõlemal pool vappi on loorberioks.

Jacob on kirjas 1711. aasta katkunimekirjas, 1723. aasta vakuraamatus ja 1726. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus kui täisadrik. Ta sündis 1661. aastal ning maeti 1731. aastal 25. juulil. Alates 1724. aastast kuni oma surmani oli ta ka Kadrina kiriku võõrmünder.²²⁷

Jürgen Lawick

Jürgen Lawicku vapikilbil on veskiratas, sirkel ja nurgalaud. Kilbi kohal olevat kuldset kaski ehivad kolm viljapead. Mõlemal pool vapikilpi on loorberioks.

Jürgen Lawick (Lawecke Jürry) oli mölder ja veerandadrik. 1723. aasta vakuraamatu järgi maksis ta oma veski eest aastas 2 riigitaalrit renti. 1732. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu järgi tegi ta mõisas teotööd ning tasus naturaalandameid võrdselt teiste veerandadrikutega.²²⁸

²²⁷ Trumm, "Palmse mõisa Muike küla ja selle inimesed 18. sajandil", lk 136.

²²⁸ Uno Trumm, "Ilumäe", Lahemaa pärandisõprade seltsi koduleheküljel [<https://lahemaa.org/malumaastikud/ilumae>] (Külastatud 21.03.2025).

Marten Sae

Marten Sae vapikilbil on veskiratas, sirkel ja nurgalaud. Kilpi ehtiva kuldse kiivri kohal on palgisaag. Mõlemal pool vapikilpi on loorberioks. Palgisae kujutis on viide Marten Sae tööle mõisa saeveski peremehena. 1723. aasta vakuraamatu järgi maksis ta mõisale kaheksa tündrit rukist ning oli vabastatud teotööst ja naturaalandamitest. Küll aga pidi ta andma mõisale neli sülda küttepuid, kolmveerand tündrit soolasilku ja 5000 kuivatatud silku. See tähendab, et ta oli piisavalt jõukas, et tasuda oma koormised teotöö tegemise asemel. Marten Sae suri ajavahemikus 1734–1739.²²⁹

Ilumäe talupoegade vitraažid on vaid üks näide eesti soost talupoegade annetatud kirikukunstist. Kõige vanem kujutis talupoegadest, kus on mainitud ka nende nimed, asus algselt Türi kirikus: 1692. aastal annetasid Hans ja Jaan kirikule epitaafmaali, millel on kujutatud karjaseid vastsündinud Jeesuse ümber. Maali alumises osas on kaks ovaalset portreed donaatoritest ja nende nimed.²³⁰ Tänapäeval asub epitaaf Niguliste muuseumis. Näited talupoegade annetatud kirikukunstist, nagu Ilumäel, Türil või varasemalt mainitud Lohusuus, viitavad eestlaste varauusajal kasvavale eneseteadvusele ja nende soovile ennast jäädvustada.

²²⁹ Uno Trumm, “Ilumäe”, Lahemaa pärandisõprade seltsi koduleheküljel [<https://lahemaa.org/malumaastikud/ilumae>] (Külastatud 21.03.2025).

²³⁰ Merike Kurisoo, Aivar Põldvee “The Appearance of Hans and Jaan. A 17th Century Epitaph Painting Donated by Estonian Peasants”, *Baltic Journal of Art History*, 2017, nr. 14, lk 117–127.

10. Tallinna Rootsi-Mihkli kiriku aknavari

Tallinna Rootsi-Mihkli kirik asub endises Uue seegi hoones, mis ehitati 16. sajandi esimesel poolel. 1631. aastal kasutas Tallinna Rootsi garnison endist naistsistertslaste Mihkli kloostrikirikut oma pühakojana, sealt tuli ka koguduse nimipühak Mihkel (peaingel Miikael). Põhjasõja järel tõsteti kogudus oma ruumidest välja, ning neile anti kasutada endised seegiruumid. 1733. aastal pühitseti haiglasaal kirikuks ning haiged paigutati kõrvalhoonetesse. Kirikuvarade hulka kuuluvad juba Mihkli kloostrikiriku aegadel muretsetud kantslikorpus, mis valmis 1707. aastal Christian Ackermanni töökojas, samuti ka 1697. aastal ostetud altariretaabel. Kirikule kuulus ka unikaalne Christian Ackermanni töökojas valmistatud ristimiskabel 1680. aastast, mis tänapäeval on eksponeeritud Niguliste muuseumis.²³¹ Hoone on välimuselt tagasihoidlik ja sellel puudub torn. Kirikusaali jagavad kaheks lööviks rida piilareid.²³²

Tallinna Rootsi-Mihkli kirikust pärit aknavari koosneb 32 klaasiruudust, viieteistkümmel neist on klaasimaalid. Aknavarju keskel on üheksale ruudule maalitud värviline vapp. Vapikilbil on kujutatud kolpa, mille silmadest kasvavad välja roosid. Vapikilbi ülaossa on kirjutatud “*Schnel Da hinn*” (sks k kiiresti sinna). Motiiv on viide esimesele Moosese raamatule: “Oma palge higis pead sa leiba sööma, kuni sa jälle mullaks saad, sest sellest sa oled võetud! Tõesti, sa oled põrm ja pead jälle põrmuks saama!” (1 Mo 3:19). Viitamaks elu möödalisusele kujutati silmaaukudest kasvavate lilledega kolpa tavaliselt maas või kahe ristatud luu peal. Selline kujutis oli 18. sajandil väga levinud.²³³ Vapikilbi kohal olevat kiivrit ehivad tiivad, mille vahel on kuldne päike. Kilpi ümbritseb värviline akantusornament. Selle all on kartušidest ümbritsetud tekstitahvel kirjaga “*Gottfried*Sommer älterman*das Löbliche ampt*d*G[l]aser Anno 1733*” (Gottfried Sommer auväärsse klaasijate ameti oldermann anno 1733). Tahvli ülaosas on vasakul, keskel ja paremal nurgas kujutatud inglipead. Vapikilbist on puudu ülemine parem nurk ja kiivri kohal olevast vasakpoolsest tiivast puudub kild. Vapikilbist ja kiivrit kaunistavatest tiivadest puuduolevad killud on 1920. aastatel tehtud foto põhjal murdunud millalgi pärast 1929. aastat.²³⁴ Gottfried Sommerist on märke Tallinna

²³¹ Altoa, *101 Eesti pühakoda*, lk 22–23.

²³² Tamm, Liivik, *Tallinna kirikud*, lk 35–36.

²³³ Tiiu Reimo, “Tod! – Grab! – Verwesung! Visualisierung von Tod und Sterben in den estnischen Fremdsprachigen Funeraldrucken des 17. und 18. Jahrhunderts”, *Baltic Journal of Art History* 17, kevad 2019, lk 14–15, 18.

²³⁴ Rootsi-Mihkli kirik. TLM F 10247:5, Tallinna Linnamuuseum, [<http://www.muis.ee/museaalview/1191050>] (Külastatud 19.0.2025).

kodanikeraamatus 1713. aasta 10. juulil. Ta töötas klaassepana (Gläser) kuni oma surmani 11. jaanuaril 1753. aastal.²³⁵

Aknavarju parempoolse ääre kõige ülemises ruudus on diagonaalselt murdunud vappvitraaž. Hallitoonitehnikas maalitud vapikilbil on üksik mägi, mille kohal särab päike. Kilbi kohal on kuldne kiiver, mida ehib korviga mehe kujutis. Vapp on ümbritsetud akantusornamendiga. Kilbi all olevast tekstitahvlist on säilinud vaid esimene pool kirjaga “*H*Jacob*” (Härra Jacob).

Parempoolse ääre keskmisel klaasiruudul on hallitoonitehnikas vapikilbil tagajalgadel seisev loom, keda pole võimalik kindlalt identifitseerida. Kilbi kohal olevat kuldset kiivrit ehib samasugune loom nagu kilbil. Vappi ümbritseb akantusornament. Vitraaži alumine osa on kartušsidega eraldatud, sellel on tekst “*H*Jacob*Friedrich*Becke*Secretarius*Jud*infer*1733*” (Jacob Friedrich Becke kohtusekretär 1733). See tähendab, et vapp on valminud ajal, mil Becke oli alamkohtu sekretär. Sama mehe vapp on ka teisel, Tallinna suure vapiga aknavarjul. Teise aknavarju daatumiks on 1737, ning sellel on Becket kirjeldatud kui raehärrat (*ratsverwandter*). Tema 1750. aasta dateeringuga vappvitraaž oli ka Jüri kirikus.

Parempoolse ääre kõige alumisel klaasiruudul on vapikilp, mis on horisontaalselt kaheks väljaks jagatud. Ülemisel väljal on kaks kõrvuti tähte, alumise välja kujundit pole võimalik täie kindlusega identifitseerida. Väljad on omavahel eraldatud tumeda joonega. Kilbi kohal olevat kuldset kiivrit ehivad kaks tiiba, mille vahel on sarnane täht vapikilbil olevatele. Kilpi ümbritseb akantusornament. Vitraaži alumine osa on kartušsidega eraldatud, seal on tekst “*H*Christopher Krediter*Rahtsverwarter*und*Ober*Cämmerer*1733*” (Härra Christopher Krediter raehärra ja ülemarvehärra 1733). Vitraaži annetajaks võis olla Christopher Krechter, kes andis Tallinnas kodanikuvande 7. detsembril 1700. aastal. Krechter oli kaupmehesell ja sai raehärraks 1719. aastal. Hiljem oli ta Suurgildi vanem ning aastatel 1725–1739 rae arvehärra. Krechter sai bürgermeistriks 1739. aastal ja oli korduvalt rae presiidiumis. Tema valduses olid ka Nõva ja Täriveri mõisad. Christopher Krechter suri 1745. aastal.²³⁶ Annetaja perenimi võib olla vitraažil valesti kirjutatud, kirjaviga esineb ka Gottfried Sommeri vapil, kus sõnal Glaser on l-täht vahele jäänud ning sõnas *Amt* on lõppu lisatud p-täht. Krechteri

²³⁵ Adelheim (toim.), *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786*, lk 8.

²³⁶ Bunge, *Die Revaler Rathslinie*, lk 110; Adelheim, *Tallinna kodanikkuderaamat 1624–1690*, lk 151.

ametikohad raehärrana (*Rahtsverwarter*) ja ülem-arvehärrana (*Ober*Cämmerer*) kajastuvad vitraažil, mille põhjal võib teda annetajaks pidada.

Aknavarju vasakpoolse ääre kõige ülemises klaasiruudus on hallitoonitehnikas vapikilbil kujutatud kolme seedripuud. Kilbi ülal on kuldne kiiver, mida ehib samasugune puu. Seedrid sümboliseerivad ikonograafiliselt väarikust, ilu aga ka Kristust ennast (Hesekiel 17:22).²³⁷ Vapikilpi ümbritseb akantusornament. Vitraaži alumine osa on kartušsidega eraldatud, seal on tekst “*H*Carl*Hinrich*Sendenhorst*Secret*Jud*Pupil*&Consistorii*” (Härra Carl Heinrich Sendenhorst vaeslastekohtu ja konsistooriumi sekretär). Carl Heinrich Sendenhorst oli Tallinnas sündinud advokaat. Ta sai 1728. aastal vaeslaste kohtu sekretäriks ja 1737. aastal alamkohtu sekretäriks. 1742. aastal sai temast raesekretär. Sellest järgmisel aastal sai Sendenhorst sündikuks ning alates 1763. aastast oli ta bürgermeister. Sendenhorst oli ka korduvalt rae presiidiumis. Carl Heinrich Sendenhorst suri 1770. aasta 23. novembril.²³⁸ Tema vappvitraaž oli ka Oleviste kiriku kooriümbriskäigus (vitraažil daatum 1753).

²³⁷ Ferguson, *Signs & Symbols in Christian Art*, lk 14.

²³⁸ Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Sendenhorst, Carl Heinrich (-1770)”, [<https://bbld.de/GND1193571022>] (Külastatud 14.02.2025).

11. Tallinna Oleviste kiriku vitraažid

Esimene kirikuhoone ehitati Oleviste praegusele asukohale arvatavasti 14. sajandil. Kirik saavutas oma tänapäevani säilinud suuruse ning hilisgooti ilme 15. sajandil toimunud ümberehitustööde käigus. Kooriruumi lõunaküljele ehitati vahetult enne reformatsiooni Maarja kabel.²³⁹ 1820. aastal süttis hoone pikselöögist põlema. Enne tulekahjut kirikule annetatud vitraažidest on alles vaid 10 nime ja vappidega klaasiruutu.²⁴⁰ Oleviste kirikus on vitraažid asunud pikihoones, lõunakabelis, Maarja kabelis ja kooriruumi ümbriskäigus. Maarja kabeli originaalid ja koopiad on hoiul kiriku kantseleis ning pikihoone, kooriümbriskäigu ja lõunakabeli originaalid ning koopiad on Muinsuskaitse ameti palvel Eve Koha käes hoiul. Arvestades Oleviste kiriku vitraažide suurt hulka on need järgnevalt jaotatud alapeatükkidesse nende esialgsete asukohtade järgi kirikuruumis.

11.1. Pikihoone

Johan Christopher von Husen

Klaasiruut, millele on hallitoonitehnikas maalitud vapp ning värvilised inglid.²⁴¹ Vapikilp on jaotatud horisontaalselt kaheks väljaks. Ülemisel väljal on kahe sabaga lõvi ja alumisel väljal on kaks hirvejalga. Kilbi kohal olevat kuldset kiivrit ehivad kaks viljapead. Vapikilpi ümbritseb lopsakas akantusornament. Kilbi all on kartušidest ümbritsetud tekstilint kirjaga “*Johan Christopher von Husen*ältester der Grossen Gilde*1753*” (Johan Christopher von Husen Suurgildi vanem 1753). Seega võis vitraaž olla kingitus kirikule tähistamiseks Huseni valimist Suurgildi vanemaks.²⁴² Von Husenist on märges Tallinna kodanikeraamatus 1733. aasta 18. septembril, mil ta andis kodanikuvande. Ta maeti 1758. aasta 14. aprillil.²⁴³

²³⁹ Tamm, Liivik, *Tallinna kirikud*, lk 19, 21.

²⁴⁰ Sirje Simson, *Oleviste kunstiväärtused*, voldik (Tallinna Kultuuriväärtuste Amet: 2008).

²⁴¹ Eve Koha, Liisi Junolainen, “Tallinna Oleviste kiriku pikihoone 2 ajaloolise klaasimaali konserveerimis-restaureerimistööde aruanne”, 2014, lk 3.

²⁴² Eve Koha, “Ajaloolise klaasimaali maalitehnoloogiline analüüs Tallinna Oleviste kirikus asunud 18. saj Suurgildi vanema Johan Christopher von Husen’i vapimaali (1753) konserveerimise ja koopia valmistamise näitel”,

[<https://www.anno.renovatum.ee/ee/renovatum-anno-2015/ajaloolise-klaasimaali-maalitehnoloogiline-anals-tallinna-oleviste-kirikus-asunud-18-saj-suurgildi-vanema-johan-christopher-von-huseni-vapimaali-1753-konserveerimise-ja-koopia-valmistamise-nitel>] (Külastatud 21.02.2025).

²⁴³ Adelheim, *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786*, lk 39.

Vitraažikatke (detail Tallinna suurest vapist)

Värviline vitraažikatke on arvatavasti detail Tallinna suure vapist vitraažist. Klaasi esiküljel on hallitoonitehnikas maaling ning sellel on kasutatud rohekassinist, pooleldi läbikumavat klaasivärvi. Tagaküljel on kasutatud hõbekollast, sinist, punakaslillat ja oranži klaasivärvi. Klaasi paremas servas on osaliselt näha astuvat lõvi. Klaasi vasakus servas on lehtedega väädi küljes tume viinamarjakobar. Tallinna suure vapist vitraaži hulka võis kuuluda ka kooriümbriskäigus asunud rombikujuline naisekujuga vitraaž.²⁴⁴

11.2. Maarja kabel

Berend Johan von Wehren

Maarja kabelis oli kaks vitraaži, mida restaureeris Eve Koha 2011. aastal. Üks nendest kuulus Berend Johan von Wehrenile. Klaasiruudule on hallitoonitehnikas maalitud vapikilp. Selle vasakpoolsel väljal on kotkas ja parempoolsel väljal kolm roosi. Kilbi kohal on aadlikrooniga kiiver, mida ehib greif. Vapikilpi ümbritseb akantusornament. Klaasiruudu alumine osa on joonega eraldatud, sellel on tekst: “*H Berend Johan von Wehren*Rahtsverwandter*1753*” (Härra Berend Johan von Wehren raehärra 1753). Wehrene vappvitraaži all paikneb kahele klaasiruudule maalitud hallitoonitehnikas maastikupilt. Maastikul on jõgi, mille peal on paadisõudjad. Klaasimaalil kujutatud motiiv ja selle maalilaad sarnanevad Eesti Ajaloomuuseumis oleva Tallinna suure vapist aknavarjuga. Mõlemad maastikuga klaasimaalid on mõõtudelt ja stiililt sarnased, ning kahele klaasiruudule maalitud.

Von Wehren on mainitud Tallinna kodanikeraamatus 1717. aasta 1. märtsil kui Bern Johann von Wehren noorem (Junior).²⁴⁵ Berend Johan von Wehren oli Suurgildi oldermann ajavahemikus 1736–1737.²⁴⁶ 1739. aastal sai ta raehärraks, aastatel 1749–1751 oli ta kohtufoogt ning aastatel 1758–1762 rae arvehärra.²⁴⁷ Berend Johann von Wehren suri 13. detsembril 1763. aastal.²⁴⁸ Tema vappvitraaž oli ka Jüri kirikus (vitraažil daatum 1753).

²⁴⁴ Koha, Junolainen, “Tallinna Oleviste kiriku pikihoone 2 ajaloolise klaasimaali konserveerimis-restaureerimistöde aruanne”, lk 7.

²⁴⁵ Adelheim, *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786*, lk 15.

²⁴⁶ Tõnis Liibek (peatoim.), *Tallinna Suurgild ja gildimaja* (Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 2021), lk 445.

²⁴⁷ Bunge, *Die Revaler Rathslinie*, lk 139.

²⁴⁸ Adelheim, *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786*, lk 15.

11.3. Kooriümbriskäik

Caspar Strahlborn

Kooriümbriskäigu akendes oli kokku 6 klaasimaali. Neid restaureerisid Eve Koha ja Liisi Junolainen 2014. aastal. Põhjapoolses aknas, alt lugedes keskmises alt viiendas paneelis oli hallitoonitehnikas maalitud Caspar Strahlborni vapp. Vapil on alasi, mille kohal on kuldne taaveti täht. Vapikilbi kohal on kuldne aadlikrooniga kiiver, mida ehivad kaks jaanalinnusulge ja taaveti täht nende vahel. Klaasiruudu alumine osa on eraldatud joonega, seal on tekst “*Hr*Caspar*Strahlborn*Rahtsverwandter*anno*1753*” (Härra Caspar Strahlborn raehärra anno 1753). Vitraažil olev vapp erineb tüüpilisest Strahlbornide suguvõsa vapist. Kolme teemantkiire asemel on vitraažile hõbekollasega maalitud Taaveti täht. Kaski ehivad tavalisel Strahlbornide vapil kaks elevandilonti, vitraažil on aga nende asemel kujutatud jaanalinnusulgi.²⁴⁹

Caspar Strahlborn andis Tallinna kodanikeraamatu järgi 1744. aasta 25. mail kodanikuvande. Ta oli kaupmees ja Mustpeade vennaskonna vanem. Strahlborn sai 1752. aastal raehärraks ja Suurgildi oldermanniks. Ta oli Suurgildi oldermann kuni 1753. aastani. Strahlborn maeti 22. novembril 1760. aastal.²⁵⁰

Benedictus Witte

Põhjaaknas, alt keskmises viiendas paneelis on hallitoonitehnikas maalitud Benedictus Witte vapp. Vapikilbil on tiibu sirutav luik, kilbi kohal olevat kiivrit ehivad sarnane luik. Vapil kujutatu võib viidata tema perekonnanimele, mis saksa keeles valget tähendab. Klaasiruudu alumine osa on eraldatud joonega, seal on tekst “*H*Benedietes*Witte*Rahtsverwandter*1753*” (Härra Benedietes Witte raehärra 1753). Witte sai 1742. aastal alamkohtu sekretäriks ning sellest järgmisel aastal raesekretäriks. Ta nimetati raehärraks 1745. aastal. Witte oli ka kohtufoogt aastatel 1758–1760. Ta suri 1762. aasta 22.

²⁴⁹ Klingspor, *Baltisches Wappenbuch*, lk 112; Tiit Saare, *Eesti mõisnike vapid*, lk 168.

²⁵⁰ Adelheim, *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786*, lk 55; Liibek, *Tallinna Suurgild*, lk 445; Bunge, *Die Revaler Rathslinie*, lk 133.

juunil.²⁵¹ Tema 1711. aasta varaloendis on ta nimi kirjas kui Bendix Witte. Varaloendi sisu põhjal otsustades oli tegu väga jõuka mehega.²⁵²

Carl Heinrich Sendenhorst

Põhjaaknas, alt keskmises viiendas paneelis alumine klaasimaal oli annetatud Carl Heinrich Sendenhorsti poolt. Hallitoonitehnikas maalitud vapikilbil on kolm seedripuud. Vapikilbi kohal olevat kiivrit kaunistab samasugune seedripuu. Klaasiruudu alumine osa on eraldatud joonega, seal on tekst “*H*Carl*Hinrich*Sendenhorst*Syndicus*Anno*1753*” (Härra Carl Heinrich Sendenhorst sündik anno 1753). Vitraaži teksti põhjal otsustades on see annetatud ajal, mil Sendenhorst oli sündik ja enne bürgermeisteriks saamist 1763. aastal.²⁵³ Tema vappvitraaž asus ka Tallinna Rootsi-Mihkli kirikus.

Carl Johann Schonert

Lõunapoolse akna keskmise ruudu klaasimaal on annetatud Carl Johann Schonerti poolt. Hallitoonitehnikas maalitud vapikilbil on raudrüüs käsi ankrut hoidmas. Vapikilbi kohal olevat kiivrit ehib tagurpidi ankur. Klaasiruudu alumine osa on eraldatud joonega, seal on kiri “*H*Carl*Johan*Schonert*Rahtsverwandter und GerichsVogt Anno 1753*” (Hr Carl Johan Schonert raehärra ja kohtufoogt Anno 1753). Schonerti vappi on Balti vapiraamatus kujutatud kui sini-kuldset vapikilpi, mida jaotab punane palk. Sinisel väljal on kaaludega käsi ja kuldsel väljal vihtidega karp.²⁵⁴ Vapile sarnane motiiv ankrut hoidvast raudrüüs käest on näiteks 1700. aastal Saksamaal ilmunud embleemiraamatus, kus pildi pealkirjaks on *Die Mitte macht Gleichheit* (keskmise loob võrdsuse) ning embleemi ümber on tekst *ut coniun gamur* (meiega liituma).²⁵⁵

Johanna Dorothea von Wehren

Koorilõpmiku lõunaakna keskmises ruudus, alt vasakpoolne vitraaž on Johanna Dorothea von

²⁵¹ Bunge, *Die Revaler Rathslinie*, lk 141.

²⁵² Pullat, *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn 1702–1750*, lk 195–210.

²⁵³ Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Sendenhorst, Carl Heinrich (-1770)”, [<https://bbld.de/GND1193571022>] (Külastatud 16.02.2025).

²⁵⁴ Klingspor, *Baltisches Wappenbuch*, lk 101; Tiit Saare, *Eesti mõisnike vapid* (Tallinn: Argo, 2006), lk 158.

²⁵⁵ Weigel, *Gedancken Muster und Anleitungen worinen eine grosse Zahl nicht allein Sumarischer sondern auch Moral*, (ca. 1700), (<http://emblematica.grainger.illinois.edu/detail/emblem/E009618>)

Wehreni poolt annetatud. Rombikujulisele klaasile on hallitoonitehnikas maalitud samasugune vapp nagu Maarja kabelis asuva raenõuniku Berend Johan von Wehreni oma. Rombi alumises osas on kirjas “*J*Johanna*Dorothea von Wehren*17...*”. Niiskuskahjustuse tõttu pole aastaarvu kaks viimast numbrit loetavad, ehkki kolmas number tundub olevat 7. Arvatavasti oli romb osa suuremast vitraažist, sest selle alumine nurk on kaarjalt lõigatud.²⁵⁶ Dateering võib olla 1753, ehk sama aasta, mil valmis Berend Johan von Wehreni vitraaž. Vastavalt heraldika reeglitele on Johanna Dorothea vitraaž rombikujuline, mis oli naiste vappidele omane.²⁵⁷

Tallinna suure vapi naisekuju

Lõunapoolses aknas, alt parempoolne klaasimaal on rombikujuline klaas, millel on värviliselt maalitud naisekuju Tallinna suurelt vapilt. Rombi alumises osas on kuldse krooni peal seisev naine. Tema käed on rinnal ristatud ja ta peas on kuldne kroon. Klaasi esiküljele on maalitud hallitoonitehnikas ja punakaspruuni ning tumesinise klaasivärviga. Tagaküljele on maalitud hõbekollase ja ihutooni klaasimaalivärviga. Tõenäoliselt on tegu detailiga suuremast vitraažist, millel oli Tallinna suur vapp. Pikihoones oli samuti värviline vitraažikatke, mis on suure tõenäosusega samast Tallinna vapi vitraažist pärit.²⁵⁸

11.4. Lõunakabel

Diedrich Witte

Lõunakabelis oli kaks vitraaži, mida restaureeris Eve Koha 2020. aastal. Mõlemad klaasimaalid olid kabeli idapoolses aknas. Akna keskel, alt viiendas paneelis oli hallitoonitehnikas maalitud Diedrich Witte vapp.²⁵⁹ Vapikilbil on tiibu sirutav luik ja selle kohal olevat kiivrit ehib samasugune luik nagu vapikilbil. Vapp on identne apsiidis olnud Benedictus Witte vappvitraažiga. Vitraaži alumises osas on kaarjoone all tekst “*H*Diedrich*Witte*Rahtsverwandter*Ao*1753*” (Härra Diedrich Witte raehärra Anno 1753).

²⁵⁶ Koha, Junolainen, “Tallinna Oleviste kiriku apsiidi 6 klaasimaali konserveerimis-restaureerimistöde aruanne”, lk 14.

²⁵⁷ Oja, Medijainen, *Eesti vapid ja lipud- 16. sajand–1940*, lk 8–9.

²⁵⁸ Koha, Junolainen, “Tallinna Oleviste kiriku apsiidi 6 klaasimaali konserveerimis-restaureerimistöde aruanne”, lk 17.

²⁵⁹ Eve Koha, “Oleviste kiriku lõunakabeli 2 ajaloolise klaasimaali konserveerimine-restaureerimine”, 2020, lk 6.

Diedrich Wittest on sissekanne Tallinna kodanikeraamatus 1728. aastal, mil ta andis 23. veebruaril kodanikuvande. Ta oli Tallinnas sündinud kaupmees ja sai 1748. aastal raehärraks. Witte oli ka Suurgildi oldermann. Ta maeti 15. aprillil 1762. aastal.²⁶⁰

Klaasiruut nelgiga

Klaasiruut värviliselt maalitud nelgi kujutisega on stiili põhjal otsustades valminud tõenäoliselt 18. sajandil. Võib olla osa suuremast vapikompositsioonist.²⁶¹

Oleviste kiriku vappvitraažid on stiililiselt omavahel sarnased ning need kõik on annetatud 1753. aastal. Selle põhjal on võimalik järeldada, et vapiruudud on valmistatud ühe ja sama meistri poolt. On võimalik, et vapiruudud kuulusid suuremasse kompositsiooni, mis 1820. aasta tulekahjus osaliselt hävis.

²⁶⁰ Adelheim, *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786*, lk 31; Bunge, *Die Revaler Rathslinie*, lk 141.

²⁶¹ Eve Koha, “Oleviste kiriku lõunakabeli 2 ajaloolise klaasimaali konserveerimine-restaureerimine”, 2020, lk 8.

12. Aknavarjud Eesti Ajaloomuuseumis

Eesti Ajaloomuuseumis on endisest Eestimaa Provintsiaalmuuseumi kogust pärit kaks maalingutega klaasiruutudest kokku pandud aknavarju. Klaasimaalide algsed asukohad, autorid ega töökojad pole teada.

12.1. Aknavari Tallinna suure vapiga

Aknavari koosneb 26 klaasiruudust, mille keskel on üheksale ruudule hallitoonitehnikas maalitud Tallinna suur vapp. Vapikilbil on kolm lõvi, kelle peas olevad kuldsed kroonid on maalitud hõbekollasega. Kilbi kohal olevat kuldsel kiivrit ehib aadlikroon, mille kohal seisab rinnal ristatud kätega naine. Tema pikad juuksed langevad seljale ning tal on peas kuldne kroon. Vapimantliks on akantusornament. Kilbi all on tekstitahvel kirjaga “Anno 1663”. Mõlemal pool vappi on värviliselt maalitud lehtedega oksad, mis vapi kohal ristuvad. Daatum 1663 on ka Tallinna Toomkirikus oleval vitraažifragmendil. Toomkiriku fragmendid ja aknavarjul olev vapp on omavahel stiililiselt sarnased ja mõlemal on sama daatum, mille põhjal on võimalik järeldada, et need on maalitud ühe ja sama meistri poolt.²⁶²

Tallinna vapist vasakul on Heinrich zur Mühleni perekonna vapp. Hallitoonitehnikas maalitud vapikilbil on hirvepea, kilbi all on tekstilint kirjaga “H*Hinrich*zur*Mühlen*Rahts*verwandter*Ao*1737” (Heinrich zur Mühlen raehärra Anno 1737). Heinrich zur Mühlen sündis 1686. aastal.²⁶³ Tallinna kodanikeraamatus on märges zur Mühlenist 19. jaanuaril 1711. aastal.²⁶⁴ Ta sai Suurgildi oldermanniks 1722. aastal ja raehärraks 1727. aastal.²⁶⁵ Tema ja ta neli venda aadeldati 1729. aastal vene riigiaadlikeks.²⁶⁶ Zur Mühlen oli rae arvehärra aastatel 1743–1745. Ta sai bürgermeistriks 1745. aastal.²⁶⁷ Ta oli selles ametis kuni oma surmani 1750. aastal. Heinrich zur Mühlen maeti 6. oktoobril

²⁶² Eve Koha (koost.), Konserveerimistöõde kaart ennistuskogas “Kanut”, ”Klaasimaalid 17. sajand”, 2010.

²⁶³ Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Mühlen, Hinrich zur (1686-1750)”, [<https://bblid.de/GND13765670X>] (Külastatud 16.02.2025).

²⁶⁴ Adelheim, *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786*, lk 1; Heinz von zur Mühlen, *Reval vom sechzehnten bis zum achtzehnten Jahrhundert: Gestalten und Generationen eines Ratsgeschlechts* (Köln, Wien: Böhlau, 1985), lk 219.

²⁶⁵ Bunge, *Die Revaler Rathslinie*, lk 115; von zur Mühlen, *Reval vom sechzehnten bis zum achtzehnten Jahrhundert*, lk 215.

²⁶⁶ Tiit Saare, *Eesti mõisnike vapid* (Tallinn: Argo, 2006), lk 135.

²⁶⁷ Bunge, *Die Revaler Rathslinie*, lk 115; von zur Mühlen, *Reval vom sechzehnten bis zum achtzehnten Jahrhundert*, lk 215.

1750. aastal Niguliste kirikusse.²⁶⁸ Zur Mühleni perekonna vappi on Balti vapiraamatus kujutatud kui kuldset vapikilpi, millel on punane hirvepea. Kilpi ümbritseb kuldne ja punane akantusornament.²⁶⁹

Zur Mühleni vapist ühel ülemisel ja kahel alumisel klaasiruudul on hallitoonitehnikas maalitud maastikud. Ülemisel klaasiruudul on kujutatud silda jõe kohal. Alumisel maastikumaalil, mis on maalitud kahele klaasiruudule, on kujutatud põldu kahe töölisega rukkilõikusel. Aknaraami vasakus servas on tõenäoliselt detail suuremast vapiga kompositsioonist. Klaasiruudul on värviliselt maalitud vapikilpi kaunistav kiiver aadlikrooniga, mida ehivad paabulinnusuled. Aknaraami vasakpoolses ülemises osas on samuti tõenäoliselt muust kompositsioonist pärit kahele klaasiruudule hallitoonitehnikas maalitud taimornamendid.

Tallinna vapist paremal on hallitoonitehnikas maalitud Jacob Friedrich Becke vapp. Vapikilbil on tagajalgadel seisev loom, arvatavasti on tegu naaritsaga. Kilbi kohal olevat kiivrit ehib vapile sarnane loom. Kilbi all on tekstilint kirjaga “*H*Jacob*Friedrich*Becke*Rahts*verwandter*1737*” (Härra Jacob Friedrich Becke raehärra 1737). Becke vappvitraažid olid ka Tallinna Rootsi-Mihkli ja Jüri kirikus. Jacob Friedrich Becke oli Heinrich zur Mühleni, kelle vappvitraaž on samas aknaraamis, väimees.²⁷⁰ Ta abiellus Heinrich zur Mühleni tütre Anna Margaretha zur Mühleniga 27. aprillil 1727. aastal.²⁷¹ Arvatavasti on Becke vitraaž annetatud tema raehärraks saamise puhul.²⁷² Seoses mõlema vapiruudu ühesuguse daatumiga, võib järeldada, et sugulastest mehed tellisid tõenäoliselt vitraažid samalt meistritl. Becke vapist ühel ülemisel ja kahel alumisel klaasiruudul on hallitoonitehnikas maalitud maastikud. Ülemisel ruudul on kujutatud maastiku taustal kahte vankri ette rakendatud hobust. Alumine maastikumaal on maalitud kahele klaasiruudule. Maalingul on kujutatud vesiveskit ja kahte jõe peal kalastavat meest. Kõik aknavarjul olevad maastikumaalid on stiililiselt väga sarnased Oleviste kiriku Maarja kabelis asuvale maastikuga klaasimaalile, mis on Berend Johan von Wehreni vapi all.

²⁶⁸ Adelheim, *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786*, lk 1; von zur Mühlen, *Reval vom sechzehnten bis zum achtzehnten Jahrhundert*, lk 219.

²⁶⁹ Klingspor, *Baltisches Wappenbuch*, lk 74.

²⁷⁰ von zur Mühlen, *Reval vom sechzehnten bis zum achtzehnten Jahrhundert*, lk 216.

²⁷¹ Baltisches Biografisches Lexikon digital “Beck (Becke), Jacob Friedrich (1689-1763)” [<https://bbld.de/GND1195564856>] (Külastatud 11.03.2025).

²⁷² Ibid.; Bunge, *Die Revaler Rathslinie*, lk 81.

Oleviste maastikuga vitraažil on samuti kujutatud järve ja kalastajaid.²⁷³ Aknavarju paremas ääres, on tõenäoliselt detail suuremast vapiga kompositsioonist. Klaasiruudul on värviliselt maalitud vapikilpi kaunistav kiiver aadlikrooniga. Kiiurit kaunistavad paabulinnusuled. Aknaraami parempoolses ülemises osas on samuti arvatavasti muust kompositsioonist pärit kahele klaasiruudule hallitoonitehnikas maalitud taimornamendid.

12.2. 29-osaline aknavari

Teine Eesti Ajaloomuuseumis hoiul olev aknavari koosneb 29 klaasiruudust. Aknavarju keskel on seitsmel klaasiruudul fragmendid suurest vapikompositsioonist. Säilinud on vapi alumine osa ja vasak äär. Alumises osas on voluutidega ümbritsetud tekstilint kirjaga “*Anno [...]76*”. Mõlemal pool tekstilinti on värviliste tiibadega inglipead, mida ümbritsevad lillevanikud. Vapi vasakus ääres on kilbihoidja, kel on peas loorberipärg. Vapi vasakpoolses ülemises nurgas on puto. Parempoolse ülemise nurga klaasiruut on keskelt murdunud, säilinud fragmendil on puto keha alumine osa.

Aknaraami vasakus ääres on kõige ülemisel ruudul hallitoonitehnikas maalitud Jeesuslast süles hoidev Neitsi Maarja. Figuurid istuvad puu all ja nende taustal on mets. Klaasiruutu ääristavad hõbekollasega maalitud kartušid ja inglipead. Vitraaži ülemises osas on tekstilint kirjaga *über alles* (sks k üle kõige). Alumises osas on tekstilint kirjaga *Unum dulce* (ld k ainus armas). On võimalik, et kujutatud on stseeni puhkehetkest põgenemisel Egiptusse. Matteuse evangeeliumi (Mt 2: 13–23) tekstil põhinev motiiv oli eriti populaarne barokk-kunstis. Ikonograafiliselt on tüüpiliselt kujutatud Neitsi Maarjat puhkehetkel koos Jeesuslapsega, tavaliselt on kujutatud ka Joosepit nende läheduses.²⁷⁴ Motiivi ema ja lapsega kasutati kujutamaks pastoraali idüllil ning maastikupilti.²⁷⁵ On võimalik, et klaasimaal on valmistatud Jan Mulleri 1613. aasta gravüüri põhjal. Mulleri gravüüril on kujutatud Maarjat puu all istumas ning Jeesuslast süles hoidmas. Joosepit on kujutatud figuuridest eemal. Graafikalehel ja vitraažil on teatav sarnasus, kuid on võimalik, et inspiratsiooniks võis olla ka mõni teine sarnane gravüür.

²⁷³ Eve Koha, “Tallinna Oleviste kiriku Maarja kabeli ajalooliste klaasimaalide Konserveerimis-restaureerimistöde aruanne”, 2011.

²⁷⁴ Engelbert Kirschbaum (koost.), *Lexikon der christlichen Ikonographie. Bd. 2, Allgemeine Ikonographie: Fabelwesen - Kynokephalen* (Rom: Herder, 2004), lk 45.

²⁷⁵ Poeschel, *Handbuch der Ikonographie*, lk 146–147.

Illustratsioon 9. Jan Harmensz Muller, “Puhkehetk põgenemisel Egiptusse”, u 1613, gravüür, Metropolitan Kunstimuseum, New York. Allikas: Wikimedia Commons.

Eelnevalt mainitud maalinguga klaasiruudust allpool on samamoodi kujundatud klaasiruut, millel on kujutatud aia ääres istuvat palvetavat meest. Tema jalgu lakub koer. Klaasiruutu ääristavad hõbekollasega maalitud kartušid ja inglipead. Vitraaži alumises osas on tekstilint kirjaga *Exctat [sic!] et Sanat* (ld k on abiks ja ravib). Klaasiruudu ülemises osas oleval tekstilindil on kirjas *Sie wehret der Senlung*. Tegu on pildile peidetud naljaga, kujutatud fraas peaks olema *Sie wehret der Senilung* ehk “hoiab seniilseks jäämise eest”. Samal ajal on aga fraasi tehtud nii-öelda seniilsuse tõttu kirjaviga – sõnas *Senilung* on välja jäetud i-täht.²⁷⁶ On võimalik, et vitraažil kujutatud figuur on mõeldud olema Iiob Vanast Testamendist. Piibliloos oli tegu rikka mehega, kes talus kõiki talle saadetud saatuse hoope alandlikult ning kannatlikult. Vastutasuks sai ta Jumalalt kõik kaotatu kahekordselt tagasi. Iiobi figuur kunstis on mõeldud vaatajale meelde tuletama alandlikkust. Ikonograafiliselt on Iiobit tüüpiliselt kujutatud kannatajana.²⁷⁷ Tavaliselt istub ta sõnnikuhunnikus ning on kaetud mädapaisetega. Tema kujutist võib saata kiri *Ipse erit salvator meus* (temast saab minu päästja).²⁷⁸ Taoline sõnum sarnaneb vitraažil oleva tekstiga *Exctat et sanat* (on abiks ja ravib). Iiobi kujutisele

²⁷⁶ Täna tõlke ja tõlgenduse eest Manfred von Boetticheri.

²⁷⁷ Sachs, *Christliche Ikonographie in Stichworten*, lk 179–180.

²⁷⁸ Ruolf Pfeleiderer, *Die Attribute der Heiligen: ein alphabetisches Nachschlagewerk zum Verständnis kirchlicher Kunstwerke* (Leipzig: Zentralantiquariat, 1989), lk 146, 148.

viitaks kujutatud mehe palvetav poos ning koer, kes tema jalgu lakub.

Illustratsioon 10. Adrien Poirters, *Af-beeldinghe van d'eerste eeuw der Societeyt Iesu: voor ooghen ghestelt door de Duyts-Nederlantsche provincie der selver societeyt*, Cornelis Galle, 1640, gravüür. (Internet Archive, <https://archive.org/details/afbeeldinghevand00poir/page/n4/mode/lup>, külastatud 29.03.2025).

Teise variandina võib figuur olla Laatsarus Uuest Testamendist: “Aga üks vaene, Laatsarus nimi, oli maas tema värava ees, täis paiseid ja püüdis oma kõhtu täita leivaraasukestega, mis rikka laualt kukkusid. Kuid koeradki tulid ja lakkusid tema paiseid.” (Lk 16:20-21). Varauusajal oli lugu Laatsarusest ja rikkast mehest kunstis levinud. Vaestehoolekanne ning almuste jagamise tähtsuse rõhutamine oli varauusaegsele luterlusest kantud kunstile tüüpiline. Motiiv vaesest Laatsarusest viitas jõukamate linnakodanike moraalsele kohustusele abivajajaid aidata ning oli meeldetuletuseks Jumala armust ja karistusest.²⁷⁹ On võimalik, et vitraaži stiililiseks inspiratsiooniks võib olla Cornelis Galle 1640. aasta gravüür. Kujutis pärineb samal aastal välja antud jesuiitide embleemiraamatust. Vitraaži ja gravüüri sarnasusele viitavad mehe palvetav asend, tema peas olev rätt ja jalutuskepp, mis tema vastu toetatud on. Mõlemaid mehi on kujutatud tühjal maastikul ja nende jalgu lakub koer. Ornament, mis gravüüril pildi ümber on sarnaneb kuldsele ääristusele vitraažil: näiteks merekarbi kujutis mõlema pildi ülaosas. Gravüüri samal lehel olev fraas *Fert lingua*

²⁷⁹ Merike Kurisoo, “Vaene Laatsarus ja rikas mees. Kaks varauusaegset maali Tallinna Jaani seegist”, *Tallinna Linnamuuseumi toimetised 2* (Tallinn: Tallinna Linnamuuseum, 2022), lk 236, 240.

medelam (keel toob paranemist) on sarnane vitraažil olevale fraasile “Exctat et sanat” (on abiks ja ravib).

Aknavarju parema ääre ülemises osas oli kolmas hallitoonitehnikas maalitud klaasiruut, millel oli samasugune kuldne ääristus nagu kahel eelnevalt mainitud ruudul. Ruudust on säilinud vaid poolik fragment, millel on näha pilvede taustal lendavat inglit. Ta hoiab käes merekarpi. Ülemisest tekstilindist on säilinud lõpp kirjaga “*hin**” ja alumisest tekstitahvlist on alles sõnalõpp “*ie**”. Klaasiruudu hävinud osa on asendatud samasuguse roheka klaasiga nagu on kasutatud ülejäänud aknavarjus.

Aknavarju ülemises osas on klaasiruut punase sulega kübaraga sõdurist, kelle õla peal on hellebard. Arvatavasti on olnud osa suuremast vapikompositsioonist. Aknavarju paremas ääres on klaasiruut, millel on lillevanikutest ümbritsetud inglipea. See on identne vasakus ääres olevale klaasiruudule. Inglipead ja vanikud ümbritsesid arvatavasti aknavarju keskel olevat vappi. See on sarnane kujundus Jüri kiriku vitraažidele. Aknavarju hävinud klaasiruudud on asendatud rohelise klaasiga.

13. Vappvitraažide annetamine

Märkimisväärne osa Eesti varauusaegsetest vappvitraažidest on annetused prestiižsete organisatsioonide nagu Tallinna Suurgildi ja Mustpeade vennaskonna liikmete poolt. Annetatud kunsti kaudu oli korporatsioonide liikmetel võimalik enda isikut jäädvustada ning väljendada oma kõrget positsiooni ühiskonnas. Kirikuruumi paigutatud kunstiteos oli seega justkui annetaja sotsiaalne peegelpilt.²⁸⁰ Töös käsitletud Suurgildi liikmed, kes kirikutele oma nimede ja vappidega vitraaže kinkisid olid Berend Johann von Wehren, Johann Lanting, Christopher Krechter, Johann Christopher von Husen, Caspar Strahlborn, Diedrich Witte ja Heinrich von zur Mühlen. Vappvitraaži on annetanud ka Mustpeade vennaskonna vanem Jürgen Schlüter. Lisaks kaupmeeste korporatsioonide liikmetele on vappvitraaži annetanud ka Tallinna klaasijate tsunfti vanem Gottfried Sommer.

Suurgild oli Tallinna kõige mõjukam korporatsioon, selle liikmeteks olid abielus suurkaupmehed. Alates 17. sajandist hakati vastu võtma ka vaimulikke, kooliõpetajaid, raesekretäre ja sündikuid. Liikmeteks võisid saada ka välismaist päritolu mehed, kes enne liitumist olid olnud vähemalt kaks aastat Tallinna kodanikud.²⁸¹ Juba keskajal mõjutas Suurgild oluliselt linna kirikuelu, näiteks pidasid jõukamad organisatsioonid kirikutes üleval üht või mitut altarit.²⁸² Ühingu mõjukas positsioon linnas tagas, et kirikuasjades mängisid gildi liikmed jätkuvalt olulist rolli ka peale reformatsiooni.²⁸³ Tallinnas olid gildid ühed kõige suuremad reformatsiooni toetajad, uus õpetus väljendus ka nende kunstimaitses. Konfessionaalse ajastuga kaasnenud muutused kunstis avaldusid näiteks õpetussõnades ja piiblitseerides, mida jõukamad inimesed hakkasid oma mööblile ja kodude portaalidele lisama. See tähendas, et kunsti kaudu oli võimalik demonstreerida oma poliitilist initsiatiivi ning väljendada toetust uuele kirikukorrale. Õigesse usku kuulumine oli gildivendade jaoks oluline, 1526. aastal võeti vastu otsus Tallinna gildidest heita välja kõik, kes ei toetanud evangeelset usku. Kõrge positsiooni saavutamiseks ning ametisse kuulumiseks oli seega väga oluline näidata üles avalikku toetust luterlusele.²⁸⁴

²⁸⁰ Kodres, *Esitledes iseend*, lk 71–72.

²⁸¹ Lea Kõiv, “Suurgildi liikmeskond 17. sajandil”, *Tallinna ajalugu II*, lk 97.

²⁸² Leo Tiik, “Tallinna gildidest ja nende kinnistuist”, *Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised*, vihik 70, 1958, lk 5.

²⁸³ Tiina Kala, “Reformatsioonija mentaliteedimuutuste kajastumine Tallinna Suurgildi ja Mustpeade vennaskonna jooduraamatutes”, *Vana Tallinn* 32 (36), lk 42, 58, 62–63.

²⁸⁴ Inna Põltsam, “Reformatsiooni mõju argielule Liivimaal”, *Tuna*, nr 3, 2003, lk 14–24

Suurgildi silmapaistev roll linna- ning kirikuelus võib olla üheks põhjuseks, miks on nende liikmete vappvitraažid mitmetes erinevates kirikutes. Üks põhjus, miks gildid ja vennaskonnad kunsti doneerisid, oli rõhutamaks nende ühist identiteeti ja tähtsust linnas. Samuti, et näidata üles nende pühendumust Jumalale ja harida gildi nooremaid liikmeid vennaskonna ajaloost.²⁸⁵ Seega oli gildide tegevus linnas nähtav läbi nende doneeritud kunsti ja heategevuslike toimetuste.²⁸⁶ Gildi kuulumine oli märk kõrgest sotsiaalsest staatusest ja majanduslikust edust. Suurgildi liikmed moodustasid linna eliidi ning nende seast valiti välja raehärrasid. Annetatud kunst, kus olid gildivendade vapid, nimed ja sümbolid, oli seega viis edastamiseks gildi staatust ja prestiiži.²⁸⁷

Annetajatel oli märkimisväärne roll luterliku kirikuruumi kujundamisel. Kirikuruume täitsid hauakivid, vitraažid ja epitaafid, mis olid kaunistatud donaatorite nimede, vappide ja sümbolitega.²⁸⁸ Kirikutesse ei annetanud kunsti vaid korporatsioonide liikmed. Varauusaegsete vitraažide hulgas kerkivad esile kolme mehe nimed, kelle nimedega vitraažid on mitmes kirikus. Jochim Warnick on annetanud kaks vitraaži, üks nendest asus Jüri kirikus (vitraažil daatum 1717) ja ta on annetanud ka üksiku vapiruudu (1725), mille algne asukoht teada pole. Erinevate meistrite valmistatud vitraažidel on mainitud Warnicku staatus raehärrana.

Jacob Friedrich Becke on annetanud kokku kolm vitraaži, mis asusid Tallinna Rootsi-Mihkli kirikus (1733); aknavarjus, millel on kujutatud lisaks kahele individuaalsele vapile ka Tallinna suurt vappi (1737) ja Jüri kirikus (1750). Becke Rootsi-Mihkli kiriku vitraaž on annetatud viis aastat pärast seda kui ta 1728. aastal alamkohtu sekretäriks sai, tema ametinimetus on klaasimaalil mainitud. Tallinna suure vapiga aknavarjus olev Becke vapiruut on arvatavasti annetatud tema raehärraks saamise puhul 1737. aastal, vitraažil on samuti tema amet mainitud. Jüri kirikus olev vitraaž, kus Becke ametiks on märgitud bürgermeister, on

²⁸⁵ Alyssa Abraham, "Iconography, Spectacle, and Notions of Corporate Identity: The Form and Function of Art in Early Modern Confraternities." Konrad Eisenbichler (koost.), *A Companion to Medieval and Early Modern Confraternities* (Leiden: Brill, 2019) lk 406–407, 429.

²⁸⁶ Anu Mänd, "Table Guilds and Urban Space: Charitable, Devotional, and Ritual Practices in Late Medieval Tallinn", Diana Bullen Presciutti (koost.), *Space, place, and motion: locating confraternities in the late medieval and early modern city* (Leiden, Boston: Brill, 2017), lk 22.

²⁸⁷ Mary Hollingsworth, *Patronage in Renaissance Italy from 1400 to the Early Sixteenth Century* (London: John Murray Publishers Ltd. 1994), lk 17–22.

²⁸⁸ Piotr Birecki, "The Lutheran Church as a Space for the Representation of Social Standing in Early Modern Ducal Prussia", Krista Kodres, Merike Kurisoo, Ulrike Nürnberger (koost.), *Indifferent Things? Objects and Images in Post-Reformation Churches in the Baltic Sea Region* (Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2020), lk 190–192.

annetatud 6 aastat pärast tema bürgermeistriks saamist 1744. aastal. Becke pidas seda ametit kuni oma surmani 1763. aastal.²⁸⁹

Carl Heinrich Sendenhorst annetas kaks vitraaži, mis asusid Tallinna Rootsi-Mihkli ja Oleviste kirikus. Rootsi-Mihkli kiriku vitraažil puudub dateering, kuid Sendenhorsti ametinimetuseks on märgitud vaeslastekohtu ja konsistooriumi sekretär. Ta pidas seda ametit alates 1728. aastast ja sai alamkohtu sekretäriks 1737. aastal. 1742. aastal sai Sendenhorst raesekretäriks, see tähendab, et vitraaž on arvatavasti annetatud vahemikus 1737–1742. Sendenhorsti annetatud vitraažil Oleviste kirikus on dateering 1753 ja tema ametinimetuseks on märgitud sündik, mis tähendab, et vitraaž on annetatud 11 aastat pärast tema sündikuks saamist 1742. aastal.²⁹⁰

²⁸⁹ Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Beck (Becke), Jacob Friedrich (1689-1763)”, [<https://bbld.de/GND1195564856>] (Külastatud 14.02.2025); Bunge, *Die Revaler Rathslinie*, lk 81.

²⁹⁰ Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Sendenhorst, Carl Heinrich (-1770)”, [<https://bbld.de/GND1193571022>] (Külastatud 14.02.2025).

Kokkuvõte ja järeldused

Vitraaž on habras kunstivorm, mistõttu on märkimisväärne, et varauusaegseid näiteid on siinsetest pühakodadest säilinud võrdlemisi suur hulk. Eestis, kus klaas oli kuni 17. sajandi keskpaigani importkaup, oli materjal hinnaline ka selle sissevedamise maksumuse tõttu. Kui keskajal olid vitraažaknad kõrge hinna tõttu kättesaadavad vaid suurtele kirikutele, siis nagu käesolevast tööst selgub, said varauusajal nende tellimist endale lubada laiemad ühiskonnakihid. Vitraažidele maalitud nimede ja ametite põhjal sain järeldada, et annetajate ring oli väga mitmekesine: lisaks jõukatele linnakodanikele annetasid oma vappide, nimede ja ametinimetuste vitraaže ka pastorid, kiriku eestseisja ja paremal järjel talupojad. Töös uurisin põhjalikult annetajate sotsiaalset tausta, mille põhjal selgus, et huvi enda isikut jäädvustada ei olnud omane vaid linna eliidile. See tähendab, et soov ennast jäädvustada ning teistele näidata eksisteeris erinevatel positsioonidel varakate inimeste seas.

Eestis säilinud varauusaegsed vitraažid on peamiselt väikeseformaadilised klaasimaalid, millel on kujutatud inimeste nimesid, vappe, aastaarve, ameteid, perekonnamärke ja muid sümboleid. Vappvitraažid olid tüüpiliselt ligikaudu 30 cm kõrgused ning erikujulised. Need ei täitnud tervet akent, vaid olid sinna paigutatud niinimetatud rubiinina. Lisaks annetajaga seotud sümbolitele võib vitraažidel kujundamisel olla kasutatud eeskujuna varauusajal populaarseid embleemiraamatuid. Levinud embleemiraamatute motiivid olid näiteks süda, millest kasvavad välja liiliad; pelikan, kes oma südameverega poegi toidab, või lind, kes nokas oksa hoiab. Samuti leidub Eesti varauusaegsete vitraažide seas piibliainelisi näiteid, mis samuti on tõenäoliselt embleemiraamatute põhjal maalitud. Sellised maalingud on Eesti Ajaloomuuseumi kogus oleval 29-osalisel aknavarjul. Varauusaegsetel vitraažidel võib olla kujutatud ka annetaja elukutsega seonduvaid esemeid, näiteks Ilumäe kabelis, kus talupoegade vappidel on kujutatud sirkliit, nurgalauda ja poolikut veskiratast. Esile tuli ka mitu näidet niinimetatud kõnelevatest vappidest, kus vapil kujutatud lind või loom osutab annetaja nimele. Nende hulka kuuluvad Benedictus ja Diedrich Witte vitraažid Tallinna Oleviste kirikust, millel on kujutatud luike (Witte tähendab (alam)saksa keeles valge). Sarnane näide on ka Ilumäe kabelist, kus Daniel Öhlersi vapikilbil on annetaja eesnimele osutatud motiiviga Taanielist lõvikoopas.

Reformatsiooni käigus muutus kirikuruum, ühiskondlikud ja konfessionaalsed muudatused väljendusid ka inimeste kunstimaitses. Kui keskajal mängisid annetatud kunstiteosed kirikus olulist rolli, olles lisaks mälestuspildile ka kingitus vastutasuks eestpalvete eest, siis reformitud kirikus väljendasid annetatud pildid lisaks isiku mälestamisele ka annetaja pühendumust luterlusele. Väga oluliseks sai ka enda ühiskondliku positsiooni rõhutamine kirikusse annetatud kunstiteoste kaudu. Vitraaži asukohal ruumis oli samuti tähendus: kooriruumi kui kiriku kõige pühama koha aknad olid kõige ihaldatumad kohad, kuhu oma vitraaž paigutada. Vapiruudu positsioon aknas endas oli samuti märgiline. Vitraaže loeti alt üles, mis tähendab, et mida kõrgemal vitraaž aknas asus, seda kõrgem oli ka annetaja staatus. Erinevalt epitaafidest, mis annetati kirikutele pärast inimese surma, kingiti vappvitraaže tähistamiseks olulisi elusündmusi nagu ametikõrgendused, abiellumine või näiteks Suurgildi oldermanniks saamine.

Vitraažidel olevate tekstide analüüsimise põhjal võib järeldada, et kirjad olid mõeldud lugemiseks haritud eliidile. Eesti vitraažidel on kasutatud saksa ja ladina keelt, mistõttu vajasid ametinimetuste tõlked kohati põhjalikumat väljaselgitamist. Märkimisväärsed on Lohusuust pärit vitraažid kiriku võõrmündrite Andrese ja Johani portreedega, kus vitraažide keelekasutus erineb omavahel. Johani vitraažil on kasutatud saksakeelset sõna Soñ (*der Sohn*) ning Andrese omal eestipärast sõna Poick (poeg). Vitraažide analüüsi käigus tuli välja, et varauusaegsetel Eesti vitraažidel on mainitud valdavalt vaid annetajate nimed, ametid ja aastaarvud. Tekstidega edasi töötamine on perspektiivikas ja huvitav teema. Magistritöö loob võimalust edasisteks interdistsiplinaarseteks uurimusteks, näiteks võiks edaspidi uurida vappvitraažide tekste koostöös keeleteadlastega.

Lisaks oma staatuse ja ameti toonitamisele, annetati vitraaže kirikutele ka muudel põhjustel. Näiteks Ruhnu puukirikusse võidi vitraaže annetada meremeeste poolt kas tänutäheks Jumalale merehädast pääsemise või hoopis eduka merereisi eest. Selliseks näiteks võivad olla Jurgen ja Mattias Bulderi vitraažid. Komme saarte ja rannikualade kirikutele sellistel puhkudel vitraaže kinkida oli levinud kogu Läänemere ruumis. Samuti oli tuntud komme annetada vitraaže kirikutele ka väljaspool oma kodulinna, näiteks kui annetajat sidus linnaga äriline või perekondlik suhe. Sellekohaseks näiteks võib olla Jost Timmermanni nimega vitraaž Tallinna Püha Vaimu kirikust. Tallinna kodanikeraamatus sellise nimega isikut ei leidu, küll aga elas sarnase nimega Jost Timbermann Viiburis. Sarnasel põhjusel võis olla Ruhnu puukirikusse annetatud nüüdseks hävinud Herman Arendese nimega vitraaž. Sellise

nimega isik pole teadaolevalt saarel elanud, küll aga on säilinud märkmed sarnase nimega isikust Tallinna kodanikeraamatus ning selle perekonnanimega suguvõsast Kuressaares. Annetaja päritolu pole siiski õnnestunud täie kindlusega välja selgitada, samuti jääb esialgu selgusetuks tema suhe Ruhnu saarega.

Eesti Ajaloomuuseumi kogust pärinevatel aknavarjudel on lisaks vappidega maalingutele säilinud näited maastikega klaasimaalidest. Hallitoonitehnikas maastikud sarnanevad sama perioodi maastikke kujutavatele graafilistele lehtedele. Otseseid eeskujusid neile vitraažidele pole õnnestunud seni siiski leida. Lisaks Ajaloomuuseumis olevatele klaasiruutudele, on sarnane näide olnud Oleviste kirikus, kus Berend Johann von Wehrens vapiruudu all oli kahele klaasiruudule maalitud hallitoonitehnikas maastik. Klaasiruut sarnaneb stiililiselt Ajaloomuuseumi näidetele. Otsese graafilise eeskujuga sain kindlaks teha Ruhnu kirikust pärineva Ambernus Maurause vitraaži puhul. Selleks on Jan Sadeleri 1586. aasta gravüür, millel on kujutatud loomi Noa laevale liikumas. Gravüüri põhjal valmistatud vitraaž viitab, et graafilised eeskujud olid nähtavasti kättesaadavad ka siinsetele klaasimaalijatele, mis omakorda osutab taas Eesti alade seotusele Läänemere ja Põhjamere kultuuriruumiga.

Varauusaegsete vitraažide põhjaliku analüüsi käigus selgitasin välja vitraažide põhilised kujunduselemendid, milleks olid vapid ning muud annetaja isikuga seonduvad sümbolid. Samuti tegin võimalusel kindlaks vitraažide kujundamisel eeskujuks võetud gravüürid ning embleemid. Teine oluline osa uurimusest oli vitraažide annetajate ning võimaluse korral ka valmistajate kohta käivate andmete kogumine. Biograafilised andmed andsid võimaluse välja selgitada, millise eraelulise või ametialase sündmusega võis vitraaži annetamine seotud olla. Samuti on biograafiliste andmete põhjal võimalik vitraaži daatumi puudumisel teha kindlaks ajavahemik, mil see võis olla valmistatud. Annetajate sotsiaalse tausta uurimine aitas kindlaks teha, millised inimesed kuulusid vitraažide annetajate hulka. Detailsed elulookirjeldused, varaloendid ja kunstiteosed koonduvad kokku, et näidata, millistel isikutel oli võimalik selliseid annetusi teha. Vappvitraažide kinkimises kajastub annetajate enesekuvand, nad polnud koguduse tavalikmed, vaid nägid ennast patroonidena.

Lisaks kunstiteoste analüüsimisele oli üheks minu töö eesmärgiks koondada kokku iga vitraaži kohta võimalikult palju praktilist informatsiooni. Magistritöö lisas on kataloog, kus olen koostanud Eesti varauusaegsete vitraažide kirjeldused, esitanud mõõdud, asukohad,

inventarinumbrid ning kui eksisteerib koopia, siis informatsiooni ka selle valmistaja ja valmimisaja kohta. Iga kirjeldusega kaasneb ka foto.

Töö põhjal on võimalik järelada, et Eesti vitraažikunst oli otseselt seotud ülejäänud Läänemere ruumi ja Põhja-Euroopa (vitraaži) kunsti trendide, ikonograafia ja tehnikatega. Siinses vitraažikunstis sain esile tuua mitmeid sarnasusi Saksa alade, Madalmaade ja Rootsi vitraažikunstiga, mille ilmestamiseks on töö põhiteksti lisatud illustratsioone. Eesti vitraažikunst järgis seega sarnast trajektoori, mida ka ülejäänud siinse piirkonna riigid.

Nagu sissejuhatuseski osutatud, on vitraažikunsti nii Eestis kui ka meie naaberriikides käsitletud võrdlemisi vähe, ent tegemist on põneva ja perspektiivika uurimisteamaga. Käesolev magistr töö loob aluse, mille pealt jätkata edasist põhjalikumaid uurimistöid. Tulevikus on mu eesmärgiks asetada Eesti vitraažikunst laiemasse Põhja-Euroopa konteksti, uurida lähemalt meistrite ja ideede liikumist ning otsida põhjalikumaid ning sügavamaid seoseid Eesti, naaberriikide ja teiste Läänemere maade vitraažide vahel. Lisaks informatsiooni kokku koondamisele on käesolev töö baasiks edasistele interdistsiplinaarsetele käsitlustele ning loodetavasti abiks ka vitraažide restaureerimisel.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Kirjalikud allikad

Käsikirjad

Audere, I. *Paintings on Glass in Latvia: Heritage of Masters and Workshops*, Magistritöö (Riia: Läti Kunstiakadeemia, 2004). Käsikiri asub Läti Kunstiakadeemias.

Avalo, A. *Ruhnu "rubiinid": Ruhnu Maarja Magdaleena kiriku 17. sajandi vitraažide restaureerimine*, Uurimistöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 1998), juh Eve Koha. Käsikiri asub Eesti Kunstiakadeemia klaasikunsti osakonnas.

Kodres, K (koost.). ENSV Ehituskomitee Arhitektuurimälestiste Kaitse Inspektsioon. Arhitektuurimälestise pass. Lohusuu luteri kirik. 1984.

Koha, E. Junolainen, L. "Tallinna Oleviste kiriku apsiidi 6 klaasimaali konserveerimis-restaureerimistöõde aruanne", 2014.

Koha, E. Junolainen, L. "Tallinna Oleviste kiriku pikihoone 2 ajaloolise klaasimaali konserveerimis-restaureerimistöõde aruanne", 2014.

Koha, E. *Tallinna Püha Vaimu kiriku ajaloolised klaasimaalid XVII ja XIX sajandist*, buklet (EELK Tallinna Püha Vaimu kirik: 2009).

Koha, E. "Oleviste kiriku lõunakabeli 2 ajaloolise klaasimaali konserveerimine-restaureerimine", 2020.

Koha, E. "Tallinna Oleviste kiriku Maarja kabeli ajalooliste klaasimaalide Konserveerimis-restaureerimistöõde aruanne", 2011.

Koha, E (koost.). Konserveerimistöõde kaart ennistuskogas "Kanut", "Klaasimaalid 17. sajand", 2010.

Simson, S. *Oleviste kunstiväärtused*, voldik (Tallinna Kultuuriväärtuste Amet: 2008).

Tiitsmaa, L. *Klaasimaalikunst Eestis: 14. sajand – 1910*, Bakalaureusetöö, juh Kaur Altoa (Tartu Ülikool: 1996). Käsikiri asub Tartu Ülikooli kunstiajaloo osakonnas.

Tsedenova, J. *Arheoloogilise klaasi konserveerimine Pirita kloostri klaasileidude näitel*, Kursusetöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010), juh Eve Koha. Käsikiri asub Eesti Kunstiakadeemia klaasikunsti osakonnas.

Veinio, J. *Suomen keskiajan lasimaalaukset: hajonneina varastossa ja melkein ehjinä ikkunoissa*, Magistritöö (Helsingi Ülikool: 2020). Käsikiri asub Keskustakampukseni raamatukogus.

Kirjandus

Abraham, A. “Iconography, Spectacle, and Notions of Corporate Identity: The Form and Function of Art in Early Modern Confraternities.” Konrad Eisenbichler (koost.), *A Companion to Medieval and Early Modern Confraternities* (Leiden: Brill, 2019), 406–433.

Adelheim, G. (toim.). *Das Revaler Bürgerbuch 1710–1786* (Tallinn: Estländische Buchdruckerei, 1934).

Alttoa, K. *101 Eesti pühakoda* (Tallinn: Varrak, 2018).

Beyer, J. “Donations by Strangers to Lutheran Churches during the Seventeenth and Eighteenth Centuries”, *Journal of Social History*, sügis 2013, nr. 47, 196–221.

Birecki, P. “The Lutheran Church as a Space for the Representation of Social Standing in Early Modern Ducal Prussia”, Krista Kodres, Merike Kurisoo, Ulrike Nürnberger (koost.), *Indifferent Things? Objects and Images in Post-Reformation Churches in the Baltic Sea Region* (Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2020), 187–198.

Bome, H. **Viirand**, T. (toim.), *Kunstileksikon: arhitektuur, skulptuur, maalikunst, graafika, fotograafia, tarbekunst, sisekujundus* (Tallinn: Kunst, 2000).

Bunge, F. G. (koost.), *Die Revaler Rathslinie nebst Geschichte der Rathsverfassung und einem Anhang über Riga und Dorpat* (Hannover-Döhren: Hirschheydt, 1973).

Cederberg, A. R. (toim.), *Eesti biograafiline leksikon* (Tartu: Loodus, 1926–1929).

Chieffo Raguin, V. *The Illuminated Window: Stories Across Time* (London: Reaktion Books, 2023).

Dell’Acqua Boyvadaoğlu, F. “Between Nature and Artifice: ‘Transparent Streams of New Liquid’”, *Anthropology and Aesthetics*, 2008, nr. 53/54, 93–103.

Ederma, B., Blumenfeld, A. *Eesti Evangeeliumi Luteriusu kirikud* (Tallinn: R.Tohver, 1939).

Ehasalu, P. *Rootsiaegne maalikunst Tallinnas: 1561–1710, produktsioon ja retseptioon, Doktoritöö*, juh Krista Kodres, (Eesti Kunstiakadeemia: 2007).

Ehasalu, P. “*Sub specie aeternitatis*. Varauusaegne epitaafmaal Eesti luterlikus kirikus 16.–17. sajandil”, *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, 2004, 9–49.

Ekman, F. J. *Kirjeldusi Ruhnust Liivimaal*, (tlk. Ivar Rüütli) (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2022).

Elgenstierna, G. (koost.). *Den introducerade svenska adelns ättartavlor: med tillägg och rättelser. 1, Abrahamsson - Celsing* (Stockholm: Norstedt, 1925).

Eliasson, E. *Runös folkdräkter: En berättelse om Rigabuktens svunna svenska kultur* (Stockholm: Signum 2009).

Ferguson, G. *Signs & Symbols in Christian Art* (New York: Oxford University Press, 1959).

Greiffenhagen, O. (toim.). *Tallinna kodanikkuderaamat 1409–1624* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 1932)

Hayward, J. “Painted Windows”, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 30, 1971, nr. 3, 98–101.

Hein, A. Leimus, I. Pullat, R. Viires, A. (koost.), *Johann Christoph Brotze. Estonica* (Tallinn: Estopol, 2006).

Hein, A. *Palmse: ein Herrenhof in Estland* (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1996).

Hein, A. “Eestlane pildis. Lisandeid siinse portreekunsti varasemale ajaloole”, *Acta Historica Tallinnensia* 2018, nr. 24, 49–77.

- Hiekkänen, M.** *Suomen kivikirkot keskiajalla* (Helsinki: Otava, 2003).
- Hiimets, J.** *Torma kihelkonna ajalugu* [Magistritöö] (Põltsamaa: Vali Press, 2014).
- Hollingsworth, M.** *Patronage in Renaissance Italy from 1400 to the Early Sixteenth Century* (London: John Murray Publishers Ltd., 1994).
- Iacovetti, C.** Imagery and Anagogy: The Influence of Pseudo-Dionysius on Byzantine and Medieval Image Theory, *VII: Journal of the Marion E. Wade Center*, 2016, vol 1, 50–75.
- Johansen, P.** (toim.), *Tallinna märkmeteraamatud: 1333–1374* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 1935).
- Jütte, D.** *Transparency: The Material History of an Idea* (Yale University Press: 2023).
- Kala, T. Kõiv, L. Liivik, O** (koost.). *Tallinna ajalugu III: 1710–1917* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019).
- Kala, T.** “Reformatsioonija mentaliteedimuutuste kajastumine Tallinna Suurgildi ja Mustpeade vennaskonna jooduraamatutes”, *Vana Tallinn* 32 (36), 42–67.
- Kaplinski, K.** *Tallinn - meistrite linn* (Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 2015).
- Kesküla, K.** “Kuressaare kodanikkond 1563–1710”, *Saaremaa muuseumi kaheaastaraamat 2011–2012*, 68–88.
- Kirme, K.** *Eesti hõbe: 800 aastat hõbe- ja kullassepakunsti Eestis* (Tallinn: Kunst, 2000).
- Kirschbaum, E.** (koost.). *Lexikon der christlichen Ikonographie. Bd. 2, Allgemeine Ikonographie: Fabelwesen - Kynokephalen* (Rom: Herder, 2004).
- Klingspor, C. A.** (koost.). *Baltisches Wappenbuch: Wappen sämtlicher der Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehöriger Adelsgeschlechter* (Stockholm: 1882).

Kodres, K. (koost.), *Eesti kunsti ajalugu 2: 1520-1770* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005).

Kodres, K. Ehasalu, P. Kuuskemaa, J. “Memoriaalkunst”, Krista Kodres (koost.), *Eesti kunsti ajalugu 2: 1520–1770* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005), 383–416.

Kodres, K. *Esitledes iseend: tallinlane ja tema elamu varauusajal* (Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2014).

Kodres, K. “Innenraumgestaltung von Tallinner Bürgerhäusern des 17.–18. Jahrhunderts”, Aleksander Loit, Lars Olof Larsson (koost.), *Kunst und Architektur im Baltikum in der Schwedenzeit und andere Studien zur baltischen Kunstgeschichte* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1993), 167–187.

Kodres, K. “Kirchliche Kunst in den von Esten bewohnten Gebieten im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung”, Matthias Asche (koost.), *Die baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung: Livland, Estland, Ösel, Ingermanland, Kurland und Lettgallen*, Teil 2 (Münster: Aschendorff, 2010), 41–66.

Kodres, K. “Tallinna maalijad 17. ja 18. sajandil”, *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 7, 1994, 134–156.

Kodres, K. “Trööst ja mäle(s)tamine: matuserituaal ja memoriaalkunst varauusaegses Eestis”, *Rahvusrhiivi toimetised* (Tartu: Rahvusrhiiv, 2017), 1 (32), 437–465.

Koha, E. *Klaasimaal: valgusega maalimine* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2024).

Koha, E. “Kahest Tallinna Piiskopliku Toomkiriku 17. sajandi klaasimaalist”, *Renovatum*, 2012, 166–175.

Koha, E. “Tallinna Püha Vaimu kiriku haruldased klaasimaalid”, *Muinsuskaitse aastaraamat 2009* (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2009), 121–122.

Kõiv, L. (koost.), *Tallinna ajalugu II: 1561–1710* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019).

Kõiv, L. “Suurgildi liikmeskond 17. sajandil”, Tiina Kala, Lea Kõiv, Olev Liivik (koost.). *Tallinna ajalugu III: 1710–1917* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv: 2019), 96–98.

Kont, Ü. **Randmaa**, A. **Raud**, A. *Pärnumaa rahvarõivad* (Pärnu: Pärnu muuseum, 2017).

Korrespondenz. *Das Inland. Eine Wochenschrift für Liv- Ehst- und Kurlands Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur*, 31. jaanuar, 1855.

Küng, E. “Tallinna eestlased”, Lea Kõiv (koost.), *Tallinna ajalugu II: 1561–1710* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), 70–71.

Kröönström, T. “Meistriks saamine. Tallinna maalijate ametiskraad 1513–1665”, *Tallinna Linnamuuseumi toimetised 3*, (Tallinn: Tallinna Linnamuuseum, 2024), 86–113.

Kurisoo, M. **Põldvee**, A. “The Appearance of Hans and Jaan. A 17th Century Epitaph Painting Donated by Estonian Peasants”, *Baltic Journal of Art History*, 2017, nr. 14, 117–128.

Kurisoo, M. “Kirik ja kunst. Ajalised ja piirkondlikud erinevused luterliku pildikultuuri kujunemises varauusaegse Eesti aladel”, Marten Seppel, Madis Maasing (koost.), *Muutused, ümberkorraldused, uuendused: Varauusaja arengujooned Eesti- ja Liivimaal 1520–1800* (Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2023), 651–679.

Kurisoo, M. “Tallinna sakraalmaastik varauusajal”, *Vana Tallinn*, 31 (27), 2016, 75–103.

Kurisoo, M. “Vaene Laatsarus ja rikas mees. Kaks varauusaegset maali Tallinna Jaani seegist”, *Tallinna Linnamuuseumi toimetised 2*, 2022, 232–243.

Kuuse, K. *Lohusuu läbi aegade* (Jõgeva: Trükk ja teenused, 1995).

Lainvoo, L. **Nilp**, G. “Sõnum värvilisel klaasil: pilguheit Eesti vitraažikunstile”, *Muinsuskaitse aastaraamat 2019* (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2019), 86–89.

Lee, L. (koost.). *Stained Glass*. (New York: Crown Publishers Inc. 1976).

Liibek, T. (peatoim.). *Tallinna Suurgild ja gildimaja* (Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 2021).

Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. Bd. 12. Hrsg. P. Schwartz. (Riia, Moskva: Deubner, 1910).

Lumiste, M. Kangropool, R. *Niguliste kirik* (Tallinn: kirjastus "Kunst", 1990).

Lumiste, M. *Pühavaimu kirik: ajalugu ja kaasaeg* (Tallinn: Eesti Raamat, 1971).

Mäeorg, K. "Linnamõisad", Lea Kõiv (koost.), *Tallinna ajalugu II: 1561–1710* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), 201–205.

Mäeorg, K. "Linnamõisad", Tiina Kala, Lea Kõiv, Olev Liivik (koost.), *Tallinna ajalugu III: 1710–1917* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv: 2019), 169–170.

Mäeväli, S. "Suhtumisest Tallinna kirikutes asuvatesse epitaafidesse nelja sajandi vältel", *Tallinna Linnamuuseumi aastaraamat 2003/2004*, 138–148.

Mänd, A. "Church art, commemoration of the dead and the saints' cult: constructing individual and corporate Memoria in late medieval Tallinn", *Acta Historica Tallinnensia*, 2011, nr. 16, 3–30.

Mänd, A. "Käsitöölised- kunstimeistrid ja nende organisatsioonid", Kersti Markus (koost.), *Eesti kunsti ajalugu I: 1100–1520* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2023), 219–224.

Mänd, A. "Kuidas jagada 16. sajandit? Muutused ja traditsioonid sajandi esimese poole kunstis", Marten Seppel, Madis Maasing (koost.), *Muutused, ümberkorraldused, uuendused: Varauusaja arengujooned Eesti- ja Liivimaal 1520–1800* (Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2023), 623–650.

Mänd, A. "Pühakodade valgustamine", Kersti Markus (koost.), *Eesti kunsti ajalugu I: 1100–1520* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2023), 369–372.

Mänd, A. “Table Guilds and Urban Space: Charitable, Devotional, and Ritual Practices in Late Medieval Tallinn”, Diana Bullen Presciutti (koost.), *Space, place, and motion: locating confraternities in the late medieval and early modern city* (Leiden, Boston: Brill, 2017), 21–46.

Mänd, A. *101 Eesti kullassepateost* (Tallinn: Varrak, 2018).

Mettig, C. *Illustrierter Führer durch Riga mit Umgebung und Runö* (Riia: Jonck & Poliewsky, 1914).

Murel, S. “Palmse Pahlenid raamatupeeglis – põgus pilguheit mõisahärra raamatukokku”, *SA Virumaa muuseumid toimetised 2017*, 48–75.

Oja, T., Medijainen, E. *Eesti vapid ja lipud- 16. sajand–1940* (Tallinn: “Olion”, 1993).

Olsson, B. “Svenska präster på Runö”, *Svio-Estonica XVI*, 1962, 101–113.

Ottow, M., Lenz, W. *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918* (Köln, Wien: Böhlau).

Paramonov, R. “Tallinna sõiduvõimehed aja tuultes”, *Tallinna Linnamuuseumi toimetised I*, (Tallinn: Tallinna Linnamuuseum, 2019), 89–123.

Pastan, E. Kurmann-Schwarz, B. *Investigations in Medieval Stained Glass: Materials, Methods, and Expressions* (Leiden: Brill, 2019).

Pastan, E. “Glazing Medieval Buildings: Romanesque and Gothic in Northern Europe”, Conrad Rudolph (koost.), *A Companion to Medieval Art: Romanesque and Gothic in Northern Europe* (Malden: Blackwell, 2010), 443–465.

Paucker, H. R. *Ehstlands Geistlichkeit in geordneter Zeit-und Reihenfolge* (Reval: Lindfors Erben, 1849).

Peets, H., Naha, J. *Tallinna Püha Vaimu kirik: ehitus, ajalugu ja kunstivarad* (Tallinn: Tallinna Püha Vaimu kogudus, 1933).

Pfleiderer, R. *Die Attribute der Heiligen: ein alphabetisches Nachschlagewerk zum Verständnis kirchlicher Kunstwerke* (Leipzig: Zentralantiquariat, 1989).

Poeschel, S. *Handbuch der Ikonographie: Sakrale und profane Themen der bildenden Kunst* (Darmstadt: Primus-Verlag, 2007).

Põltsam, I. "Reformatsiooni mõju argielule Liivimaal", *Tuna*, nr 3, 2003, 13–24.

Põltsam-Jürjo, I. "Vanad ja uued ametid", Lea Kõiv (toim.), *Tallinna ajalugu II: 1561–1710* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), 140–142.

Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn* (Tallinn: Estopol, 2002).

Pullat, R. *Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker in Tallinn* (Tallinn: Estopol, 2006).

Raguin, V. "Conservation and Restoration of Stained Glass – An Owner's Guide", *Stained Glass: Conservation of Monumental Stained and Painted Glass*, Ernst Bacher (koost.) (ICOMOS: 1993), 163–185.

Rajamaa, R. *Katkenud laul. Pirita klooster 1407–1607* (Tallinn: Kirjastus Argo, 2018).

Reimo, T. "Tod! – Grab! – Verwesung! Visualisierung von Tod und Sterben in den estnischen Fremdsprachigen Funeraldrucken des 17. und 18. Jahrhunderts", *Baltic Journal of Art History* 17, kevad 2019, 5–35.

Reith, R. "Fensterglas auf dem Weg vom Luxus zum Alltagsprodukt. Das Handwerk der Glaser in der Frühen Neuzeit", Annette C. Cremer (koost.), *Glas in der Früher Neuzeit* (Heidelberg: Heidelbergi Ülikooli kirjastus: 2022), 219–250.

Reppo, M. *Glass and its makers in Estonia, c. 1550–1950: an archeological study*, Doktoritöö, juh. Andres Tvauri, Erki Russow, Georg Haggrén (Tartu Ülikool: 2024).

Reppo, M. “Kümme Liitrit Klaasikilde Haapsalu Piiskopilinnuse Käimlast Ehk De La Gardie'd Kui Oletatav Lüli Haapsalu Ja Hüti Vahel”, *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2019*, 7–28.

Reppo, M. “Slow and disconnected? The Historiography of 17th–18th Century Glass in Estonia and the Prospects of Interdisciplinary Research Based on a Case of Pärnu County”, *Baltic Journal of Art History 18*, 2019, 211–230.

Riesemann, O. “Aus der Strafrechtspflege in Reval zu Beginn des XVII Jahrhunderts”, *Baltische Monatsschrift*, 23. Band (Riia: 1874), 254–443.

Roosma, M. *Hüti klaasikoda. Jooni klaasimanufaktuuri tegevusest Eestis XVII sajandil* (Tallinn: Kunst, 1966).

Russow, E. et al. “A late medieval treasure trove of Tallinn: Salvage excavations of the 15th-century landfill between the Jahu and Väike-Patarei streets”, *Archeological Fieldwork in Estonia*, 2018, 185–218.

Russow, E. “Uued inimesed, uued toidud, kombed ja nõud”, Kersti Markus (koost.), *Eesti kunsti ajalugu 1: 1100–1520* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2023), 201–207.

Ruusaar, A. *Klaasimeistrid: Eesti klaasitööstuse ajalugu ja toodang*, (Tallinn: Äripäev, 2021).

Saare, T. *Eesti mõisnike vapid* (Tallinn: Argo, 2006).

Sachs, H. et al. *Christliche Ikonographie in Stichworten* (Leipzig: Koehler & Amelang, 1991).

Seppel, M., Maasing, M. (koost.), *Muutused, ümberkorraldused, uuendused: varauusaja arengujooned Eesti- ja Liivimaal 1520–1800* (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2023).

Tamm, E. Liivik, O. *Tallinna kirikud: ajalugu ja restaureerimine* (Tallinn: Kultuuriväärtuste Amet, 2009).

Tamm, J. *Eesti keskaegsed kloostrid* (Tallinn: Eesti Entsüklopeedia kirjastus, 2002).

Tarvel, E. *Lahemaa ajalugu* (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1993).

Tarvel, E. “Vapimaalidest ja “vabatalupoegadest”, *Horisont*, (September 1986), 35–36.

Teriing, A. *Album academicum der Universität Dorpat 1632–1710* (Tallinn: “Valgus”, 1984).

Tiik, L. “Tallinna gildidest ja nende kinnistuist”, *Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised*, vihik 70, 1958.

Tomson, M. B. et al. “Archeological research at Estonia Avenue 6, in the medieval and early modern Karja Gate suburb of Tallinn”, *Archeological Fieldwork in Estonia 2023*, 233–252.

Tool-Marran, E. *Tallinna dominiiklaste klooster* (Tallinn: Eesti Raamat, 1971).

Trumm, U. *Ilumäe kabeli varasem ajalugu* (Ilumäe: VR kirjastus, 2023).

Trumm, U. “Palmse mõisa Muike küla ja selle inimesed 18. sajandil”, *SA Virumaa muuseumid toimetised 2017*, 132–149.

Tuulse, A. “Runö gamla kyrka”, *Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat II* (Stockholm: Eesti Teaduslik Selts Rootsis, 1955).

Veinio, J. “Uuden ajan alun lasimaalausvaakunat perheen, sosiaalisen aseman sekä muistamisen keinoina”, *Mirator*, 22, nr 1, 59-71.

von Wrangell, W., von Krusenstjern, G. *Eestimaa rüütelkond: rüütelkonna peamehed ja maanõunikud* (Tallinn: Argo, 2019).

von zur Mühlen, H. *Reval vom sechzehnten bis zum achtzehnten Jahrhundert: Gestalten und Generationen eines Ratsgeschlechts* (Köln, Wien: Böhlau, 1985).

Internetiallikad

Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Beck (Becke), Jacob Friedrich (1689-1763)”, [<https://bbld.de/GND1195564856>] (Külastatud 14.02.2025).

Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Frese, Heinrich (ca.1639-1742)”, [<https://bbld.de/GND1195521979>] (Külastatud 14.02.2025).

Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Lanting, Johann (-1720)”, [<https://bbld.de/GND1195409230>] (Külastatud 14.02.2025).

Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Mühlen, Hinrich zur (1686-1750)”, [<https://bbld.de/GND13765670X>] (Külastatud 16.02.2025).

Baltisches Biografisches Lexikon digital, “Sendenhorst, Carl Heinrich (-1770)”, [<https://bbld.de/GND1193571022>] (Külastatud 14.02.2025).

Corpus Vitrearum kodulehekül: [<https://corpusvitrearum.org/>] (Külastatud 22.11.2024).

Koha, E. “Ajaloolise klaasimaali maalitehnoloogiline analüüs Tallinna Oleviste kirikus asunud 18. saj. Suurgildi vanema Johan Christopher von Husen'i vapimaali (1753) konserveerimise ja koopia valmistamise näitel”, *Renovatum*, 2015, [<https://www.anno.renovatum.ee/ee/renovatum-anno-2015/ajaloolise-klaasimaali-maalitehnoloogiline-anals-tallinna-oleviste-kirikus-asunud-18-saj-suurgildi-vanema-johan-christopher-von-huseni-vapimaali-1753-konserveerimise-ja-koopia-valmistamise-nitel>] (Külastatud 01.03.2025).

Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 28633. Vitraažaken "Lammet tillhör lovsången H.-J. R. pastor på Runö. 1996". Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2012). [<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28633>], (Külastatud 12.02.2025).

Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr28638. Vitraažaken koopiaga klaasimaalidest "Paadimehed. Jurgen Bulder 1650" ja "Paadimehed. Mattias Bulder. 1650".

Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, sisestatud 02.02.2012.
[<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28638>],
(Külastatud 26.11.2024).

Poirters, A. *Af-beeldinghe van d'eerste eeuwe der Societeyt Iesu: voor ooghen ghestelt door de Duyts-Nederlantsche provincie der selver societeyt*, Cornelis Galle gravüürid, (ca. 1640).
[<https://archive.org/details/afbeeldinghevand00poir/page/n4/mode/1up>] (Külastatud 09.04.2025).

Rootsi-Mihkli kirik. TLM F 10247:5, Tallinna Linnamuseum,
[<http://www.muis.ee/museaalview/1191050>] (Külastatud 19.0.2025).

Rootsi muuseumide andmebaas Statens Historiska Museer, “Oval fönsterruta”,
[<https://samlingar.shm.se/object/C6EBA477-A3BA-4D13-B642-4020E0040525>] (Külastatud 18.03.2025).

Trumm, U. “Ilumäe”, Lahemaa pärandisõprade seltsi koduleheküljel
[<https://lahemaa.org/malumaastikud/ilumae>] (Külastatud 21.03.2025).

Weigel, J.C. *Gedancken Muster und Anleitungen: worinen eine grosse Zahl nicht allein Sumarischer sondern auch Moral: emblematischen Figuren in vier Sprachen als Lat: Franz: Ital: und Teutsch vorstellet samt noch eines Stambuchs schèoner Anweisungen woraus bey jeder Gelegenheit aus solchen etwas kan gezogen werden*, (ca. 1700),
[<http://emblematica.grainger.illinois.edu/detail/emblem/E009569>] (Külastatud 09.04.2025).

Summary

This thesis “Estonian Stained Glass in the Early Modern Period” began by briefly looking at the history of glass as a material. Glass was learned to be made over 2000 years B.C. The first glass objects arrived in Estonia from Central Europe and Scandinavia in the 1st millennium AD, they were mainly small glass beads and vessels. In the early Middle Ages, probably only the windows of larger churches were glazed due to the high price of glass, but in the 14th century, the wealthier citizens of Tallinn began to install glass windows in their homes. The earliest examples of stained glass in Estonia are dated to approximately this period and come from the Pirita Birgittine nunnery, the Dominican friary of Tallinn and the Franciscan friary of Viljandi. Medieval stained glass has survived in Estonia only in fragments, which is why it is not possible to determine the pictorial program of the windows from them.

Glassmakers are first mentioned in Tallinn’s city records in the 14th century. Glaziers founded a joint guild together with carpenters, painters and wood carvers in 1513. For craftsmen, belonging to a guild was essential to work in the city; by the 17th century, only organized craftsmen, i.e. those belonging to a guild, could do so. In Estonia, the majority of glaziers were of German origin who had immigrated here from cities in the Baltic Sea region. The masters mainly came from Hanseatic cities such as Lübeck, Bremen, Königsberg, Gdańsk, and Riga. The research of this thesis begins with Jurgen Tuch's stained glass window from the Holy Spirit Church in Tallinn, dated 1606, because it is the oldest intact early modern stained glass window in Estonia. The stained glass window depicts a cartman, its vibrant colours of the window were typical of the Renaissance period. The stained glass panel was probably placed in the church as a donation from the cartman himself. Depicting one's own profession on stained glass was also common in German areas, where the purpose of such stained glass windows was to express pride in one's profession and to show how hard the donor had worked to be able to make a valuable gift to the church.

Preserved stained glass from the early modern period in Estonia are mainly in the form of small-format glass paintings depicting people's names, coats of arms, dates, professions, family crests and other symbols. Coat of arms stained glass windows were typically approximately 30 centimeters high and could be made in different shapes, such as ovals or

rectangles. They did not fill the entire window, but were placed there as a so-called ruby. In addition to symbols related to the donor, the stained glass windows would often be designed after emblem books, as they were very popular in the early modern period. Common motifs in emblem books were, for example, a heart from which lilies grow; a pelican feeding its young with its heart blood or a bird holding a branch in its beak. There are also examples of biblical themes among the early modern stained glass windows in Estonia, which were also probably painted based on emblem books. A direct link to an engraving could be identified in the case of Ambrunus Mauraues' stained glass from Ruhnu Church. The stained glass was made based on Jan Sadeler's engraving from 1586, which depicts animals moving onto Noah's ark. Stained glass made based on engravings suggests that graphic sheets were apparently widely available to local glass painters, which in turn again points to the connection of Estonian areas with the cultural space of the Baltic Sea region.

In addition to emphasizing one's status and profession, stained glass windows were also donated to churches for other reasons. Stained glass windows may have been donated to the old church on the island of Ruhnu by sailors either as a thank you to God for saving them from a shipwreck or for a successful sea voyage. The custom of giving stained glass windows to churches on islands and coastal areas on such occasions was widespread throughout the Baltic Sea region. It was also a known custom to donate stained glass windows to churches outside one's hometown, for example, if the donor had a business or family relationship with the city. An example of this is the stained glass window with the name Jost Timmermann from the Holy Spirit Church in Tallinn. There is no person with this name in the Tallinn Citizens' Register, but a Jost Timbermann with a similar name lived in Vyborg. The now-destroyed stained glass window with the name of Herman Arendes may have been donated to the Ruhnu wooden church for a similar reason. No person with this name is known to have lived on the island, but records about Herman Arens have survived in the Tallinn Citizens' Register. The origin of the donor has not been confirmed with complete certainty, and his relationship to the island of Ruhnu remains unclear.

Based on analysis of the texts on Estonian stained glass windows, it can be concluded that they were meant to be read by the elite. A mix of German and Latin are used in Estonian stained glass windows, which is why translating the writings sometimes required more thorough clarification. Further work with the texts on stained glass panels is a promising and

interesting field. This in turn creates further opportunities for interdisciplinary research if done in collaboration with a linguist.

Based on the work, it can be concluded that Estonian stained glass art was directly related to the trends, iconography and techniques of the rest of the Baltic Sea region. Several similarities emerged in the stained glass art of this region with the stained glass art of the German territories and Sweden, which are illustrated in the main text of the work. Estonian stained glass art thus followed a similar trajectory to that of the rest of the countries in this region.

During a thorough analysis of early modern stained glass windows, I identified the main design elements of the stained glass windows, which were coats of arms and other symbols related to the donor's identity. I also identified, where possible, the engravings and emblems that served as models for the design of the stained glass windows. Another important part of the research was the collection of data on the donors of the stained glass windows and, if possible, the makers. Biographical data made it possible to find out what private or professional event the donation of the stained glass window might have been related to. Biographical data also makes it possible to determine the period in which it might have been made, in the absence of a date for the stained glass window. Researching the donors' social background helped to determine which people were among the donors of the stained glass windows. Detailed biographical descriptions, property inventories, and works of art come together to show which individuals were able to make such donations.

As indicated in the introduction, stained glass art in general, especially stained glass from the early modern period, has been researched relatively little in both Estonia and our neighbouring countries, but it is an exciting and promising research topic. This master's thesis creates a basis on which to continue further more in-depth research, the aim of which would be to place Estonian stained glass art in a broader Northern European context, to examine the movement of masters and ideas in more detail, and to search for more comprehensive and deeper connections between the stained glass of Estonia, neighbouring countries and other Baltic Sea countries.

Lisa 1. Kataloog Eesti varauusaegsetest vitraažidest

Kataloogis on esitatud loetelu Eesti varauusaegsetest vitraažidest, nende kirjeldused, mõõtmed, originaali ja olemasolul koopia asukoht. Kultuurimälestiste puhul on esitatud riikliku kultuurimälestiste registri number, muuseumisse deponeeritud vitraažide puhul museaali inventarinumber. Sõnade vahemärgid on edastatud sümboli * kujul. Kaduma läinud, ent tuvastatavad tähed on pandud nurksulgudesse, tuvastamatud tähed või numbrid on esitatud kujul [...].

1. Tallinna Püha Vaimu kirik

- **Jurgen Tuch**

Kirjeldus: Kandiline osadeks jaotatud vappvitraaž. Keskmises ülemises jaotuses punaste ning siniste kartušsidega ümbritsetud kuldne, randiga ääristatud vapikilp musta peremärgiga. Mõlemal pool vapikilpi on greif. Vitraaži keskses osas on sinises krookkraega vammuses voorimees. Tal on peas kõvakübar ja ta hoiab hobusepiitsa. Voorimees istub vankrit vedaval traavival hobusel. Tema taga on teine vankri ette rakendatud hobune. Vankril on viljakotid. Vitraaži alumises osas on kuldsel taustal must tekst "IVRGEN*TVCH ANNO*1606" (Jurgen Tuch anno 1606). Teksti all on inglipea. Vitraaži mõlemas ääres on taimornamentikaga sambad.

Dateering: 1606

Asukoht: Originaal ja koopia asuvad Tallinna Püha Vaimu kirikus, restaureeriti 1984. ja 1994. aastatel Eve Koha ja Marike Lahe (1984) poolt.

Mõõdud: 23,4 cm x 34,4 cm

Foto: Muinsuskaitseameti aastaraamat

2009, lk 61.

- **Jost Timmerman**

Kirjeldus: Ovaalne klaasimaal, millel on kujutatud valges rüüs inglit. Tal on kuldne nimbus ning tiivad. Inglise jalge ees on vapikilp musta peremärgiga. Inglise vasak käsi toetub vapikilbi ülemisele vasakpoolsele nurgale, tema paremas käes on punane lint. Inglise taustal on sakmeline linnamüür, mille taga paistab kirik. Vitraažil on kuldne ääristus. Alumises osas on nimelint kirjaga “[JO]ST*TIMMERMAN”. Klaasimaal on tugevalt kahjustada saanud. Seda on liiminud Eve Koha ja EKA klaasiosakonna tudengid 1983. ja 1999. aastatel. Klaasi kaardunud tükid viitavad tulekahjus tekkinud kahjustustele.

Dateering: 17. sajandi esimene pool

Asukoht: Originaal ja koopia asuvad Tallinna Püha Vaimu kirikus, restaureeritud 1983. ja 2009. aastal Eve Koha ja Liisi Junolaineni (2009) poolt. Koopia valmistatud 1999. aastal.

Mõõdud: 17 cm x 12,8 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris: nr. 1994. “Vitraaž inglifiguuri, linnavaate, Jost Timmermani nime ja peremärgiga, 17. saj. (klaas, tina)”
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=1994>

Foto: J. Heinla, 2002

2. Ruhnu puukirik

- Hans Homodt

Kirjeldus: Ovaalne klaasimaal. Kujutatud on Kolgata steeni ristilöödud Jeesusega. Keskel on Kristus, temast kummalgi pool leinavad Neitsi Maarja ja apostel Johannes. Taust on jäetud tühjaks. Ovaali alumine osa on eraldatud joonega, seal on fraktuuris tekst “Hans*Homodt 1621”.

Dateering: 1621

Originaali asukoht: Rootsi Ajaloomuuseum, Stockholm

Koopia: Ruhnu puukirik, koopia valmistatud 1998

Mõõdud: 16,8 cm x 13 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris (koopia): nr. 28635. “Vitraažaken koopiaga klaasimaalist "Kristus ristil. Hans Homodt. 1621”

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28635>

Originaali inventarinumber Rootsi Ajaloomuuseumis: “Oval fönsterruta”, 44143_HST,

<https://samlingar.shm.se/object/C6EBA477-A3BA-4D13-B642-4020E0040525>

Foto: Helena Bonnevier

- **Ambernus Muraeus**

Kirjeldus: Ovaalne klaasimaal, millel on kujutatud piiblistseeni Noa laevaga. Vitraaži vasakus ääres on laeva kõrval kolm inimest. Mehel on pikk-kuub, laiaäärne kaabu ja jalas saapad. Naisel seljas punane jakk, ühevärviline seelik valge põllega. Tal on peas must pealistanu ja valge pearätik. Nende taga on kuldse kleidi ja juustega naine. Vitraaži paremas ääres on paarikaupa laeva poole liikuvad kodu- ja metsloomad. Kujutatud eksootilisi loomi nagu elevantid, kaamlid ja lõvid. Vitraaži ülemises lendavad linnud laeva poole. Ovaalil on kuldne ääristus, selle alumises osas on tekstilint kirjaga “AMBERNVS*MAVRAEVS*PASTOR*AV F*RVHNEN’1650” (Ambernus Muraeus Ruhnu pastor 1650).

Dateering: 1650

Koopia: Ruhnu puukirik, koopia valmistatud 1998

Mõõdud: 17,2 x 13,5 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris (koopia): nr. 28636. “Vitraažaken koopiaga klaasimaalidest "Noa laev. Ambernus Muraeus Pastor auf Ruhnen 1650”

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28636>

Originaali inventarinumber Rootsi Ajaloomuuseumis: “Oval fönsterruta”, 44144_HST,

<https://samlingar.shm.se/object/20CE3C82-3741-4353-A7CD-4709F84A24EE>

Foto: Helena Bonnevier

- **Jurgen Bulder**

Kirjeldus: Ovaalne klaasimaal tinaraamistuses. Vitraažil on kujutatud paati merel, milles istuvad kaks karvamütsides meest. Mõlemal Bulderi vitraažil on kujutatud Ruhnu saarele omast vana paaditüüp, mis kadus 19. sajandi lõpus kasutuselt. Paadil on järsk pükspriit, kaks nina ja puudub tekk. Masti on heisatud sinine, valge ristiga lipp. Taevas on tumedad pilved. Ovaali paremas servas on must peremärk. Bulderite vitraažide peremärgid erinevad üksteisest. Klaasimaali alumises osas on tekstilint kirjaga "IVRGEN*BVLDER*1650*".

Dateering: 1650

Originaali asukoht: Rootsi Ajaloomuuseum, Stockholm

Koopia: Ruhnu puukirik, valmistatud 1998

Mõõdud: 17,2 cm x 13,5 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris (koopia): nr. 28638. Vitraažaken koopiaga klaasimaalidest "Paadimehed. Jurgen Bulder 1650".

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28638>

Originaali inventarinumber Rootsi Ajaloomuuseumis: "Oval fönsterruta", 44145_HST,

<https://samlingar.shm.se/object/81D73063-F4E5-4B51-940A-FB586985A1FB>

Foto: Helena Bonnevier

- **Mattias Bulder**

Kirjeldus: Ovaalne klaasimaal tinaraamistuses. Vitraažil on paat merel, milles istuvad kaks karvamütsidega meest. Masti on heisatud sinine lipp valge ristiga. Taevas tumedad pilved. Ovaali paremas ääres on must peremärk. Klaasimaali alumises osas on hele tekstilint, millel on tekst “[MA]TTIAS*BVLDE[R]*1650”. Vitraaž on keskelt purunenud, puudu on kaks suurt kildu.

Dateering: 1650

Originaali asukoht: Rootsi Ajaloomuuseum, Stockholm

Koopia: Ruhnu puukirik, koopia valmistatud 1998. aastal

Mõõdud: 17,2 cm x 13,5 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris (koopia): nr. 28638. Vitraažaken koopiaga klaasimaalidest "Paadimehed. Mattias Bulder. 1650".

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28638>

Originaali inventarinumber Rootsi Ajaloomuuseumis: "Oval fönsterruta", 44146_HST,

<https://samlingar.shm.se/object/2AD9AED6-1E84-41B7-AF2A-C0536253CF94>

Foto: Helena Bonnevier

- **Heinrich Elderbusch**

Kirjeldus: Koopia hävinud klaasimaalist. Ovaalne tinaraamistuses klaasimaal, millel on värviliste tiibadega ingel, kes hoiab parema käega valget linti. Tema jalge ees on vapikilp, mille ülemises osas on kuldsel taustal reha, selle all heledal taustal must perekonnamärk. Ingli taga on linnavaade ja mäed. Ovaali alumises osas tekstilint, kirjaga "HINRICH*ELDERBRVSCH".

Dateering: 17. sajand

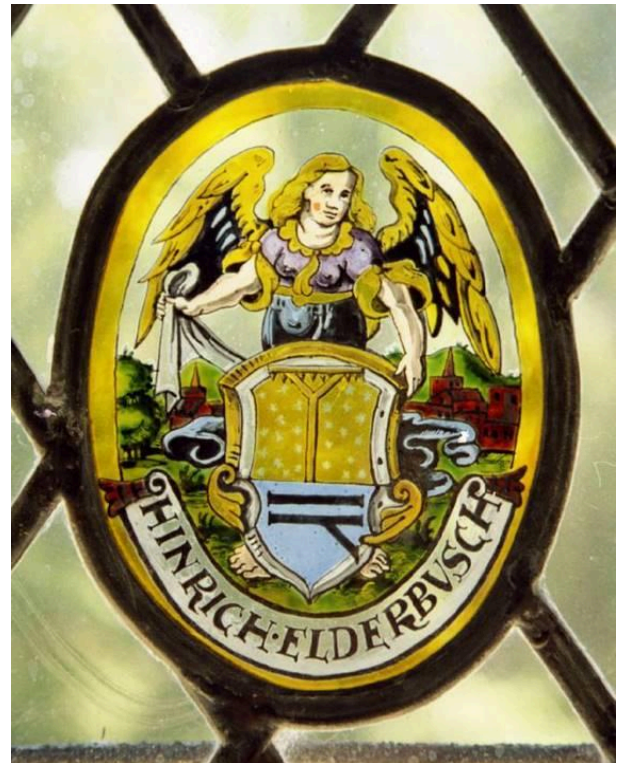
Asukoht: Ruhnu puukirik, koopia valmistatud 1998

Mõõdud: 7,5 cm x 13,5 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris: nr. 28637. Vitraažaken koopiaga klaasimaalist "Ingel. Hinrich Elderbusch"

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28637>

Foto: Ave Avalo

- **Caspar Behrens**

Kirjeldus: Ovaalne klaasimaal, millel on värviliste tiibadega ingel. Ta hoiab parema käega valget linti. Inglise jalge ees on valge vapikilp, millel on must peremärk. Vapikilbil on kuldne äär. Ingel seisab maastikul, tema selja taga on linnavaade ning mäed. Ovaali alumises osas on tekstilint kirjaga "CASPAR*BEHRENS". Vitraažil on kuldne ääris. Vitraaži keskel on horisontaalne mõra.

Dateering: 17. sajand

Originaali asukoht: Rootsi Ajaloomuuseum, Stockholm

Koopia: Ruhnu puukirik, koopia valmistatud 1998

Mõõdud: 17,2 x 13,5 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris (koopia): nr. 28636 "Vitraažaken koopiaga klaasimaalidest Ingel "Caspar Behrens".

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28636>

Originaali inventarinumber Rootsi Ajaloomuuseumis: "Oval fönsterruta", 44147_HST,

<https://samlingar.shm.se/object/A0EE1ABE-71D9-4C66-9331-0A67C0870F84>

Foto: Helena Bonnevier

3. Tallinna Toomkirik

- **Fragment daatumiga**

Kirjeldus: Ruudukujulisel klaasiruudul on hallitoonitehnikas maalitud daatum 1663 ning baroksed voluudid. Klaasiruut on paigutatud pliiraamistuses rosetti ning ümbritsetud värviliste klaasitükkidega. Maalingu värvikiht on õhukeseks kulunud, mille tõttu on see nähtav vaid külgvalguses. Vitraaž asus algselt põhjaseina kolmandas aknas, alt üles lugedes viiendas paneelis.

Dateering: 1663

Asukoht: Hoiul Tallinna Toomkirikus

Mõõdud: Maalinguruut 11 cm x 9,7 cm.
Rosett 30,5 cm x 17,2 cm.

Fotod: Eve Koha

- **Fragment vapikilbiga**

Kirjeldus: Klaasimaal fragmendiga Tallinna suurest vapist või Eestimaa rüütelkonna vapist. Maaling teostatud hallitoonitehnikas. Kujutatud on vapikilpi, millel on kolm vasakule vaatavat lõvi. Lõvide kuldseid kroonid on maalitud hõbekollasega klaasi teisele küljele. Kilbi ümber on baroksed voluudid. Maaling on õhukeseks kulunud, mille tõttu on see nähtav vaid külgvalguses. Klaasiruut on tugevalt kahjustunud, see on kahest kohast mõranenud. Klaasimaal asus kiriku koorilõpmiku kagukülje aknas, alt üles lugedes neljandas paneelis.

Dateering: 17. sajand

Asukoht: Hoiul Tallinna Toomkirikus

Mõõdud: 14,1 cm x 9,7 cm

Foto: Eve Koha

4. Jüri kirik

- Anton Thor Helle

Kirjeldus: Aknavari, millel on 5 maalinguga klaasiruutu. Keskmisel ruudul on hallitoonitehnikas maalitud vapp. Kolmel ruudul kujutatud värviliselt ingleid ning taimornamentikat, mis moodustab pärja vapi ümber. Vapikilbil on vasakule vaatav kahe sabaga lõvi. Kilbi kohal on kuldne kiiver, mida ehivad seisev lõvi ja tiivad. Vapikilp on ümbritsetud akantusornamendiga. Vapi all on tekstitahvel, mille kohal on inglipea. ning selle all on voluutide sees maskaroon. Tahvlil on kirjas

“H*Anthony*Torhe[lle]*Pastor*an*diser*Kir[gen]*Ao*1718” (H Anthony Torhelle, selle kiriku pastor ao 1718). Perekonnanime ja sõna *Kirgen* kaks viimast tähte ei mahtunud ridade lõppu ja on maalitud sõnade alla.

Autor: Johann Samuel Reimers

Dateering: 1718

Asukoht: Eesti Ajaloomuuseum SA, Tallinn

Mõõdud: üks ruut 11,1 cm x 6,0 cm. Tervik 97,5 cm x 100 cm

Inventarinumber: AM _ 12422 PK 2324

Foto: Aknavari, millel on kasutatud Jüri kiriku vitraaže Anton Thor Helle vapiga, AM _ 12422 PK 2324, Eesti Ajaloomuuseum SA, <http://www.muis.ee/museaalview/416017>

- **Jochim Warnick**

Kirjeldus: Aknavari, millel on 5 maalinguga klaasiruutu. Kahel ruudul on kujutatud värviliste tiibadega ingleid ning lillevanikuid, mis vappi ümbritsevad. Ülemine klaasiruut inglisa on diagonaalselt murdunud. Vapist vasakpoolne klaasiruut inglisa on horisontaalselt pooleks murdunud, näha on vaid ingli jalad ja lillevanik. Keskmisel klaasiruudul on hallitoonitehnikas maalitud vapikilp. Vapil istub kätse peal tuvi, kelle nokas on viinamarjakobar. Vapikilbi kohal on kuldne kiiver, mida kaunistavad kolm liiliat. Vappi ümbritseb akantusornament. Vapist alumisel ruudul on tekstitahvel kirjaga “*H*Jochim*Warni[ck]*Rahtes*vorWanter*Anno 1717*” (Härra Jochim Warnick raehärra anno 1717). Annetaja perekonnanime kaks viimast tähte on maalitud teisele reale. Tahvli ülaosas on inglipea ning selle all on maskaroon ja lillevanikud.

Autor: Johann Samuel Reimers

Dateering: 1717

Asukoht: Eesti Ajaloomuuseum SA, Tallinn

Mõõdud: üks ruut 11,1 cm x 6,0 cm.
Tervik 97,5 cm x 100 cm

Inventarinumber: AM _ 12422 PK 2324

Foto: Ülo Josing

- **Johan Lanting**

Kirjeldus: Aknavari, mille neljal klaasiruudul on klaasimaal. Kahel ruudul on värviliselt maalitud ingel. Vapist ülemine klaasiruut on ovaalne, sellel on värviliste tiibadega puto, kes hoiab vibu. Tõenäoliselt on ruut murdunud ja ovaalseks lõigatud. Vapist parempoolsel klaasiruudul on ingel, kes hoiab käes lillevanikut, klaasiruudu alumine osa on horisontaalselt murdunud. Keskmisel ruudul on hallitoonitehnikas vapp. Vapikilbil on metskitse pea, kilbist paremal on autori signeering "Jo.S.Reimers" ja vasakul "Anno 1719". Vapikilbi kohal on kuldne kiiver aadlikrooniga, mida ehivad kaks jaanalinnusulge. Kilp on ümbritsetud akantusornamendiga. Alumisel ruudul on tekstitahvel kirjaga "H*Johan*Lanting*Bürer*Meister*Anno 1719" (Härra Johan Lanting bürgermeister anno 1719). Tahvli ülaosas on inglipea ning selle all on maskaroon ja lillevanikud.

Autor: Johann Samuel Reimers

Dateering: 1719

Asukoht: Eesti Ajaloomuuseum SA, Tallinn

Mõõdud: üks ruut 11,1 cm x 6,0 cm. Tervik 97,5 cm x 100 cm

Inventarinumber: AM _ 12422 PK 2324

Foto: Ülo Josing

5. Lohusuu kirik

- **Magnus de Moulin**

Kirjeldus: Ovaalne vitraaž hallitoonitehnikas maalitud vapiga. Vapikilbil on kollane tuulik. Kilbi kohal olevat kiivrit ehivad tiivad, mille vahel on lind, kes hoiab nokas oksa. Vapikilpi ümbritseb akantusornament. Ovaali alumises osas on tekstilint kirjaga “Magnus de Moulin Pastor*zu*Torma*und*Lohhesu” (Magnus de Moulin Torma ja Lohusuu pastor). Vapikilbi tuulik, kiivri visiir ja tiivad on maalitud hõbekollasega. Vitraaži paremast servast on puudu kolmnurkne kild.

Dateering: 1723

Originaali asukoht: EELK Konsistooriumi arhiiv

Koopia: Lohusuu kirik, koopia on valmistatud ajavahemikus 1998–1999 Kristel Sibula poolt

Mõõdud: h 19 cm

Foto: Ülo Josing

- **Bernd Reinhold von Skogh**

Kirjeldus: Ovaalne vitraaž hallitoonitehnikas maalitud vapiga. Vapikilbil on ristatud tulirelv ja mõõk, mille ümber on neli tagurpidi hobuserauda. Vapikilbi kohal on kiiver, mida ehivad ristatud tulirelv ja mõõk, nende kohal on üks tagurpidi hobuseraud. Vapikilpi ümbritseb akantusornament. Ovaali alumises osas on tekstilint kirjaga “*Bernd Reinhold von Skogh Capitain 1723*” (Bernd Reinhold von Skogh kapten 1723). Relvade käepidemed, kiivri ja tekstilindi detailid on maalitud hõbekollasega. Vitraažist on puudu kaks kolmnurkset kildu, üks tekstilindist ja teine kilbi kohal olevast kiivrist. Klaasi keskel on horisontaalne mõra.

Dateering: 1723

Originaali asukoht: EELK Konsistoriumi arhiiv

Koopia: Lohusuu kirik, koopia valmistatud ajavahemikus 1998–1999 Kristel Kallau poolt.

Mõõdud: h 19 cm

Foto: Ülo Josing

- **Johann**

Kirjeldus: Ovaalne klaasimaal. Hallitoonitehnikas maalitud külgvaates habemega mees, kes hoiab käes nupuga keppi. Tema pikk-kuub on maalitud pruuni klaasivärviga. Mehe külgedel on daatum 1723. Ovaali alumine osa on eraldatud joonega, kus on kirjas “*Johan Carl Soñ Lohhesú Kerko wöörmünder*” (Johann Karli poeg Lohusuu kiriku wöörmünder). Klaasil on diagonaalne mõra ja alumisest paremast äärest on puudu kolmnurkne kild.

Dateering: 1723

Originaali asukoht: EELK Konsistooriumi arhiiv

Koopia: Lohusuu kirik, koopia valmistatud ajavahemikus 1998–1999 Mihkel Randami poolt

Mõõdud: h 19 cm

Foto: Ülo Josing

- **Andres**

Kirjeldus: Ovaalne vitraaž, millele on hallitoonitehnikas maalitud külgvaates meest. Pikk-kuues figuur hoiab paremas käes hobusepiitsa ja vasakus käes jalutuskeppi. Mehe külgedel on daatum 1723. Ovaali alumine osa on joonega eraldatud, kus on kirjas “Andres*Hans*[Poi]ck*Lohhesu” (Andres Hansu poeg Lohusuu).

Dateering: 1723

Originaali asukoht: Originaal on kaduma läinud. See koopia on valmistatud ajavahemikus 1998–1999 fotomaterjali põhjal Helena Kreemi poolt

Koopia: Lohusuu kirik

Mõõdud: h 19 cm

Foto: Ülo Josing

6. Kaks üksikut vapiruutu

- Jochim Warnecke

Kirjeldus: Ristkülikukujuline klaasimaal tinaraamistuses. Klaasiruut on horisontaalselt murdunud ja selle ülemine osa on puudu. Säilinud on hallitõonitehnikas maalitud vapikilbi alumine osa. Kilbil istub oksa peal tuvi, kelle nokas on oks. Kilbi kohal on kiiver ning vapikilp on ümbritsetud akantusornamendiga. Kilbi all on tekstitahvel kirjaga

“*H*Jochim*Warnecke*Rahtsverwanter*1725*”
(Härra Jochim Warnecke raehärra 1725). Alumisest paremast nurgast on kild ära murdunud.

Dateering: 1725

Asukoht: Eesti Ajaloomuuseum SA, Tallinn

Mõõdud: 18,6 cm x 15,5 cm

Inventarinumber: AM_7670 PK 2340

Foto: Klaasimaaling, AM _ 7670 PK 2340, Eesti Ajaloomuuseum SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/405318>

- **Jürgen Schlüter**

Kirjeldus: Klaasimaal Jürgen Schlüteri vapiga. Ovaalse vapikilbi vasakpoolsel väljal on kolm horisontaalset palki. Parempoolsel väljal on püstine võti. Kilbi kohal on kuldne kiiver, mida ehivad kaks võtit. Vapimantliks on kangas. Kilbi all on tekstilint kirjaga “H*Jürgen*Schlüter*Eltester der löbl*Schwarzenhö... 17*33” (Härra Jürgen Schlüter auväärsete Mustpeade vanem 1733). Klaasiruudu parempoolne alumine nurk on kahjustunud, mille tõttu pole tekstilint täielikult loetav.

Dateering: 1733

Asukoht: Eesti Ajaloomuuseum SA, Tallinn

Mõõdud: 11,3 cm x 10,1 cm

Inventarinumber: AM _ 7669 PK 2341

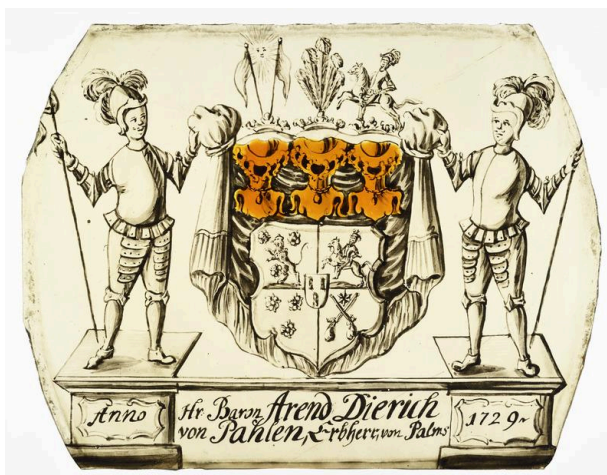
Foto: Klaasimaaling, AM _ 7669 PK 2341, Eesti Ajaloomuuseum SA, <http://www.muis.ee/museaalview/412034>

7. Ilumäe kabel

- **Arend Die(t)rich von der Pahlen (2 tk)**

Kirjeldus: Kaarjaks lõigatud servadega klaasimaal. Kujutatud on Pahlени suguvõsa parunivappi. Vapikilbi I väljal on vasakule vaatav lõvi, kelle ümber on kolm valget roosi. II väljal on ratsutav kūrassiir. III väljal on kolm roosi. IV väljal kaks ristatud arkebuusi. Vapikilbi keskel on Pahlени suguvõsa südakilp, millel on kolm lehte. Vapikilbi kohal on kolm kuldset hõbekollasega maalitud kiivrit. Kõige vasakpoolsema kiivri peal on kaunistusena kaks lippu, mille vahel on särav päike. Keskmise kiivri kaunistus on kolm jaanalinnusulge. Parempoolse kiivri kaunistuseks on kūrassiir. Mõlemal pool vappi on kujutatud turvises kilbihoidjat. Kilbihoidjatel on ühes käes oda ning teise käega hoiavad nad üleval vapimantlit. Odade otsad katkevad klaasi lõigatud servade tõttu. Alumises osas on tekst “*Hr Baron Arend Dierich von Pahlen [E]rbherr von Palms*” (Hr Parun Arend Dierich von Pahlen Palmse pärushärra). Tekstist vasakul pool on *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729.

Dateering: 1729

Originaalide asukoht: Virumaa Muuseumid SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud ajavahemikus 1986–1989

Mõõdud: 16,6 cm x 20,0 cm

Inventarinumbrid: RM_7201:14K ja RM_7201:15K

Fotod: Stanislav Stepaško

● **Magdalena Elisabeth von der Pahlen (2 tk)**

Kirjeldus: Kaarjaks lõigatud servadega klaasimaal. Keskel on Magdalena Elisabethi suguvõsa (Dörfelden/Derfelden) vapp. Vapikilbil on ülevalt alla kolm vasakule vaatavat kala. Kilbi kohal on hõbekollasega maalitud kuldne kiiver. Seda kaunistavad tiivad, mõlema peal on kolm kala. Mõlemal pool vapikilpi on turvises kilbihoidjad. Neil on ühes käes oda ning nad hoiavad teise käega üleval vapimantlit. Odade otsad katkevad klaasi lõigatud servade tõttu. Alumises osas on tekst “*Fr Baronin Magdalena Elisabeth von Pahlen gebörne von Dörfelden*” (Proua Paruness Magdalena Elisabeth von Pahlen sünd. von Dörfelden). Tekstis vasakul pool on *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729.

Dateering: 1729

Originaalide asukoht: Virumaa Muuseumid SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud ajavahemikus 1986–1989

Mõõdud: 15,8 cm x 20,2 cm

Inventarinumbrid: RM_7201:12K ja RM_7201:13K

Fotod: Stanislav Stepaško

- **Arendt Porggast**

Kirjeldus: Kaarjaks lõigatud servadega klaasimaal. Keskel on vapikilp, millel on kujutatud poolikut veskiratast, sirklit ja nurgalauda. Vapikilbi kohal on hõbekollasega maalitud kuldne kiiver. Seda kaunistavad kolm viljapead. Mõlemal pool vappi on kilbihoidja asemel kujutatud loorberioks. Loorberiokste ülemised osad on katkenud klaasimaali lõikamise tõttu. Alumises osas on nimi Arendt Porggast, vasakul pool *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729. Klaasimaali alumine parempoolne nurk on ära lõigatud.

Dateering: 1729

Originaali asukoht: Virumaa muuseumid SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud ajavahemikus 1986–1989

Mõõdud: 15,6 cm x 20,1 cm

Inventarinumber: RM_7201:5K

Foto: Stanislav Stepaško

- **Mall Porgast**

Kirjeldus: Kaarjaks lõigatud servadega klaasimaal. Keskel vapikilp pooliku veskiratta, sirkli ja nurgalauaga. Vapikilbi kohal on kuldne kiiver, mida kaunistavad kolm viljapead. Kilpi ümbritseb vapimantel. Mõlemal pool vappi on kilbihoidja asemel kujutatud loorberioks. Loorberiokste ülemised osad katkenud klaasi lõikamise tõttu. Alumises osas on kujutatud nimi Mall Porggast, sellest vasakul pool on *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729. Sõna *anno* ning aastaarvu ümbritsevad tahvlid on kulunud.

Dateering: 1729

Originaali asukoht: Virumaa Muuseumid SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud ajavahemikus 1986–1989

Mõõdud: 16,3 cm x 20,2 cm

Inventarinumber: RM_7201:6K

Foto: Stanislav Stepaško

- **Daniel Öhlers**

Kirjeldus: Ristkülikukujuline klaasimaal. Keskel on vapikilp, millel on maaliv meister ning kaks lõvi (viide vapi omaniku nimele Daniel ning piibliloole Taanielist lõvikoopas). Kilbi kohal on hõbekollasega maalitud kuldne kiiver, mille peal on lind, kelle nokas on sõrmus. Kilpi ümbritseb vapimantel. Kummalgi pool vappi on kujutatud turvises kilbihoidjat. Mõlemad kilbihoidjad hoiavad ühes käes oda ning teise käega hoiavad nad üleval vapimantlit. Alumises osas on nimi Hr Daniel Öhlers. Sellest vasakul *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729.

Dateering: 1729

Originaali asukoht: Virumaa Muuseumid SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud ajavahemikus 1986–1989

Mõõdud: 15,7 cm x 20,1 cm

Inventarinumber: RM_7201:11K

Foto: Stanislav Stepaško

- **Diedrich Muick**

Kirjeldus: Kaarjaks lõigatud servadega klaasimaal. Keskel on vapikilp veski kujutisega. Vapikilbi kohal on kuldne hõbekollasega maalitud kiiver. Seda ehivad kolm viljapead. Kilpi ümbritseb vapimantel. Kummalgi pool vappi on kilbihoidja asemel kujutatud loorberioks. Alumises osas on nimi Diedrich Muick, sellest vasakul pool *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729.

Dateering: 1729

Originaali asukoht: Virumaa muuseumid SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud ajavahemikus 1986–1989

Mõõdud: 15,8 cm x 20,0 cm

Inventarinumber: RM_7201:4K

Foto: Stanislav Stepaško

- **Ewalt Muick**

Kirjeldus: Kaarjaks lõigatud servadega klaasimaal. Keskel on vapikilp südamega, millest kasvavad välja kolm liiliat. Kilbi kohal on kuldne kiiver, mida kaunistavad sarnased liiliad kilbile. Vapikilpi ümbritseb vapimantel. Mõlemal pool vappi on turvises kilbihoidja. Kilbihoidjad hoiavad ühes käes oda ning teise käega vapimantlit. Mõlema oda ülemine ots on katkenud klaasi servade lõikamise tõttu. Alumises osas on nimi Hr. Ewalt Muick, sellest vasakul pool *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729.

Dateering: 1729

Originaali asukoht: Virumaa Muuseumid SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud ajavahemikus 1986–1989

Mõõdud: 16,0 cm x 20,0 cm

Inventarinumber: RM_7201:9K

Foto: Stanislav Stepaško

- **Gustaff Christian Mühlenbach**

Kirjeldus: Kaarjate servadega klaasimaal. Keskse osas vapikilp merevaatega. Kilbi kohal on kuldne kiiver, mille kaunistuseks on kolm roosi. Kilpi ümbritseb vapimantel. Mõlemal pool vapikilpi on turvise kilbihoijda. Nad hoiavad ühes käes oda ning teise käega vapimantlit. Kilbihoijdtae odade otsad on katkenud klaasi servade lõikamise tõttu. Alumises osas on nimi Gustaff Christian Mühlenbach der Jünger (Gustaff Christian Mühlenbach noorem). Sellest vasakul *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729.

Dateering: 1729

Originaali asukoht: Virumaa Muuseumid SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud ajavahemikus 1986–1989

Mõõdud: 15,5 cm x 19,9 cm

Inventarinumber: RM_7201:10K

Foto: Stanislav Stepaško

- **Jacob Falck**

Kirjeldus: Kaarjaks lõigatud servadega klaasimaal. Keskel vapikilp pooliku veskiratta, sirkli ja nurgalauaga. Vapikilbi kohal on hõbekollasega maalitud kuldne kiiver. Seda ehivad kolm viljapead. Kilpi ümbritseb vapimantel. Mõlemal pool vappi on kilbihoidja asemel kujutatud loorberioks. Alumises osas on nimi Jacob Falck, sellest vasakul pool *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729.

Dateering: 1729

Originaali asukoht: Virumaa Muuseum SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud 1986–1989 ajavahemikus

Mõõdud: 16,3 cm x 21,2 cm

Inventarinumber: RM_7201:1K

Foto: Stanislav Stepaško

- **Jacob Johan Krahn**

Kirjeldus: Ristkülikukujuline klaasimaal. Klaasi nurki on lõigatud. Keskel on vapikilp pelikaniga, kes oma poegi enda südameverega toidab (viide Kristuse eneseohverdusele inimkonna eest). Vapikilbi kohal on kuldne kiiver, mille peal on ühel jalal seisev kurg (viide nimele Krahn, sks k kurg). Mõlemal pool kilpi on turvises kilbihoidja. Nad hoiavad ühes käes oda ning teise käega vapimantlit. Alumises osas on nimi “*Hr Jacob Johan Krahn*Hauptman von Palms*” (Härra Jacob Johan Krahn, Palmse opman), sellest vasakul pool *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729.

Dateering: 1729

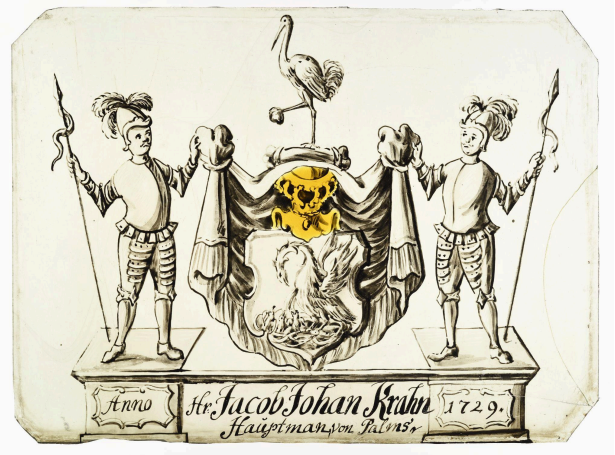
Originaali asukoht: Virumaa Muuseumid SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud ajavahemikus 1986–1989

Mõõdud: 17,0 cm x 23,0 cm

Inventarinumber: RM_7201:8K

Foto: Stanislav Stepaško

- **Jacob Muick**

Kirjeldus: Kaarjaks lõigatud servadega klaasimaal. Keskel vapikilp kahe harkadra ette rakendatud härjaga. Vapikilbi kohal on hõbekollasega maalitud kuldne kiiver, mis on paremalt poolt kahjustunud. Kiivrikaunistuseks on kolm viljapead. Kilpi ümbritseb vapimantel. Mõlemal pool vappi on kilbihoidja asemel kujutatud loorberioks. Loorberiokste otsad on klaasimaali lõikamise tõttu ära katkenud. Alumises osas on kujutatud nimi Jacob Muick, sellest vasakul pool *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729.

Dateering: 1729

Originaali asukoht: Virumaa Muuseumid SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud ajavahemikus 1986–1989

Mõõdud: 16,2 cm x 20,0 cm

Inventarinumber: RM_7201:7K

Foto: Stanislav Stepaško

- **Jürgen Lawick**

Kirjeldus: Kaarjaks lõigatud servadega klaasimaal. Keskel vapikilp pooliku veskiratta, sirkli ja nurgalauaga. Vapikilbi kohal on kuldne hõbekollasega maalitud kiiver. Seda kaunistavad kolm viljapead. Kilpi ümbritseb vapimantel. Mõlemal pool vappi on kilbihoidja asemel kujutatud loorberioks. Alumises osas on nimi Jürgen Lawick, sellest vasakul pool *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729. Klaasimaali parempoolne alumine nurk on kahjustunud.

Dateering: 1729

Originaali asukoht: Virumaa Muuseumid SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud ajavahemikus 1986–1989

Mõõdud: 16,3 cm x 20,0 cm

Inventarinumber: RM_7201:2K

Foto: Stanislav Stepaško

- **Marten Sae**

Kirjeldus: Kaarjaks lõigatud servadega klaasimaal. Keskel on vapikilp pooliku veskiratta, sirkli ja nurgalauaga. Vapikilbi kohal on kuldne kiiver, mille ülal on palgisaag. Kilpi ümbritseb vapimantel. Mõlemal pool vappi on kilbihoidja asemel loorberioks. Loorberiokste otsad on katkenud lõigatud servade tõttu. Alumises osas on nimi Marten Sae, sellest vasakul pool on *Anno* ning paremal pool aastaarv 1729.

Dateering: 1729

Originaali asukoht: Virumaa muuseumid SA, Rakvere

Koopia: Ilumäe kabel, koopiad valmistatud ajavahemikus 1986–1989

Mõõdud: 16,2 cm x 20,2 cm

Inventarinumber: RM_7201:3K

Foto: Stanislav Stepaško

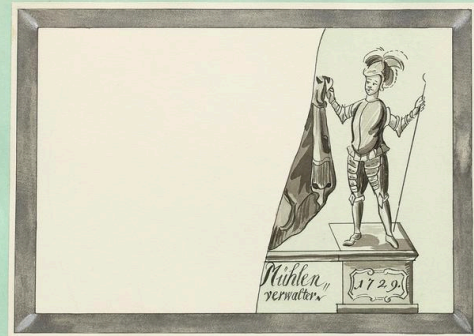
- **Hävinud vitraaž**

Kirjeldus: Vitraažist on säilinud Aleksander Tassa tehtud akvarellkoopia 1924. aastast. Vitraaž oli maali teostamise ajaks katki, alles oli vaid selle parempoolne osa. Akvarellil on näha turvises kilbihoidjat, kelle ühes käes on oda ning oma parema käega hoiab ta üleval vapikilpi ümbritsevat kangast. Vapikilpi näha ei ole. Alumises osas on kujutatud perekonnanimi Mühlen ning sõna “Verwalter” ehk majavalitseja. Sellest paremal pool on aastaarv 1729. Tõenäoliselt oli see pühendatud Hulja mõisa valitsejale Matthias Mühlenbachile, kes abiellus maanõunik Gustav Christian von der Pahleni toatüdruku Kayga (Kaysa). Nende poja Gustaff Christian Mühlenbachi vitraaž on säilinud.

Asukoht: Eesti Kunstimuuseum SA, Tallinn

Inventar number: EKM j 153:971/6 G 664

Pilt: Mühlen 1729. Ilumäe kiriku vapp (klaasimaalingu koopia), EKM j 153:971/6 G 664, Eesti Kunstimuuseum SA, <http://www.muis.ee/museaalview/1483385>

8. Tallinna Rootsi-Mihkli kirik

Kirjeldus: Aknavari, mis koosneb 32 klaasiruudust. Neli neist on üksikud vapiruudud. Aknavarju keskel on 9 ruudule värviliselt maalitud suur vapp. Vapikilbil on pealuu, millest kasvavad välja kaks roosi. Kilbi ülemises osas on kiri “*schnel da hin*” (sks k kiiresti sinna). Kilbi kohal on kiiver, mida ehivad tiivad. Vapist allpool on tekstilint kirjaga “*Gottfried Sommer*älterman*das*Löblige ampt*D*G[l]aser*Anno*1733*” (Gottfried Sommer auvääarse klaasijate ameti oldermann anno 1733). Tekstilindi kohal on kolm inglipead.

Aknavarju parempoolses ääres on kolm vappvitraaži. Kõige ülemine aknaruut on kahjustunud. Vapikilbil on känd, kilbi kohal on kuldne kiiver. Seda ehib ajastukohases rõivastuses mees, kes hoiab käes korvi. Vapiruudu alumine osa on eraldatud joonega, seal on kiri “*Hr*Jacob*”.

Parema ääre keskmisel ruudul on vapikilp tagajalgadel seisva loomaga. Kilbi kohal on kuldne kiiver, mida ehib sarnane loom vapil kujutatule. Vapiruudu alumine osa on eraldatud joonega, seal on kiri “*Hr*Jacob Friedrich Becke*Secetariis Jud*infer*1733*” (Härra Jacob Friedrich Becke kohtusekretär 1733).

Parema ääre kõige alumisel ruudul on vapikilp kahe tähe kujutisega, nende all on horisontaalne must joon. Joone all kujutatut pole võimalik tuvastada. Vapikilbi ülal on kuldne kiiver, mida ehivad tiivad. Tiibade vahel on samasugune täht nagu vapikilbil. Vapist allpool on kartušš tekstiga: “*Hr*Christopher*Krediter*Rahtsverwandter und Ober*Cämmerer*1733*” (Härra Christopher Krediter [Krechter] raehärra ja ülemarvehärra 1733). Aknavarju vasakus ääres üks vappvitraažiga klaasiruut. Vapikilbil

on kolm seedripuud. Kilbi kohal on kuldne kiiver, mida ehib samasugune puu nagu kilbil. Vapiruu alumine osa on eraldatud joonega, seal on kiri “*H*Carl*Hinrich*Sendenhorst*Secret*Jud*Pupil&Consistorii*” (Härra Carl Heinrich Sendenhorst vaeslastekohtu ja konsistooriumi sekretär).

Dateering: 1733

Asukoht: Tallinna Ajaloomuuseum

Mõõdud: 77 x103 cm koos raamiga
65 x 92 cm ilma raamita

Inventarinumber: Vitraažaken puuraamis, TLM _ 3994/a-b L 12, Tallinna Linnamuuseum,
<http://www.muis.ee/museaalview/1198378>

Fotod: Vitraažaken puuraamis, TLM _ 3994/a-b L 12, Tallinna Linnamuuseum,
<http://www.muis.ee/museaalview/1198378>
(pilt tervest aknavarjust)
Erakogu

9. Oleviste kirik

Pikihoone

- **Johan Christopher von Husen**

Kirjeldus: Ristkülikukujuline klaasimaal tinaraamistuses. Hallitoonitehnikas maalitud vapikilp on jaotatud horisontaalselt kaheks väljaks. Ülemisel väljal on vasakule vaatav kahe sabaga lõvi. Alumisel väljal on kaks hirvejalga. Kilbi kohal on kuldne kiiver, mida ehivad kaks viljapead. Kilbihoidjateks on kaks värviliselt maalitud siniste tiibadega putot. Kilp on ümbritsetud akantusornamendiga. Selle all on tekstitahvel kirjaga “*H*Johan*Christopher*von*Husen*ältester der Großen Gilde 1753*” (Härra Johan Christopher von Husen Suurgildi vanem 1753). Tekstitahvli detailid on maalitud hõbekollasega kuldseks.

Dateering: 1753

Asukoht: Originaal ja koopia on Eve Koha käes Muinsuskaitseameti palvel

Mõõdud: 16 cm x 21,5 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris: nr. 2134. Vitraaž, 17. saj. (klaas, tina).

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2134>

Foto: Priit Rohtmäe

- **Vitraažikatke**

Kirjeldus: Ristkülikukujuline vitraažifragment. Tegu on katkega suuremast vitraažikompositsioonist, mis oli Oleviste kirikus enne 1820. aasta tulekahjut.

Kujutatud on akantuslehti, mida on värvitud kollase, pruuni ja tumesinise värviga. Vasakus servas on viinamarjakobar, ning paremas servas kuldne lõvi. Klaas on mitmes kohas pragunenud, seda hoiab koos klaasiruutu läbiv tinalint.

Dateering: 18. sajand

Asukoht: Originaal ja koopia on Eve Koha käes Muinsuskaitseameti palvel

Mõõdud: 17 cm x 12,6 cm

Mälestise registri number Kultuurimälestiste registris: nr. 2135. Vitraaž, 17. saj. (klaas, tina).

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2135>

Foto: Ülo Josing

Maarja kabel

- **Berend Johan von Wehren**

Kirjeldus: Ristkülikukujuline tinaraamistuses klaasimaal. Esiküljel on hallitoonitehnikas maaling, tagaküljel on kasutatud hõbekollast. Vapikilp on jaotatud vertikaalselt kaheks väljaks. Vasakul väljal on must kotkas ja paremal väljal on kolm vertikaalset roosi. Kilbi kohal on kuldne kiiver aadlikrooniga. Kiivri kohal on vasakule vaatav greif. Vapikilpi ümbritseb akantusornament. Klaasimaali alumine osa on eraldatud joonega, seal on tekst "*H*Berend Johan*Von*Wehr[en]*Rahtsverwandter*1753*" (Härra Berend Johan von Wehren raehärra 1753).

Dateering: 1753

Asukoht: Originaal ja koopia on hoiul Tallinna Oleviste kiriku kantseleis

Mõõdud: 14,1 cm x 10,8 cm

Foto: Eve Koha

- **Vitraaž maastikuga**

Kirjeldus: Kahele klaasiruudule maalitud hallitoonitehnikas maastik. Asub Berend Johan von Wehreni vappvitraaži all. Maastikul on järv, mille peal on paadis kalastajad. Parempoolsel ruudul on näha paadikuuri, millele lähenevad kolm figuuri. Kahel neist on õngeritv üle öla. Maastiku tagataustal on uhke elamu ning mäed.

Dateering: 18. sajand

Asukoht: Originaal ja koopia on hoiul Tallinna Oleviste kiriku kantseleis

Mõõdud: 14,1 cm x 9,1 cm

Foto: Eve Koha

Kooriümbriskäik

- **Caspar Strahlborn**

Kirjeldus: Klaasimaal tinaroomistuses. Hallitoonitehnikas maalitud vapikilbil on alasi ning kuldne taaveti täht. Kilbi kohal on kuldne aadlikrooniga kiiver. Selle kaunistuseks on kaks jaanalinnusulge, mille vahel on kuldne taaveti täht. Vappi ümbritseb akantusornament. Vitraaži alumises osas on kaarjoone all tekst “*Hr*Caspar*Strahlborn*Rahtsverbandter*anno*1753*” (Härra Caspar Strahlborn raehärra 1753). Klaasi alumises ääres niiskuskahjustused. Arvatavasti kuulunud enne 1820. aasta tulekahjut suuremasse kompositsiooni teiste vappidega. Asukoht kirikus oli kooriümbriskäigus vasakult esimese akna keskmises ruudus, vasakult esimene klaasimaal.

Dateering: 1753

Asukoht: Originaal ja koopia on Eve Koha käes Muinsuskaitseameti palvel

Mõõdud: 14 cm x 10,5 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris: nr. 2128. Vitraaž, 17. saj. (klaas, tina).

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2128>

Foto: Ülo Josing

- **Benedictus Witte**

Kirjeldus: Klaasimaal tinaraamistuses. Hallitoonitehnikas maalitud vapikilbil on vasakule vaatav tiibu sirutav luik. Kilbi kohal on kuldne kiiver, mille kaunistuseks on luik. Vappi ümbritseb akantusornament. Vitraaži alumises osas on kaarjoone all tekst “*Hr*Benedieties*Witte*Rahtsverwandter*1753*” (Härra Benedietes Witte raehärra 1753). Klaasi keskel on diagonaalne pragu, alumises servas näha niiskuskahjustust. Arvatavasti kuulunud enne 1820. aasta tulekahjut suuremasse kompositsiooni teiste vappidega. Asukoht kirikus oli kooriümbriskäigus vasakult esimese akna keskmises ruudus, vasakult teine klaasimaal.

Dateering: 1753

Asukoht: Originaal ja koopia on Eve Koha käes Muinsuskaitseameti palvel

Mõõdud: 14 cm x 10,5 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris: nr. 2129. Vitraaž, 17. saj. (klaas, tina).

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2129>

Foto: Ülo Josing, 2014

- **Carl Heinrich Sendenhorst**

Kirjeldus: Klaasimaal tinaraamistuses. Hallitoonitehnikas maalitud vapikilbil on kolm seedripuud. Vapi kohal on kuldne kiiver, mida ehib puu. Vappi ümbritseb akantusornament. Vitraaži alumises osas on kaarjoone all tekst “*H*Carl*Hinrich*Sendenhorst*Syndicus*Anno*1753*” (Härra Carl Heinrich Sendenhorst sündik 1753). Klaasi keskel on horisontaalne pragu ning ülemise vasaku nurga juures on klaasist lahti tulnud kolmnurkne kild, mille kõrval on diagonaalne pragu. Arvatavasti kuulunud enne 1820. aasta tulekahjut suuremasse kompositsiooni teiste vappidega. Asukoht kirikus oli apsiidis vasakult esimese akna keskmises ruudus, kolmas ja alumine klaasimaal.

Dateering: 1753

Asukoht: Originaal ja koopia on Eve Koha käes Muinsuskaitseameti palvel

Mõõdud: 13,7 cm x 10,5 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris: nr. 2130. Vitraaž, 17. saj. (klaas, tina).

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2130>

Foto: Ülo Josing, 2014

- **Carl Johan Schonert**

Kirjeldus: Klaasimaal tinaraamistuses. Hallitoonitehnikas maalitud vapikilbil on raudrüüs käsivars, mis hoiab ankrut. Kilbi kohal on kuldne kiiver, mida ehib tagurpidi ankur. Vappi ümbritseb akantusornament. Vitraaži alumises osas on kaarjoone all tekst “H*Carl*Johan*Schonert*Rahtsverwandter und Gerichsvogt Anno 1753” (Härra Carl Johan Schonert raehärra ja kohtufoogt Anno 1753). Arvatavasti kuulunud enne 1820. aasta tulekahjut suuremasse kompositsiooni teiste vappidega. Asukoht kirikus oli apsiidi lõunaakna keskmises ruudus, ülemine klaasimaal.

Dateering: 1753

Asukoht: Originaal ja koopia on Eve Koha käes Muinsuskaitseameti palvel

Mõõdud: 14,1 cm x 10, 8 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris: nr. 2131. Vitraaž, 17. saj. (klaas, tina).

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2131>

Foto: Ülo Josing, 2014

- **Johanna Dorothea von Wehren**

Kirjeldus: Rombikujuline tinaraamistuses klaasimaal. Hallitoonitehnikas maalitud vapikilp on jaotatud vertikaalselt kaheks väljaks. Vasakul väljal on kotkas ning paremal väljal kolm roosi. Kilbi kohal on kuldne aadlikrooniga kiiver. Seda kaunistab greif. Vappi ümbritseb akantusornament. Vapikilbi all on rullornament, millel kirjas “*J*Johanna*Dorothea von Wehren* 17...*”. Kogu klaasil on tugev niiskuskahjustus, nimelint pole täielikult loetav. Rombi alumine nurk on kaarjalt lõigatud. Arvatavasti kuulunud enne 1820. aasta tulekahjut suuremasse kompositsiooni teiste vappidega. Asukoht kirikus oli apsiidi lõunaakna keskmises ruudus, alt vasakpoolne klaasimaal.

Dateering: 18. sajand

Asukoht: Originaal ja koopia on Eve Koha käes Muinsuskaitseameti palvel

Mõõdud: 11,3 cm x 9,7 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris: nr. 2132. Vitraaž, 17. saj. (klaas, tina).

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2132>

Foto: Ülo Josing, 2014

- **Tallinna suure vapi naisekuju**

Kirjeldus: Rombikujuline tinaraamistuses klaasimaal. Kujutatud on Tallinna suurelt vapilt pärit naisekujutist. Kuldse krooni kohal seisab naine, kelle käed on ristamisi rinnal. Naisel on punane seelik, valge pluus ja seljas valge põll. Tal on kuldseid juukseid ja peas kuldne kroon. Arvatavasti kuulunud enne 1820. aasta tulekahjut suuremasse kompositsiooni Tallinna suure vapiga. Esiküjelele maalitud hallitoonitehnikas, ja punakaspruuni ja tumesinise klaasivärviga. Tagumisel küljel kasutatud hõbekollast, ihutooni. Asukoht kirikus oli apsiidi lõunaaken, alt parempoolne klaasimaal.

Dateering: 18. sajand

Asukoht: Originaal ja koopia on Eve Koha käes Muinsuskaitseameti palvel

Mõõdud: 13,5 cm x 10 cm

Mälestise number Kultuurimälestiste registris: nr. 2133. Vitraaž, 17. saj. (klaas, tina).

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2133>

Foto: Ülo Josing

Lõunakabel

- **Diedrich Witte**

Kirjeldus: Klaasimaal tinaraamistuses. Hallitoonitehnikas maalitud vapikilbil on tiibu sirutav luik. Kilbi kohal on kuldne kiiver, mida ehib sarnane luik nagu vapikilbil. Vappi ümbritseb akantusornament. Vitraaži alumises osas on kaarjoone all tekst "H*Diedrich*Witte*Rahtsverwandter*Ao*1753" (Härra Diedrich Witte raeäärä Ao 1753). Vapi keskosas on horiontaalne pragu. Arvatavasti kuulunud enne 1820. aasta tulekahjut suuremasse kompositsiooni teiste vappidega. Asukoht kirikuruumis oli lõunakabeli idaaknas.

Dateering: 1753

Asukoht: Originaal ja koopia on Eve Koha käes Muinsuskaitseameti palvel

Mõõdud: 14,3 cm x 10,2 cm

Foto: Ülo Josing

- **Klaasiruut nelgiga**

Kirjeldus: Ruudukujuline klaasimaal, millel on värviliselt kujutatud nelki. Võib olla detail vapist.

Dateering: 18. sajand.

Asukoht: Originaal ja koopia on Eve Koha käes Muinsuskaitseameti palvel

Mõõdud: 9,7 cm x 9,5 cm

Foto: Ülo Josing

10. Aknavari Tallinna suure vapiga

Kirjeldus: 26 klaasiruudust koosnev aknavari. Keskel on 9 klaasiruudul hallitoonitehnikas maalitud Tallinna suur vapp, mida ümbritseb taimdekoor. Vapikilbi all tekstitahvel kirjaga “Anno 1663”. Kummalgi pool Tallinna vappi on kaks üksikut hallitoonitehnikas maalitud vapiruutu.

Tallinna vapist vasakul vapikilp hirvepea kujutisega. Kilbi kohal on kiiver, mida ehib samasugune hirvepea. Vapi all on tekstilint kirjaga “Hr*Hinric zur Mühlen*Rahts*Verwandter*Ao*1737” (Härra Heinrich zur Mühlen raehärra 1737). Zur Mühleni vapist ühel ülemisel ja kahel alumisel klaasiruudul on hallitoonitehnikas maalitud maastikud. Ülemisel klaasiruudul on kujutatud silda jõe kohal. Alumisel maastikumaalil, mis on maalitud kahele klaasiruudule, on kujutatud põldu kahe töölisega rukkilõikusel.

Tallinna vapist paremal vapikilp tagajalgadel seisva loomaga. Kilbi kohal on kiiver, mida ehib sarnane loom. Vapi all on tekstilint kirjaga “Hr*Jacob Friedrich Becke Rahtsverwandter*1737” (Härra Jacob Friedrich Becke raehärra 1737). Becke vapist ühel ülemisel ja kahel alumisel klaasiruudul on hallitoonitehnikas maalitud maastikud. Ülemisel ruudul on kujutatud maastiku taustal kahte vankri ette rakendatud hobust. Alumine maastikumaal on maalitud kahele klaasiruudule. Maalingul on kujutatud vesiveskit ja kahte jõe peal kalastavat meest.

Aknavarju vasakus ja paremas ääres on värviliselt maalitud aadlikroonidega kiivrid, mida ehivad paabulinnusuled. Arvatavasti on katkendid suuremast vapikompositsioonist. Aknavarju ülemises osas on neljal ruudul fragmendid hallitoonitehnikas maalitud taimdekoorist.

Dateering: 18. sajand

Originaali asukoht: Eesti Ajaloomuseum SA,
Tallinn

Mõõdud: 65,5 cm x 81,5 cm

Inventarinumbr: Aknavari, AM _ 6152 PK
2322, Eesti Ajaloomuseum SA,
<https://www.muis.ee/museaalview/404291>

Fotod: Erakogu

11.29-osaline aknavari

Kirjeldus: 29 klaasiruudust kokku pandud aknavari, mille vasakus ääres on kaks hallitoonitehnikas klaasimaalinguga ruutu. Ülemisel ruudul kujutatud Jeesuslast süles hoidvat Neitsi Maarjat. Figuurid istuvad puu all ja nende taga on maastik. Vitraaži ülemises osas on tekstilint kirjaga “*uber alles**” (sks k üle kõige). Vitraaži alumises osa tekstitahvel kirjaga “*Unum dulce*” (ld k ainus armas). Figuure ümbritseb hõbekollasega maalitud ääris keerubitega.

Kahe hallitoonitehnikas ruudu vahel on klaasiruut värviliselt maalitud inglipeaga, mis on ümbritsetud lillevanikutest.

Alumisel hallitoonitehnikas klaasiruudul kujutatud Iobit või Laatsarust. Vitraažil palvetav meesfiguur, kelle jalgu lakub koer. Figuur istub aia ääres, taustal on kujutatud taluhooneid ning maastikku. Vitraaži ülemises osas on tekstilint kirjaga “*Sie wehret die Senlung*” (sks k hoiab seniileks jäämise eest), alumises osas tekstilindil kirjas “*Exctat [sic!] et Sanat*” (ld k on abiks ja ravib). Vitraaži ümbritseb hõbekollasega maalitud ääris. Klaas on mitmest kohast mõranenud.

Aknavarju keskel on olnud mitmele ruudule maalitud vapikujutis, millest on säilinud vaid alumine osa. Näha on vapikilbi all olevat tekstitahvlit, millest on säilinud tekst “*Anno [..]76*”. Vapist kummalgi pool on olnud vapikandja, kuid säilinud on vaid vasakpoolne. Vapi all on värvilised inglipead. Vapi ülemistes nurkades on olnud putod. Nendest terviklikult on säilinud vasakpoolne, kellel on käes kepp ja rõngas. Parempoolse puto kujutisest on säilinud vaid torso ja jalad. Vapi ümber on veel kaks klaasiruutu, millel inglipea ja taimornament: tõenäoliselt on vapp olnud ümbritsetud taimevanikutega.

Aknavarju ülemises ääres on klaasiruut, millele on värviliselt maalitud ajastukohases rõivastuses

sõdur. Tal on jalas punased põlvpüksid ja kollased sukad. Jalas mustad kingad. Ta vööl on mõök ja paremal õlal hellebard. Sõduril on pitskrae ja mõõgarihm. Tal on peas punase sulega kübar. Arvatavasti oli detail vapist. Aknavarju paremas ääres on diagonaalselt murdunud hallitoonitehnikas maaling lendavast inglisi. Aknavarju ülejäänud ruudud on kaetud rohelise klaasiga.

Dateering: 18. sajand

Asukoht: Eesti Ajaloomuuseum SA, Tallinn

Mõõdud: 69 cm x 81 cm

Inventarinumber: Aknavari, AM _ 12423 PK 2323, Eesti Ajaloomuuseum SA, <https://www.muis.ee/museaalview/416330>

Fotod: Erakogu

Tänuõnad

Täna lahkelt Tallinna Toomkirikut, Tallinna Oleviste kirikut, Lohusuu Rannakultuuri Seltsi ja EELK Konsistooriumit nende koostöö eest.

Suur tänu Anne Ruussaarele Eesti Ajaloomuuseumis ja Triinu Tuvi-Kusterlele Tallinna Linnamuuseumis võimaluse eest kogusid külastada, hea nõu ning abi eest. Soovin eriliselt tänada Eve Koha, kelle nõuanded ja materjalid töösse hindamatu panuse andsid.

Suurim tänu minu juhendajale prof. Anu Männile, kelle juhendamisel polnud magistritöö kirjutamine nii võimatu kui see algselt tundus.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mio Lize Rebane,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Eesti vitraažikunst varauusajal”, mille juhendaja on professor Anu Mänd, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Mio Lize Rebane

10.05.2025